

Encycl. O.

52.

47.

STAMPFEL-FÉLE
ÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

58.

Földr.

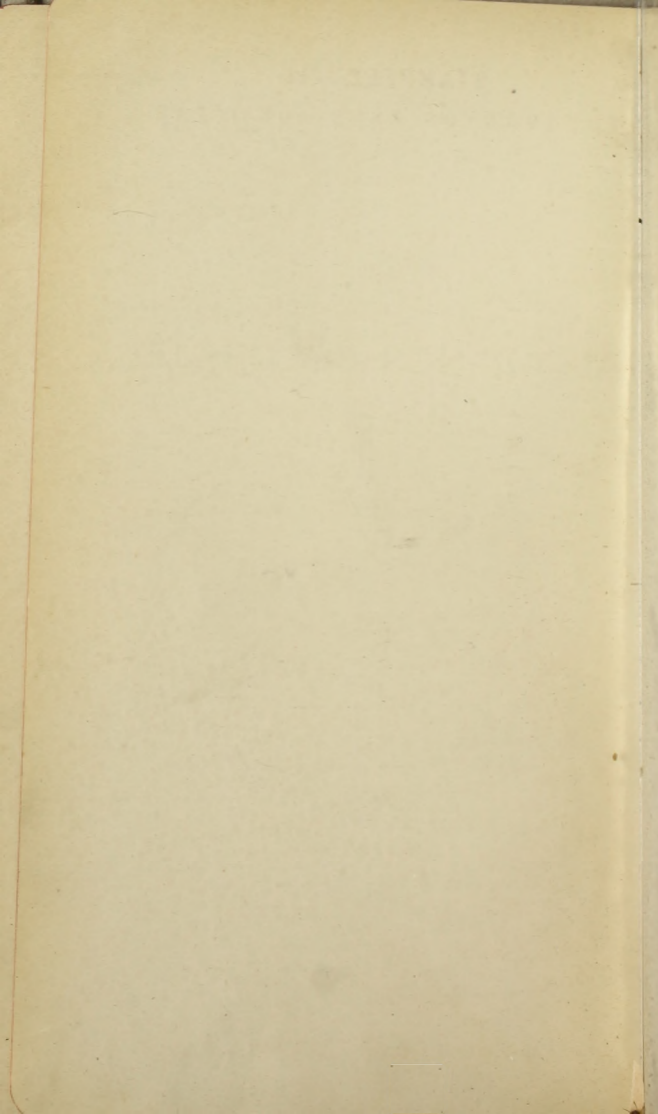
Hegedűs István

Általános földrajz

Árs 60 fill. • 30 kr.

POZSONY-BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 58. —

ÁLTALÁNOS FÖLDRAJZ.

IRTA

HEGEDŰS ISTVÁN,

KIR. FÖGYMN. TANÁR.

POZSONY 1900. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

MAGY. AKADEMIÁ
KÖNYVTÁRA

BEVEZETÉS.

A földrajz fogalma és felosztása.

A Föld az ember lakóhelye. Hogy mióta van az ember a Földön, nem tudjuk; annyi azonban bizonyos, hogy az ember sokáig nem volt tisztában azzal, hogy lakóhelye, az ő világa, csak porszem a mindenségben és századok hosszú során át sem tudott ezen a porszemen tájékozódni.

Azt a tudományt, mely megtanít bennünket a Földön és a világegyetemben való tájékozódásra, földrajznak nevezzük. A földrajz három részre oszlik:

1. A csillagászati vagy matematikai földrajz a Földet égitestnek tartja.

2. A fizikai földrajz a Föld természeti saját-ságaival ismerteti meg bennünket.

3. A politikai földrajz a Földet az emberiség lakóhelyének tekinti, mely szellemi és erkölcsi fejlődésének színtere.

A. A csillagászati földrajz elemei.

Az emberiség évezredekig azon téves hitben leledzett, hogy a Föld korongalakú, a mely fölött a Nap-, Hold- és csillagokkal diszitett égboltozat domborúl. (Homeros világa.) Pythagorasz, görög bölcsész ugyan már (Kr. e. 500.) azt tanította, hogy a Föld gömbalakú, de az emberek még mindig azt hitték, hogy a Föld a világegyetem mozdulatlan közép-pontja, mely körül a Nap, Hold s a csillagok keringenek. Csak a 16. században, Copernicusnak és Keplernek sikerült minden kétséget kizárólag bebizonyítani, hogy a Nap áll, s hogy a Föld Holdjával együtt kering a Nap körül. Később Newton, a gravitáció törvényének feltalálója, magyarázta meg az égitestek közt uralkodó csodálatos rendet és törvényszerűséget.

A Föld.

Tájékozódás a Földön. Ha nyílt téren vagyunk, azt látjuk, hogy az égboltozat kör alakjában hajlik le a Földre. Ez a kör, melynek a középpontjában állunk, a mi szemhatárunk (horizon). Nagysága álláspontunktól függ. Azon terület, melyet áttekinthetünk, a szemhatár síkja. A fejünk fölött levő legmagasabb pontot zenith-nek, a talpunk alatt levő legmélyebbet pedig nadir-nak nevezzük. Tájékozódás céljából négy pontot kell a szemhatáron megjegyezni. A merre a Nap naponkint a legmagasabban áll, arra van dél, evvel szemben észak; déltől 90° -ra az egyik oldalon kelet, a másikon nyugat. A valódi keleten a Nap évenkint csak kétszer kel föl, tavasz és ős kezdetén, s ugyanakkor nyugszik le a valódi nyugaton. Ezt a négyet fővilágtájnak nevezzük, a közbeesők a mellékvilágtájak. (Szélrózsa, Compass.)

A Föld sarkai. Az egyenlítő. Szélességi és hosszúsági körök. Minthogy a Föld gömbalakú, melyre ma már számos bizonyítékunk van, kell olyan két pontjának lenni, melyek forgás közben mozdulatlanok; ezek a sarkok (északi és déli). A Föld középpontján keresztül képzelt azon egyenes vonalat, mely a sarkokat egymással összeköti, tengelynek nevezzük. Hossza 12.712 km. — Azon legnagyobb kört, melyet a sarkoktól 90° távolságban a földgömb körül képzelhetünk, s mely a Földet két egyenlő részre, északira és délire osztja, egyenlítőnek (aequator) nevezzük. Átmérője 12.755 km., tehát 43 km-rel hosszabb a tengelynél, a mi azt bizonyítja, hogy a Föld forgása következtében a sarkoknál kissé be van horpadva, az egyenlítőnél pedig ki van domborodva. Az egyenlítő kerülete 40.070 km. — Az egyenlítővel párvonalas köröket szélességi köröknek nevezzük; azon legnagyobb köröket pedig, melyek a sarkokon keresztül haladva, az egyenlítőt két pontban derékszög alatt metszik, s melyek a Földet két egyenlő részre, keletire és nyugatira osztják, hosszúsági- vagy délköröknek hívjuk. A szélességi körökkel valamely helynek az egyenlítőtől való távolságát mérjük, a délkörökkel pedig az elsőnek vett délkörtől való távolságot. A szélességi köröket az egyenlítőtől kezdve számláljuk a sarkok felé, és pedig mind északra, mind délre $90-90$ -et. (Északi szélesség; déli szélesség.) A délkörök közül a grenwichi (grinicsi) csillagvizsgáló tornyon keresztül menőt tekintik ma elsőnek,

s innen számítanak keletre is 180-at, nyugatra is ugyanannyit. (Keleti hosszúság; nyugati hosszúság.) Minden geogr. hely ott fekszik, a hol szélességi és hosszúsági körei egymást metszik. Pl. Budapest az é. sz. $47^{\circ} 29'$ és a k. h. $18^{\circ} 42'$; Szeged az é. sz. $46^{\circ} 15'$ és a k. h. $20^{\circ} 8'$; vagy Pelejte az é. sz. $48^{\circ} 42'$ és a k. h. $21^{\circ} 40'$ alatt van. A szélességi körök egymástól 111 km. távolságra vannak, a hosszúságiak azonban csak az egyenlítőnél vannak annyira, de már pl. a 48. szélességi fok alatt csak 74.6 km. s a 90° -nál 0 km.-nyire. Egy délkör negyedrészenek 10 milliomodrésze szolgál mértékegységül, s ez a „méter“. 1876 óta mi is ezt használjuk.

A Föld mozgása. A Földnek kétféle mozgása van: a) saját tengelyén, melyet forgásnak nevezünk; b) a Nap körül, melyet keringésnek mondunk. A Föld 24 óra, azaz egy nap alatt fordul meg egyszer saját tengelyén nyugatról keletre. (Látszólag megfordítva, de ez tévedés, mert ezzel is úgy vagyunk, mint a robogó vonat mellett látszólag ellenkező irányban elsurranó fákkal.) A Földnek tengelyén való forgása okozza a nappalok és az éjelek változását. Mindazokon a helyeken, melyek ugyanazon délkör alatt fekszenek, egyidőben van dél. Minthogy pedig a Föld 24 óra alatt 360° -nyira fordul el, 1 óra alatt 15° -nyira, miért is azoknak a helyeknek, melyek 15° -kal keletre fekszenek 1 órával hamarabb van delük; egy foknyi különbségre 4 percz esik. (Zóna-idő.)

A Föld másik mozgása a keringés, amelyet a Nap körül olyan kerülékalakú pályán végez, melynek egyik gyújtópontjában van a Nap. Ennélfogva nincs mindig egyforma távolságban a Naptól; jan. 1-én van legközelebb (perihelium), amikor gyorsabban kering, jul. 2-án legtávolabb (aphelium), ekkor lassabban. A Földnek a Naptól való közepes távolsága 148 mill. km., közepes keringési gyorsasága 30 km. másodperczenkint. — Azon időtartamot, mely alatt a Föld a Napot egyszer megkerüli, évnek mondjuk; hossza 365 nap, 5 óra, 48 első- és 48 másodpercz. (Közönséges év; szökőév; naptár és naptár-javítás). Ezen idő alatt úgy tetszik, mintha a Nap haladna el az ekliptikán vagy nappályán a 12 csillagkép előtt, melyet állatövnek (zodiakus) nevezünk. (Kos, Bika, stb.) A Föld tengelye nem áll az ekliptikára merőlegesen, hanem azzal $66\frac{1}{2}^{\circ}$ -ú szöveget képez. Mert ha merőlegesen állana, akkor a Föld mindig az egyenlítői részt fordítaná a Nap felé s itt folyton

tartó forró nyár volna, a sarkok körül pedig örökös tél; a nap is 12 órás nappalra s 12 órás éjjelre oszlanék az egész földkerekségén. A Föld tengelyének ferde állása okozza mind az évszakok váltakozását, mind pedig a nappalok és az éjelek egyenlőtlen hosszúságát.

Márcz. 21-én a Nap az egyenlítőre bocsátja merőlegesen a sugarait s a legszélső sugarak a sarkokon mennek át, ekkor az egész földkerekségén 12 óráig tart a nappal s ugyanannyi ideig az éjel. (Tavaszi napéjegyenlőség.) Most a Föld tovább kering s tengelye egyközű marad, az északi sarkát mind jobban a Nap felé fordítja, úgy, hogy jun. 21-én, midőn a Nap sugarai a ráktérítőre esnek merőlegesen, az egész északi sarkkör meg van világítva, míg a déli sarkkör teljesen homályban marad. Ekkor vannak az északi félgömbön a leghosszabb nappalok s a legrövidebb éjelek; a déli félgömbön megfordítva. Az északi félgömbön kezdődik a nyár, a délin a tél. (Nyári solstitium).

Szept. 23-án, azaz miután a Föld pályáján 90° -kal tovább haladt, ismét olyan állásba jut, mint márcz. 21-én, tavasz kezdetén volt. Megint az egyenlítőre bocsátja a Nap merőlegesen sugarait, a legszélső világossági sugarak tehát újból a sarkokon mennek át. (Őszi napéjegyenlőség.)

Innen a Föld tovább haladva, mind több és több világosságot és meleget nyer a déli félgömb s a déli sark, a mely decz. 21-én éri el a maximumot. Most a jun. 21-iki jelenségnek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. Az északi sarkkör teljesen árnyékban van (félévig tartó éjel), míg az egész déli sarkkör meg van világítva. A déli félgömbön vannak a leghosszabb nappalok s a legrövidebb éjelek; itt kezdődik a nyár, az északon a tél. A nap sugarai ekkor (a Nap, a Bak jegyében állván), a baktérítőre esnek merőlegesen. (Téli solstitium.)

Térítő körök. Sarkkörök. Azokat a szélességi köröket, melyek a Napot mintegy visszatérítik az egyenlítő felé, a melyektől északra, illetőleg délre eső pontokra sohasem esnek a Nap sugarai merőlegesen: térítő köröknek nevezzük. A ráktérítő az egyenlítőtől északra $23\frac{1}{2}^\circ$ -nyira, a baktérítő az egyenlítőtől délre $23\frac{1}{2}^\circ$ -nyira van. Azokat a köröket pedig, amelyekén túl nem váltakoznak naponként a nappalok és az éjelek, sarkköröknek hívjuk. (Északi sarkkör, déli sarkkör.) Ezek az egyenlítőtől

66 $\frac{1}{2}$ °-nyira esnek, tehát ugyanannyira vannak a sarkoktól, mint a térítő körök az egyenlítőtől.

Az éghajlatok. A térítő körök közt van a forró éghajlat, két száraz és két esős évszakkal; a térítő-körök és a sarkkörök közt az északi és a déli mérsékelt öv, négy évszakkal (tavasz, nyár, ősz, tél). A sarkkörökön belül, a sarkokig, a két hideg öv, két évszakkal (igen hosszú és szigorú tél, nagyon rövid, de elég meleg nyár).

A Hold.

Földünknek ezen hű kísérője a Napon kívül a legfontosabb égitest ránk, földi lakosokra nézve. Ez világítja meg sötét éjszakáinkat s ez okozza, a Nappal együtt, a tengereken az apályt és a dagályt.

Közepes távolsága 384.000 km.; a Földnél 50-szer kisebb. Minthogy sem vize, sem levegője nincs, kihalt égitestnek tartják. Mig a Nap a Föld múltját, a Hold annak jövőjét mutatja. Alakja sohasem látszik egyformának, látszólagosan folytonos változásnak van alávetve, majd telik, majd fogy. Legfontosabb változásai $7\frac{3}{8}$ naponként állanak be (újhold, első negyed, holdtölte, utolsó negyed). Változásainak az az oka, hogy mint sötét test kering a Föld körül s fényét a Naptól nyeri. — A Holdnak háromféle mozgása van: a) tengelyén és b) a Föld körül, s minthogy a kettőt ugyanazon idő alatt végzi, mi a Holdnak mindig csak az egyik felét látjuk. A Földet $29\frac{1}{2}$ nap alatt kerüli meg. Ez a hold-hónap. 12 ilyen hold-hónap tesz egy hold-évet (354 nap). c) A Földdel együtt kering a Nap körül.

A Nap.

Földünk szülője és életetője a Nap, melytől a fényt és a melegséget nyeri. Oriási izzó tömeg, mely a Földnél $1\frac{1}{4}$ milliószor nagyobb. Szintén gömbalakú állócsillag, mely tengelyén $25\frac{1}{2}$ földi nap alatt fordul meg egyszer. De a világűrben ez sem áll mozdulatlanul, hanem roppant gyorsasággal halad a Herkules csillagkép felé, habár ezt a mozgást szabad szemmel észre nem vehetjük.

Naprendszer. Mindazok az égitesteket együttvéve, melyek ugyanazon középpont körül keringenek, alkotják a naprendszert. Naprendszer több is lehet,

mi azonban csak azt az egyet ismerjük, a melyhez Földünk és a Hold is tartozik, a melynek közép-pontját a Nap képezi.

A bolygók és a holdak.

A naprendszer azon tagjait, melyek közvetlenül a Nap körül keringenek, bolygóknak (planeta) nevezzük. 8 nagyobb bolygót ismerünk, melyek közül a Naphoz közelebb állókat (Merkur, Venus, Föld, Mars) belsőeknek, a távolabb állókat pedig külsőeknek hívjuk (Jupiter, Saturnus, Uranus, Neptunus). A Mars és a Jupiter közt vannak a kis bolygók (asteroidák). — A külső bolygók korábban váltak el a Naptól mint a belsőek. — Azon égitestek pedig, amelyek először valamelyik bolygó körül s csak azzal együtt keringenek a Nap körül, holdak.

Üstökösök. Meteorok. Hullócsillagok.

Az üstökösök igen hosszúra nyúlt kerületalakú pályán szintén közvetlenül valamely állócsillag vagy Nap körül keringenek, időnként jelennek meg és fényes üstökük által válnak feltűnővé. — A meteorok vagy hullócsillagok a megmérhetetlen világűrben kóborló kisebb-nagyobb sötét égitestek, melyek fényessé csak akkor lesznek, ha a Föld légkörébe jutnak.

B. A fizikai földrajz elemei.

A szárazföld és a víz eloszlása.

Földünk felülete szilárd és folyékony anyagból áll; amazt szárazföldnek, emezt víznek hívjuk. A víz a Föld felületének 73°/_o-át, a szárazföld pedig csak 27°/_o-át alkotja. A Föld felülete 510 millió km.², melyből a szárazföldre 135 mill. km.², a vízre 375 mill. km.² esik.

Az összefüggő nagy szárazföldeket kontinenseknek, a kisebbeket szigeteknek nevezzük. Öt kontinenst különböztetünk meg, ezek közül Európa (10 m. km.²), Azsia (44¹/₂ m. km.²) és Afrika (30 m. km.²) az ó-világot, Amerika (41¹/₂ m. km.²) és Ausztrália (9 m. km.²) az új-világot alkotják.

A szárazföld.

A szárazföld két irányban tagozódik: vízszintes és függőleges irányban. Az első a szárazföld határvonalalaiban, vagy a mennyiben víz határolja a szárazföldet, a partfejlődésben mutatkozik. Valamely szárazföld vízszintes tagoltsága annál kedvezőbb, minél több félszigete és szigete, tehát tagja van a törzsnek, s minél több öböl nyúlik be a törzsbe, mert az ilyen törzs belsejébe annál könnyebben be lehet jutni. Legkedvezőbb a vízszintes tagoltsága Európának, mert a törzs csak kétszeresét képezi a tagok területének; legrosszabb Afrikáé, melynek törzse 47-szer akkora területű mint a tagok. Az olyan nagyobb szárazföldet, melyet három oldalról határol víz, félszigetnek, a kisebbet és keskenyebbet, földnyelvnek hívjuk. — A tengerbe szögellő hegyes földrész: fok. — A víztől minden oldalról körülfogott szárazföld: sziget, mely vagy a szárazföldtől szakadt el (parti sziget), vagy a nyílt tengerben vulkáni erő szülötte, vagy a korallok alkotása. Vannak olyan szigetek is, melyek egy elsüllyedt földrész utolsó maradványaiként tekinthetők. (Szunda-szigetek). Ha a szigetek valahol tömegesen fordulnak elő, akkor szigetcsoportot alkotnak.

A hol a szárazföld a vízzel érintkezik, ott származik a part. Ez lehet alacsony, magas vagy szirtes.

A magas partokon rendszeren jó kikötőhelyek kínálkoznak.

A függőleges tagoltság a szárazföld egyes részeinek a tenger színe fölé emelkedésében nyilvánul. Ha a kiemelkedést a tenger színétől számítjuk, melyet állandónak és mindenütt egyformának veszünk, akkor ezt abszolút magasságnak, ha pedig az emelkedést a környezettől számítjuk, akkor relatív magasságnak mondjuk.

A szárazföld felülete nem egyenletes, hanem azon síkságok kisebb-nagyobb emelkedésekkel változnak. Ha a síkság abszolút magassága nem haladja meg a 200 m.-t, akkor alföld, ellenkező esetben fenföld. Ha a fenföldet hegyek ágazzák be, akkor azt felföldnek mondjuk. A felföldek rendszeren fokozatosan ereszkednek le az alföldekre. Az emelkedéseket 100 m.-ig halmoknak, 200 m.-ig domboknak, ezen felül hegyeknek nevezzük. A hegyek lehetnek alacsonyak (600 m.-ig), középhegyek (2000 m.-ig) és magas hegyek (2000 m.-en felül).

Azokat a hegyeket, melyeken nyáron át sem olvad el a hó, havasoknak mondjuk. A hóhatár magassága nemcsak az abszolút magasságtól, hanem az egyenlítőtől való távolságtól is függ. Az egyenlítő vidékén 5000 m.-en felül van, az Alpokban 2800 m., Norvégiában 700 m., Grönlandban a tengerig leér. A havasok olvadozó és újra megfagyott hőtömegéből képződnek a jegesek. Több hegy hegységet alkot, mely vagy lánczolatossá, vagy tömeges. A hegynek három része van, lába, lejtője és teteje vagy csúcsa, mely ha lapos, oromnak mondjuk. A csúcsok közt levő alacsonyabb helyek a hágók vagy nyergek. A hegyek közt elnyúló mélyedéseket völgyeknek nevezzük. (Fővölgyek, mellékvölgyek). Ezekben rendszeren folyók vagy legalább patakok folynak. A teknőalakú völgyeket dolináknak hívják. (A Karsztban.)

A víz.

A Föld felületén levő víz vagy álló vagy folyó. Az elsőt a tengerben, az utóbbit a szárazföldön találjuk. A nagy összefüggő víztömegeket, melyek kontinenseket választanak el egymástól, óceánoknak nevezzük. A kontinensek számának megfelelőleg öt óceánt különböztetünk meg. a) Északi-jeges-tenger (10 mill. km.²), Déli-jeges-tenger (20 mill. km.²), Indiai-óceán (77 mill. km.²), Atlanti-óceán (88 mill. km.²), Csendes-óceán (180 mill. km.²). (Fekvésük?)

Az óceánoknak a szárazföldbe nyúló részei, öblök. Az óceánnal keskeny úton érintkező tengert, beltengernek mondjuk. Ha a szárazföld a tengert összeszűkíti, a tengerszoros származik. — A tenger vize kékes-zöld; kicsinyben szintelen. Ize kesernyés sós, ihatatlan. A tengerek legnagyobb mélysége általán véve megfelel a szárazföldek legnagyobb emelkedéseinek (8000 m.). A tenger vize folytonos mozgásban van. Ez a mozgás háromféle: a) Hullámozgás, melyet a szél okoz. b) Az apály és a dagály, mely minden 24 óra 50 percz alatt kétszer ismétlődik. Ennek oka a Nap és a Hold vonzása. (Szökőár). c) Az áramlás, melyet részint a Föld forgása, részint a szelek és a víznek különböző szélességi fokok alatt nem egyenlő hőmérséklete hoznak létre. Legnevezetesebb áramlás az, melyet az Atlanti-óceánban egyenlítői- vagy Golf-áramlat név alatt ismerünk. Ez a Guineai-öbölből indul ki s nyugatra tartva, a S. Roque-foknál Brazília partjába ütközik s két részre

oszlik. Az északi ág benyomúl a Karibi-tengerbe s innen átmegy a Mexikói-öbölbe, ahonnan Florida és Kuba közt mint Golf-áramlat jön ki s Észak-Amerika partjai mentén északkeletnek tart. Uj-Foundlandnál két ágra szakad s a nagyobb ág é.-k.-i irányban, hatalmasan kiszélesedve, Anglia és Skandinávia partjainak érintése után a Spitzbergákhoz közeledik s ott aztán eloszlik. Uj-Foundland közelében találkozik a Grönland felől jövő sarki áramlattal, melynek hidegebb vize a Golf-áramlat alá süllyed s a benne úszó jéghegyek mutatják, hogy útját az egyenlítő felé tovább folytatja. A déli sark felől is jön egy hideg áramlat, mely Afrika nyugati partjai mellett a Guineai-öböl felé siet, hogy itt fölmelegedve, ismét tovább menjen mint egyenlítői áramlat nyugat felé.

A Golf-áramlat meleg vizének (Floridánál 27° C.) jótékony hatása Nyugat-Európa enyhébb éghajlatában jelentkezik.

A szárazföldek vize is a tengerből származik, mely elpárologván, különböző csapadék alakjában lehull s egy része a földre beszívárog. A hol a víz a földből kibugyog, ott forrás támad. A források csermelyt, a csermelyek egyesülése patakokat alkot, amelyek megint folyókká egyesülnek. A legtöbb folyónak három szakasza van: felső, középső és alsó. A folyóvizek medret vájnak maguknak a föld felületén. Ennek lejtősödésétől függ a víz sebessége. Ha a meder rövid vonalon erősen lejtősödik, folyórohanat vagy sellő támad, ha pedig a meder hirtelen megszakad, zuhatag származik. Ahol a folyó egy másik folyóba vagy a tengerbe ömlik, az a hely a torkolata, mely lehet egyszerű, tölcéses, vagy deltás.

A tavak szárazföldtől körülfogott álló vizek. A hegyek közt levő kisebb terjedelmű s mély vizű tavakat tengerszemeknek nevezzük. Az alföldi tavak mélyebben fekszenek, sokszor mélyebben mint a tenger színe. (Holt-tó.)

A levegő.

A Földünket körülvevő szintelen gáznemű testet levegőnek hívjuk. Két alkotó részből áll: oxigénből és nitrogénből. A levegő, minthogy test, nyomást gyakorol a Föld felületére. A légnyomás nagyságát légsúlymérővel mérik. — A Föld melegét a Naptól

kapja, mely megmelegíti a talajt, ez pedig a levegőt. Innen van, hogy az alsó légréteg melegebb mint a felső. A levegő melegségét hőmérővel mérjük. A legnagyobb meleg a forró övben van; innen a hőmérséklet a sarkok felé csökken. — Valamely helynek hőmérsékleti, a levegő nedvességi és mozgási viszonyait éghajlatnak nevezzük. Ezen tényezőktől függ minden helynek az időjárása. Az éghajlat lehet kontinentális, azaz szárazföldi, vagy tengeri. A tengeri éghajlat egyenletes, a nyár nem nagyon meleg, de a tél sem szigorú; a szárazföldi éghajlat azonban szélsőséges; a nyár forró, a tél szigorú. Tehát a tenger közelsége mérséklő hatással van az időjárásra.

A levegő mozgását szélnek nevezzük. A levegő mozgásának okát a légkör egyenlőtlen hőmérsékletében s a Föld forgásában leljük. Az egyenlítői nagy hőség következtében a fölmelegedett levegő felszáll s a megritkult tér felé minden oldalról tódul a hűvösebb levegő; a felső légréteg ellenben a sarkok felé árad szét, de lehülve, a föld színére ereszkedik s szelet idéz elő. Az állandó szeleket passzátoknak hívjuk. Az európai szelek közül ismertebbek a Sirokko, Olaszországban és a Bora, a Karszt vidékén.

A vizek párolgása folytán nagy mennyiségű gőz van a levegőben. Ha a levegő hőmérséklete alacsony, akkor a vízpárák köd vagy felhő alakjában láthatók. A hőmérséklet csökkenésével ezek a párák lecsapódnak s harmat, dér, zuzmara, eső, jégeső, hó vagy dara alakjában hullanak le a földre.

Az ember.

Az ember is tárgyat képezi a földrajznak. Az emberek állítólag egy közös törzsből származtak ugyan, de az éghajlati viszonyok, életmód, táplálkozás, szokások és erkölcsök különfélesége folytán ma hat főfajt különböztetnek meg: a) A Földközi-tengermelléki fajtát vagy fehér embert. b) Mongol fajtát vagy sárgát. c) Nébert vagy feketét. d) Indiánt vagy vörösbőrűt. e) Negritót vagy piszkos barnát. f) Malájit vagy sárgásbarnát. Az emberek összes száma 1500 millióra tehető. A szellemi és anyagi műveltség legmagasabb fokán állanak a fehérek, kik legtömegesebben Európában és Amerikában laknak. Keverék fajta a meszticz, mulatt és a zambo.

C. Politikai földrajz.

Közép-Európa.

Magyarország. (Területe 322.210 km.²)

Világhelyzete. Magyarország Közép-Európa délkeleti részén, a Duna középső szakasza mentén, az északi szélesség 44° – 50° és a keleti hosszúság $14\frac{1}{2}^{\circ}$ – $26\frac{1}{2}^{\circ}$ közt fekszik. Legészakibb pontja a Policza-hegy Árvában), legdélibb a Zermagna völgye, legnyugatibb Fiume, legkeletibb Erdély délkeleti szöglete. Alakja csaknem szabályos félkör, melyből csak a délnyugati nyúlvány szökik ki. Alkotó részei: a tulajdonképeni Magyarország a vele szorosán egyesített Erdélyvel és Fiumével (280 ezer km.²), és Horvát-Szlavonország (42.500 km.²) mint társországok. Dalmácia jogilag Magyarországhoz, de közigazgatási tekintetben Ausztriához tartozik. Az egészet együttvéve a magyar szent korona országainak is hívják. A nyugati rész kivételével mindenütt természetes határai vannak. Ilyenek: Dévénytől Szokolczáig a Morva, azután Orsováig a Kárpátok gerince, Orsovától Zimonyig a Duna, innen kezdve a Száva és az Una, majd az Adriai-tenger. Nyugaton a Mura, Lapincs és a Lajta tekinthetők ilyenekül. Az Adriai tengertől a Borgói-hágó környékéig Ausztriával, azután Romániával, Szerbiával és Boszniával határos.

Domborzati viszonyai. Hazánk fölszine nagyon változatos. $\frac{1}{3}$ -da alföld, $\frac{1}{3}$ -da dombos, $\frac{1}{3}$ -da pedig hegyvidék, azaz felföld. Két alföldjét, a Kis- és a Nagy-Magyar-Alföldet, a Duna völgye és a Móri-horpadás kapcsolja össze. A Kis-Magyar-Alföld hazánk nyugati részén, a Duna mindkét partján terül el. Középső részét a Csallóköz és Szigetköz, északi részét a Mátyusföld, déli részét pedig a Rábaköz és a Hanság alkotja. Nagysága mintegy 10 ezer km.².

A Nagy-Magyar-Alföld (90 ezer km.²) hazánk szívében, a Duna és a Kárpátok előhegyei közt, szabálytalan ötszög alakjában helyezkedik el. Egészben véve egy teknőalakú medenczét képez (pesti medencze, ellentétben a pozsonyi medenczével), melynek legmélyebb részét a Tisza folyó jelöli, melynek kiöntései ellen a szántóföldeket hatalmas gátak, a városokat körtöltések védik (Szeged, Hm.-Vásárhely). Átlagos magassága 100 m., a Kis-Magyar-Alföldé

150 m. A Nagy-Magyar-Alföld felszínét csak a kúnhalmok, homokbuczkák, a Telecskai-dombok és a római sánczok teszik némileg változatossá, egyébként teljesen sík, melyen forró nyári napokon a délibáb üzi tündérvjátékait.

Hazánk dombos vidékeit és felföldjeit két hegyrendszer ágazatai borítják. Ezek közt a Duna a választó vonal. Balpartján a Kárpátok, jobb partján a Keleti-Alpok legkeletibb nyúlványai terülnek szét.

Könnyebb áttekinthetés végett a Kárpátokat három csoportra szokták osztani: 1. Északnyugati-, 2. Északkeleti- és 3. Délkeleti-Kárpátokra.

1. Az Északnyugati-Kárpátok Pozsonynál, közvetlenül a Duna partján, a Várhegygyel kezdődnek s először északnyugati, majd keleti hajlással a Hernád és a Tarcza völgyéig terjednek; déli határukat a Duna szabja meg s azon vasútvonal, mely Budapestet Miskolczczal köti össze. Tagjai: a) A Kis-Kárpátok alacsony láncza, a Morva, Duna, Vág és a Miava forrása közt. Keleti lejtője jeles borvidék (Limbach, Grinád). — b) A Miava forrásánál kezdődik a Magyar-Morva-határhegység, mely csak az Arva völgyénél, a Babia-Gurában ér véget. Két hágó vezet át rajta; az egyik a Vlárapsz, Morvába, a másik a Jablunka-hágó. (600 m.) Sziléziába. Ezen visz át a Kassa-oderbergi vasút. — c) A Kis-Fátra, délnyugat-északkeleti irányú csapással a Vág, Nyitra és a Túrócz közt helyezkedik el. Déli szakaszát Inovecznek, középső részét Rajeczi-hegyeknek vagy Kis-Magurának, északi részét pedig, melyen a Vág tör keresztül (Strecseni-szoros), Arvai-Magurának hívják. Legmagasabb csúcsa a Klak (1353 m.), három megye határán. — d) A Nyitra, Garam, Túrócz, Vág és Revucza közt van a Nagy-Fátra. Legmagasabb csúcsa a Nagy-Krizsna (1572 m.). Hágója Túrócz és Zólyom közt, a Hermánd-hágó. — e) A Revucza, továbbá a Vág és a Garam felső szakasza közt húzódik nyugat-keleti irányban a széles hátú Alacsony-Tátra, melynek déli részét Zólyomihavasoknak is hívják. Csúcsai: nyugaton a Gyömbér (2043 m.), keleten a Királyhegy (1943 m.). A Nagy-Fátra és az Alacsony-Tátra közt vezet át a Stureczi-hágó, Zólyomból Liptóba. — f) Az Osztroszki-Vepor-hegység, melynek legnyugatibb ágát Magyar-érczhegységnek hívják, a Garam, Ipoly és a Rima közt foglal helyet. — g) Az Arva, Vág, Poprád és a Dunajecz közt terül el hazánk legmagasabb és

legérdekesebb hegysége: a Magas-Tátra, melynek egyes csúcsai meghaladják a 2600 m.-t is. (Ferencz-József-csúcs, előbb Gerlachfalvi 2663 m., Lomniczi, Jégvölgyi, Nagyszalóki, Kriván). Több hegyi tó vagy tengerszem és zuhatag emeli e fönséges vidék szépségét. (Csorbai-tó, Zöld-tó, Tarpataki zuhatag). Legmagasabb csúcsai sem érik ugyan el az örökös hó határvonalát, de a sziklahasadékokban nyáron át is megmarad a hó, s a hegyek tetején olykor augusztusban is havazik. A Magas-Tátra nyugati előhegyeit a Liptói-Magura és a Liptói-havasok, északi nyúlványát pedig a Szepesi-Magura alkotja. — h) A Rima, Sajó és a Hernád közt van a Gömör-Szepesi-érczhegység, sok barlanggal (Baradla, Dobsinai-jégbarlang). — i) A Poprád és a Hernád meg a Tarcza közt elterülő hegyek két főágra oszlanak: a Lőcse-Lublói-hegységre és a történelmileg nevezetes Branyiszko-hegységre. — j) Végül az Ipoly és a Sajó völgyétől az alföldig terjedő hegységet Mátra-hegységnek mondjuk. Ez három részre tagozódik: az Ipoly és a Zagyva közt van a Cserhát, a Zagyva és a Tarna közt a t. k. Mátra; a Tarna és a Sajó közt a Bükk-hegység. Legmagasabb csúcsa a Kékes (1010 m.).

2. Az Északkeleti-Kárpátok a Tarcza és a Hernád völgyéből a Tisza forrásvidékéig vonódnak s a következő csoportokra oszlanak: a) Erdős-Kárpátok, a Poprád völgye és a Dukla-hágó közt, (Sárosban); b) A Keleti-Beszkidék, a Dukla- és a Vereczkei-hágó közt, (Zemplénben és Ungban); c) A Máramarosi-havasok, a Vereczkei-hágótól a Borsa-szorosig (Beregben és Máramarosban); d) Az Eperjes-Tokaji-hegység, a Tarcza, Hernád és a Bodrog közt. Északi része a Simonka (vörösvágási nemes opál), déli része a világ legkitünőbb borát szolgáltató Hegyalja; e) A Vihorlát-Gutin-hegység, a Laboreza völgyétől az Iza völgyéig húzódik. Ezt a Tisza és ennek mellékfolyói többszörösen tagolják.

3. A Délkeleti-Kárpátok a Tisza forrásvidékétől az Al-Dunáig s innen a Szamosig terjednek s négy határlánczolatot alkotva párkányozzák Erdélyt. Az Északi-határlánczolat, a Tisza forrásfolyói és a Nagy-Szamos völgye közt, a Radnai-hegységre, Czibles-re, Lápos-hegységre és az Ilosvai-hegységre oszlik. — A Keleti-határlánczolat részei: a Borgói-, Gyergyói-, Csiki- és Háromszéki-

hegyek. — A Déli-határlánczolat a Brassói-, Fogarasi-, Szebeni-hegyekből, továbbá a Retyezát-csoportból és a Bánsági-hegyekből áll. Ez utóbbit a Temes völgye osztja Szemenik-csoportra és Pojana-Ruszká-ra. — A nyugati-határlánczolatnak a Maros és az Aranyos közé eső részét Erdélyi-érczhegységnek hívják. Ennek nyugati folytatása a Maros és a Fehér-Körös közt elterülő Drócsa és Hegyes (Aradi-Hegyalja). Az Aranyos és a Sebes-Körös közt levő hegység magyarországi részét Bihar-hegységnek, Erdély felé eső tagozatát pedig Gyalui-hegyeknek nevezik. A Sebes-Körös és a Berettyó közt van a Réz-hegység; a Sebes-Körös és a Szamos közt a Meszes, a Királyhágóval; végül a Szamos és a Kraszna közt a Bükk-hegység.

A Délkeleti-felföld belsejét is hegysorok ágazzák be. Szamosmelléki, Marosmelléki, Küküllőközi és Oltmelléki-hegyek. A Maros és az Olt kanyarulata közt észak-déli irányban húzódik a Hargita, melyen a Tolvajos-hágó visz át (975 m.). A Délkeleti-Kárpátok legmagasabb csúcsai: a Bucses, Királykö, Negoi és a Retyezát, 2500 m. körül. Ezeken a hegyeken igen sok hágó vezet át Romániába; a folyók völgyei azonban többnyire az anyaország felé nyílnak.

Hazánk délnyugati vidékét az Alpok borítják, és pedig: a Duna-Dráva közét a Nori-, a Dráva és a Száva közét a Karni-, a Száva és az Adriai-tenger közét pedig a Juli-Alpok nyúlványai.

A Duna-Dráva közén, a határon húzódik el az Osztrák-Stájer-határhegység, a Lajta-, Rozália-, Borostyánkői-, Dobrai-hegységekkel és a Vend-Büchel-hegységgel. — A Zala völgyétől a Duna könyökhajlásáig helyezkedik el a Bakony-, Vértes- és Pilisi-hegység, melynek délkeleti nyúlványát a Budai-hegyek képezik, a Duna partján végződő Gellért-hegygyel. A Duna-Dráva szögletében van a Mecsek-hegység a Zengővel.

A Dráva-Száva közén van a Maczelj-, Ivanščica-, Kalnik- és a Sljeme-hegység, mely utóbbi Zágráb körül a gyönyörű Zagoriá-t alkotja. A Kalnik hegységtől keletre terjed a Bilo-hegység és az erdős Papuk; az Al-Dunánál a bortermő Fruskagora.

A Szávától délre találjuk az Uskok-, Nagy-Kapela-, Kis-Kapela-, Plješivica-hegységet s a tenger partján a kopár Velebit-ét.

Vizei. Magyarország folyói, a Dunajecz és a Poprád kivételével, mind a Duna folyórendszeréhez s a Fekete-tenger vízvidékéhez tartoznak. Legnagyobb folyója a Duna, mely a Badeni-nagyhercezségben a Schwarzwaldban ered s Badenen, Württembergben, Bajorországon és Ausztrián áthaladva, Dévénynél lép magyar területre. Több sziget alkotása után (Csallóköz, Szigetköz, Szent-Endrei-sziget, Margitsziget, Csepel-sziget, Mohácsi-sziget) Orsován alul hagyja el az országot. Vize bő és elég egyenletes; egész hosszában hajózható. (Vaskapu-szabályozás.) — Mellékfolyói balról: a Morva, mely Dévénynél torkollik. A Fehér- és a Fekete-Vágból eredő Vág, mely útközben balról a Revuczát és a Turóczot, jobbról az Arvát és a Kiszuczát veszi föl, Guttánál egyesül a Kis-Dunával. Innen kezdve Komáromig Vág-Dunának hívják. A Zsitvával bővült Nyitra Komáromnál ömlik a Dunába. — A Király-hegyben eredő Garam Párkánynál, az Ipoly pedig Szobnál éri el a Dunát.

A Tisza a Dunának legnagyobb mellékfolyója. Máramarosban a Fekete- és a Fehér-Tiszából ered. Jobb és balparti forrásfolyóinak (Taracz, Talabor, Nagyág; Visó és Iza) fölvétele után, Husztnál kijut az Alföldre s folyása meglássúdik. Csapnál eléri legészakibb kanyarulatát s innen Szolnokig dél-nyugatra tart, Szolnoktól torkolatáig délre. Titelen alul egyesül a Dunával. Folyása, csekély esése miatt, nagyon kanyargó. Vízbősége, minthogy nem jege-sekből táplálkozik, változó. A tavaszi hóolvadások alkalmával árvízveszéllyel fenyegeti az egész Alföldet. A legmagyarabb folyó, mert azon a vidéken folyik keresztül, ahol a magyarság zöme lakik; a magyarságnak legrettegettebb s mégis legkedvesebb folyója, melyet száz meg száz dalába szőtt bele. Kedvező vízálláskor Szolnokig, alacsony vízálláskor Szegedig járnak rajta gőzösök. Máramarosból és Erdélyből sok tutajt usztatnak le rajta az Alföldre. Jobb parti mellékfolyói közül a Borsova, Latorcza, Ung, Laborcza, Ondava és Topolya egyesüléséből származó Bodrogot Tokajnál, a Hernáddal, Rimával és Bodvával bővült Sajót Onodon alul veszi föl. Beléje siet még a kis Eger, s a Tarnával és Galgával erősbült Zagyva. Ez utóbbi Szolnoknál torkollik. A bal parton a Túrral és Krasznával egyesült Szamost Vásáros-Naménynél, a Hármasköröst (Sebes-, Fekete-, Fehér-Körös) Csongrádnál, a Marost Szegednél s a Bégát Titelnél veszi föl.

A Duna további mellékfolyói a bal parton: a Szemenikből jövő Temes, Karas, Nera és a Cserna. A Zsil és az Olt Románia területén torkollanak.

A Duna jobb parti mellékfolyói: a Lajta, mely Magyar-Óvárnál ömlik bele; a Rába, mely a Lapincs, Rábca, Marczal és Tapolca fölvétele után Győrnél szakad a Mosonyi-Dunába; a Sárvíz-csatorna, a Sédde, Sióval és az ebbe ömlő Kapossal bővülve, Báltánál éri el; a Tirolban eredő s a Murával bővült Dráva Eszéken alul; a Kulpát és Unát fölvevő Száva pedig Zimonynál ömlik bele. A Dunajecz és a Poprád a Visztula folyórendszeréhez tartoznak.

Csatornák. Hazánkban kevés a csatorna. A Ferencz-csatorna a Tiszát a Dunával, a Ferencz-József-csatorna pedig a Ferencz-csatornát a Dunával köti össze. A Béga-, Sió- és Sárvíz-csatorna vízlevezetésre szolgálnak.

Tavak. A Balaton, Fertő, Velencei-tó, Palicsi-tó, Szent-Anna-tó és a tengerszemek.

Mocsárok. Az Ecsedi-láp, Szernye-mocsár, Nagy-Sárrét, Alibunári-mocsár és a Hanság.

Éghajlata. Fekvésének megfelelőleg, mérsékelt. A Nagy-Magyar-Alföld éghajlata szárazföldi (+ 34° a legnagyobb meleg, — 15° a legnagyobb átlagos téli hideg). Legalacsonyabb az évi középhőmérséklet Arvaváralján + 6°; a Nagy-Magyar-Alföldön + 10°, Fiuménél + 14°. Az évi csapadék legkisebb a Nagy-Magyar-Alföldön, 55 cm., mely elég volna ugyan, de nagyon egyenlőtlenül oszlik el, úgy hogy néha nyáron 5—6 hétig sem esik. Legegyenletesebb az időjárás a Dunán-túli vidéken és a Nyitra alsó völgyében.

Termények. Hazánk területének 95%-a termékeny. Földje nagyrészt kitünő televény, itt-ott azonban homokos és szikes. Legtöbbet természetnek gabonából (búza, rozs, árpa, zab, kukoricza), terem továbbá burgonya, cukorrépa, len, kender, dohány és hüvelyes vetemények, gyümölcs és szőlő. Bortermelésünk a phylloxera föllépése óta mennyiségileg hanyatlott, minőségre nézve azonban kitünő. Legkiválóbb borvidékeink: a Tokaj-Hegyalja, Érmellék, az Aradi-Hegyalja, Ruszt s a Balaton melléke. Erdőkben nem szegény ugyan Magyarország (29%), de azok eloszlása nem egyenletes. Az Alföldön még most is kevés az erdő; legtöbb van Máramarosban. — Az állattenyésztés elég virágzó. Lovaink igen jó hirüek; a lónemesítést hathatósan

elősegítik az állami ménesek (Bábolna, Kisbér, Mezőhegyes, Fogaras). A szarvasmarha-tenyésztésre bénítólag hat a gyakran föllépő marhavész. Juhtenyésztésünk hanyatlik, sertésenyésztésünk azonban virágzó (kőbányai sertés piac). A méhészet és a selyemhernyótenyésztés nincs kellőleg felkarolva. A halászat a Duna, Tisza és a Balaton környékére szorítkozik. Kísérleteznek a mesterséges haltenyésztéssel is. A baromfi-tenyésztésnek nagyon kedveznek a nagy kiterjedésű puszták. Vadakban bővelkedik az ország. — Az ásványország gazdag aranyban, ezüstben, rézben, vasban, kőszénben és sóban. Igen sok az ásványvíz hazánkban, melyek közül sokat fürdői célra használnak fel. (Borszéki, Parádi, mohai Agnes forrás savanyú vize). Leglátogatottabb fürdőhelyek: Herkules-fürdő, Trencsén-Teplicz, Pöstyén, Szliács, a budai-fürdők, Parád stb.

Ipar és kereskedés. Hazánk első sorban ős-termelő ország, de azért egyes iparágak elég fejlettek; így a vas-, agyag-, bőr-, üveg-, porcellán-, gép-, papiros-, dohány- és cukorgyártás. Iparcikkeink a drága munkaerő miatt nem versenyezhetnek a silányabb osztrák cikkekkel. Kereskedelmünk a vasutvonalak sűrűsödésével mindinkább élénkül. Legnagyobb a forgalmunk Ausztriával, melynek nyersterményeket adunk el, s tőle iparcikkeket vásárolunk, továbbá a Balkán-félsziget államaival. Ezeknek pedig iparcikkekkel szolgálunk. Közlekedési eszközeink közt, a szállítás olcsóságánál fogva, első hely illeti meg a hajózható folyókat, a személyszállítást illetőleg azonban a vasutaké az elsőség, melyeknek vonalai pókháló módjára Budapestnél találkoznak. A vasutak nagyobb része a magyar államé.

Lakosainak száma 18 millió (1 km.² = 56 lélek), kik mind anyanyelvre, mind vallásra nézve különbözök ugyan, de mindannyian egy nemzetet, a magyar nemzetet alkotják. A honfoglaló és első sorban országfentartó elem a magyar (42%), kik legtömegesebben a Nagy-Alföldön, a Csallóközben és Erdély keleti megyéiben laknak; számuk 8 millió. A nemzetiségek a következők: németek (12%, hien-czek, svábok, szászok); tótok (11%), az Északnyugati-felföldön, ruthének (2.5%), az Északkeleti-felföldön, oláhok (16%), a Délkeleti-felföldön, horvát-szerbek (16%), Horvát-Szlavonországban és a déli vidéken (bunjevácok, sokácok); kisebb nemzetiségek a bolgárok, olaszok, cigányok, örmények, vendek vagy

szlovének. Vallásra nézve legtöbben vannak a róm. katolikusok (50%), ezek magyarok, horvátok, hien-
czek, svábok, tótok, bunyevácok és sokácok. A gör.
kath. vallást követik a ruthének és részben az oláhok,
kevés magyar is; a gör. keleti egyház hívei a szerbek
és az oláhok másik része. A protestánsoknak három
felekezete van Magyarországon: az ág. hitv. evan-
gelikusok (7%), kik leginkább tótok, szászok és
kisebb számmal magyarok; az ev. reformátusok
(13%), legtöbbször tőszyókeres magyarok; és az
unitáriusok, kik szintén magyarok. Az izraelitáknak
több mint $\frac{1}{7}$ -e a fővárosban lakik (120 ezer). A
lakosság főfoglalkozása az őstermelés, a városokban
az ipar és a kereskedés. A népműveltség politikai
önállóságunk visszaszerzése óta mindinkább emelkedik.
Van 3 egyetemünk (Budapest, Kolozsvár, Zágráb),
1 műegyetemünk, több jogakadémiánk, 1 erdészeti és
bányászati főiskolánk, 5 gazdasági iskolánk, melyek
közül a magyar-óvári főiskolai rangú, számos közép-
és szakiskolánk és szép számú népoktatási intézetünk.

Államforma és kormányzat. Magyarország
alkotmányos állam. A törvényhozó hatalom a király
és a nemzet közt van megosztva. A nemzet ezen
jogát az országgyűlésben gyakorolja, mely főrendi-
házra és képviselőházra oszlik. Magyarországon
tehát csak az a törvény, melyet a király és az ország-
gyűlés egyező akarattal hoz. A főrendiház tagjai
résztint az általuk viselt méltóság, vagy (bizonyos
cenzus mellett) öröklés, vagy Ő Felsége kineve-
zése útján gyakorolják a törvényhozó hatalmat. A
képviselőház tagjait, választókerületenkint, a nép
választja; számuk 413, kikhez Horvát-Szlavonország
40 követe járul. A törvényeket a miniszterekből álló
kormány hajtja végre. A miniszterek mind az ural-
kodónak, mind pedig a nemzetnek (országgyűlésnek)
felelősek. Horvát-Szlavonország élén az Ő felségétől
kinevezett bán áll. Van külön országgyűlése, melyen
a belső ügyeket illető törvényeket hozza (belügy,
közoktatásügy, igazságügy), egyéb ügyei Magyar-
országgal közösek.

Közös ügyek. Magyarországnak Ausztriával
nemcsak az uralkodója közös (personal unio), hanem
közös a más államokkal szemben való képviseltetés,
a védelem és az ezekre vonatkozó pénzügy is (reál-
unio, dualismus). A közös ügyek élén a közös külügy,
közös hadügy és a közös pénzügyminiszter áll. A
közös miniszterek a delegációknak felelősek. A

delegációk (osztrák és magyar) 60—60 tagból állanak s évenként fölváltva Budapesten és Bécsben tanácskoznak. Határozatuk törvény.

Közös ügynek tekinthető Bosznia és Hercegovina, megszállott tartományok (1878. óta) kormányzása is, melylyel a közös pénzügyminiszter van megbízva. Ezek a tartományok névleg a török szultán fenhatósága alá tartoznak. A főváros Szerajevo.

A tulajdonképeni Magyarország 63 vármegyei és 26 városi, Horvát-Szlavonország pedig 8 vármegyei és 21 városi törvényhatóságra oszlik. A vármegyéket rendezett tanácsú városok, nagy és kis községek, puszták és telepek alkotják. A szab. kir. városoknak önkormányzatuk van, melylyel néhány nagyobb nem szab. kir. város is fel van ruházva. Viszont több kisebb régi szab. kir. város, a cím megtartása mellett csak a rendezett tanácsú városok jogával élhet (Szt.-György, Bazin, Modor, Nagyszombat stb.). Minthogy Magyarország östermelő állam, aránylag kevés nagy városa van. A török hódítás okozta, hogy az Alföld népes városai, kevésnek kivételével, nem eléggé városias jellegűek.

Az ország székesfővárosa s egyszersmind legnagyobb városa: Budapest (650 ezer l.). Nagyságát és gyors emelkedését kedvező földrajzi fekvésén kívül a kormány és törvényhozás bőkezűségének köszönheti.

A Nagy-Magyar-Alföld nagyobb városai: a Duna-Tisza közén Cegléd, Kecskemét, Szeged (90 ezer l.). Ezt a várost 1879. márczius 12-én a Tisza hullámsírba temette, melyből Ó felsége hívó szava s lakóinak életrevalósága csakhamar életre keltette s ma már az ország legrendezettebb s egyik legszebb városa. Magyarosító hatása páratlan az országban. Szabadka, Baja, Zombor, Zenta, Ujvidék. — A Maros-Tisza-Duna szögletében: Pancsova, Versecz, Fehértemplom, Nagybeeskerek, Temesvár. A Maros és Körös vidékén: Arad, a magyar nemzet Golgothája; Makó, Hm. Vásárhely, Szentés, Csaba, B.-Gyula, Nagyvárad. A Körös-Tisza-Szamos közén: Debreczen, a kálvinisták Rómája, a legjellegzetesebb magyar város; Nyiregyháza, Szatmár-Németi, Nagy-Károly. A Kis-Magyar-Alföldön: Pozsony, a Kis-Alföldön kívül az Eszáknyugati-Felföld egy részének is kulturális középpontja; Komárom. A Dunántúli dombos vidéken: Esztergom, Székesfehérvár; Kaposvár, Pécs, Nagy-Kanizsa, Szombathely, Sopron, Győr és Vesz-

prém. Az Északnyugati-felföldön: Trencsén, Nyitra, Besztercebánya, Selmech- és Bélabánya, Körmöcbánya, Kassa, Eperjes, Lőcse, Igló, Késmárk, Miskolcz. Az Északkeleti-felföldön: Sátoralja-Ujhely, Ungvár, Munkács, Beregszász és Máramaros-Sziget. A Délkeleti-felföldön: Kolozsvár, Brassó, Nagyszeben, Segesvár, Maros-Vásárhely, Torda. A tengerpart vidékén: Fiume, egyetlen tengeri kikötő városunk. A Délnyugati-felföldön: Zágráb, Horvát-Szlavonország fővárosa, Károlyváros, Sziszek, Varasd, Pozsega, Eszék, Pétervárad, Karlovicz, Zimony, Mitrovicz.

Ausztria.

(Császárság. Területe 300.213 km.²)

Világhelyzete. Ausztria Közép-Európa középső részén fekszik s Magyarországot félkör alakjában határolja. Határai nem mindenütt természetesek. Legnyúltabb a határ Galicziában, Oroszország felé. Északon Oroszországgal és Németországgal, nyugaton szintén Németországgal és Svájccezal, délen Olaszországgal és Magyarországgal, keleten ugyanezzel és Romániával határos. Alakja nagyon szabálytalan s csak Magyarországgal együtt ölt szabályosabb alakot.

Vízszintes tagoltsága elég kedvező ugyan, mert az Adriai-tengerbe nyúló Isztria-félszigeten kívül itt találjuk a Quarnerói- és a Dalmát szigeteket is, de a császárság egyes tartományai nagyon távol esnek a tengertől.

Domborzati viszonyai. A császárságban kevés az alföld, de annál több a hegyektől keresztül-kasul beágzott felföld s így fölszíne nagyon változatos.

Alföldjei: a Duna mentén a Bécsi-medence, mely a Morva mellékén Marchfeld (Morva-mező) nevet visel. Bécstől nyugatra, szintén a Duna mentén van a Tullni-medence. A Morva közép folyása vidékén, Prosnitz környékén terül el a Hanna-síkság.

Hegyei három hegyrendszerhez tartoznak, u. m.: az Alpokhoz, a Herczini-Szudeti-hegységhez és a Kárpátokhoz.

Az Alpok nyugatról, Svájczból jönnek Ausztriába s itt a Brenner-hágótól kezdve Keleti-Alpoknak hívjuk őket. Főirányuk nyugat-keleti. A Keleti-Alpokat a nagyobb folyók három övre osztják, melyeket az alkotó kőzetek szerint Északi-mészkö-, Középső-gránit- és Déli-mészkö-Alpoknak hívják.

a) Az Északi-mészkö-Alpok a Rajnától é.k-re

a Dunáig és a Lajtáig húzódnak. Tagjai: a Rajna és a Lech között az Algau-Alpok (Arlberg 2800 m.); a Lech és az Inn között az Északtiroli-mész-kő-Alpok (Zugspitze 2970 m.); az Inn és a Salzach közt a Salzburgi-Alpok (Watzmann 2714 m.); a Salzach és az Enns között a Felső-Ausztriai-Alpok (Dachstein 2996 m.); az Enns és a Duna közt az Alsó-Ausztriai-Alpok (Schneeberg 2075 m.). Az utóbbi hegység legészakkeletibb nyílványát a Kahlenberggel végződő Bécsi-erdő alkotja.

b) A Középső-gránit-Alpok az Inn völgyétől a Duna völgyéig terjednek. Tagjai: az Inn és a Brenner közt az Ötztölgyi-Alpok (Wildspitze 3774 m.). A Brenner-hágó (1370 m.) az Inn völgyéből az Eisack, illetőleg az Etsch völgyébe vezet át; a Brennertől a Mura forrásáig húzódik a Magas-Tauern, melynek északi határát a Salzach, a délit a Dráva alkotja (Dreierherrenspitz 3499 m.), (Grosswenediger 3673 m.), (Gross-Glockner 3797 m.); az Enns, a Mura és a Mürz közt terül el az Alacsony-Tauern (Hochgolling 2863 m.); a Mura, Dráva és a Lajta közt helyezkednek el a Stájer-Alpok, északkeleten a (Semmering-hágóval 980 m.), mely a Lajta völgyéből a Mürz és a Mura völgyébe vezet. Ezen megy át a Bécs-trieszti vasút.

c) A Déli-mész-kő-Alpok az Adda folyónál kezdődnek s keleti irányban a Száva forrásáig húzódnak, innen kettős ágban terjednek tovább kelet, illetőleg délkelet felé s a Balkán-félsziget hegyeihez csatlakoznak. Tagjai: az Adda és az Etsch közt az Ortler (3902 m.). Itt vezet át a Stilsfer-Joch az Etsch völgyéből az Adda völgyébe; az Etsch, Eisack, Felső-Dráva és a Piave közt terülnek el a Dolomit-Alpok (Marmolata 3494 m.); a Dráva forrásvidékétől a Száva forrásvidékéig húzódnak a Karni-Alpok; a Dráva és a Száva közt a Karavankok; a Száva forrása és a Laibach folyócska közt találjuk a Juli-Alpokat (Triglav 2864 m.); a Laibachtól a Kulpáig terül el a kopár Karszt, mely barlangjairól (Adelsbergi) és bűvópatakjairól híres; végül a Dinári-Alpok Dalmácia és Bosznia közt vonnak határt.

A Herczini-Szudetai-hegység, melyet a Duna vonala választ el az Alpoktól, a következő részekből áll: a Cseh-erdő, a Dunától az Egerig, az Ércz-hegység, a Homokkő-hegység, (Szász-Svájcz), Lausitz-hegység, Iser-hegység, Oriás-hegység, a Glatzi-hegység (Schneeberg 1400 m.) és a Gesenke,

a Morva-kapuvál, mely a Morva völgyéből az Odera völgyébe nyit utat. Ide tartozik végül a Cseh-morva földhát.

A Kárpátok északi lejtője tartozik Ausztriához, a Magyar-Morva-határhegységtől a Borgói-hegységig.

Vizekben gazdag. Folyói, a Duna kivételével nem nagyok, de elég bővizűek. Tava sok van. Ilyenek a Boden-, Zelli-, Hallstadti-, Atter-, Gmundeni-, Aussee-, Wörthi-, Garda- és a Zirknitz-tó. Folyói négy tenger vidékéhez tartoznak. Az Adriai-tengerbe ömlik az Etsch, mely balról a Rienz-czel bővült Eisackot veszi föl; az Isonzo, Zermagna, Kerka, Czetina és a Narenta. Az északi-tenger felé siet a Rajna, mely csak rövid vonalon érinti a nyugati határt; az Elbe, mely az Oriás-hegységben ered s jobbról az Iserrel, balról a Moldvával és az Égerrel bővül. A Keleti-tengerbe ömlik az Odera, a Visztula, mely jobbról a Popráddal bővült Dunajeczet is fölveszi. A Fekete-tenger vidékéhez tartozik a Keleti-Beszkidékből eredő Dnyeszter, és a Duna, mely Passautól Dévényig folyik Ausztria területén, s ezen szakaszában balról a Schneebergen eredő Morvával bővül. A Morva balról a Bečvát, jobbról a Zwittawával, Schwarzawával és Iglavával bővült Thayát veszi föl. A Duna jobb parti mellékfolyói osztrák területen a Salzach-hal bővült Inn, Traun, Enns, Ibbs, Traisen és a Lajta, meg a Rába. Az utóbbi kettőnek torkolata Magyarországon van. Végül a Dráva és a Száva is jobb parti mellékfolyója a Dunának. Csatornája a Wiener-Neustadti-csatorna.

Éghajlati tekintetben három övre osztható. Legenyhébb az éghajlat a déli vidékeken, mérsékelt a Duna völgyében, Csehországban és Morvában; legszigorúbb az Alpok vidékén és Galicziában.

Terményei. A növényországból a gabonafélék (rozs, zab), továbbá szőlő, gyümölcs, komló (Saaz), cukorrépa. Az állatországból van sok szarvasmarhája és kecskéje; lova és sertése kevesebb van mint Magyarországnak; elég virágzó a méhészete és selyemhernyó-tenyésztése. Leggazdagabb azonban ásványországa, mely sok vasat, kőszén, higanyt (Idria), konyhasót (Salzkammergut, Wielicka és Bochnia), petroléumot (Galiczia), smaragdot és gránátot stb. szolgáltat.

Ipara különösen Alsó-Ausztriában, Cseh- és Morvaországban nagyon fejlett. Főbb iparágai: a gép-, üveg- és porcellán-, cukor-, pamut-, posztó-, vászon-, papiros- (Schlöglmühl) és bőrgyártás. Ipar-

czikkeinek legelső fogyasztója hazánk. Vasúthálózata elég sűrű, országutai jó karban vannak.

Lakosainak száma 24 millió, kik nyelvre nézve németek (Alsó- és Felső-Ausztriában, Salzburgban, Tirol és Stájerország északi részén), szlávok (13 $\frac{1}{2}$ millió), és pedig csehek, morvák, lengyelek, ruthének, szlovének vagy vendek (Stájerországban, Karinthiában, Krajnában); horvátok, szerbek, olaszok és oláhok. Vallásra nézve a nagy többség (80%) róm. kath. A lakosság főfoglalkozása az őstermelés, de sokan foglalkoznak iparral és kereskedéssel is. Műveltség tekintetében a németek, csehek és morvák állanak a legmagasabb fokon.

Politikai felosztása. Ausztria alkotmányos császárság, mely politikailag 17 tartományra oszlik, melyeknek élén helytartók állanak.

Városai.

1. **Alsó - Ausztria.** (Főhercezség.) Székhelye Wien (Bécs), a Duna jobb partján, a császárságnak is fővárosa, 1 $\frac{1}{2}$ millió lakossal. A tudomány, művészet, ipar, kereskedés és közlekedés középpontja. Legszebb utcája a Ring (körü), mely egyetlen a maga nemében. Külső mulatóhelye a Prater. Schönbrunn és Laxenburg, császári nyaralókkal. Baden, kénesfürdővel. Vöslau, boráról híres. Wiener-Neustadt, katonai akadémiával. Schlöglmühl, papirosgyárral. Aspern, Wagram, csatahelyek.

2. **Felső-Ausztria.** (Főhercezség.) Székhelye: Linz. Steyer, fegyvergyárral. Gmunden, sófőzéssel. Ischl, fejedelmi fürdőhely.

3. **Salzburg.** (Hercezség.) Székhelye Salzburg. Gastein, meleg fürdőkkel.

4—5. **Tirol és Vorarlberg.** (Fejedelmi rangra emelt grófság.) Székhelye Innsbruck, egyetemmel. Kufstein, sziklavára most állami börtön. Meran, klimatikus gyógyítóhely. Trient, selyemhernyótenyésztéssel. Riva és Arco kellemes téli tartózkodási helyek. Bregenz, pamutiparral.

6. **Karinthia.** (Hercezség.) Székhelye Klagenfurt, a Glan- és a Wörthi-tó mellett. Willach, Bleiberg, ólombányászattal.

7. **Stájerország.** (Hercezség.) Székhelye Graz, a Mura mellett. (Pensionopolis.) Gleichenberg, Radekund, Rohitsch, Aussee, fürdőhelyek. Leoben, bányászati akadémiával. Marburg, vasuti góczpont.

8. **Krajna.** (Hercezség.) Székhelye Laibach. Idria, higanybányászattal. Adelsberg, csepegőkőbar-

langgal. Zirknitz, a hasonlónevű időszaki tó mellett. Gottschee, lakói déligyümölcsessel házaló kereskedést üznek (kucséber).

9. **Görz és Gradiska.** (Fejedelmi rangra emelt grófság.) Székhelye Görz, az Isonzo partján. Aquileja, (Attila, 452). Cormons, határállomás Olaszország felé.

10. **Trieszt,** (160 e. l.), a császárság legelső tengeri kereskedő városa. (Miramare).

11. **Isztria.** (Órgrófság.) Székhelye Parenzo. Pola, hadikikötővel. Ide tartozik még Veglia, Cherso, Lussin grande és Lussin piccolo-sziget, halászzattal és hajózással.

12. **Dalmácia.** (Királyság.) Jogilag Magyarországhoz, közigazgatásilag azonban Ausztriához tartozik. Székhelye Zara, megerősített kikötővel. Spalato, Ragusa, Cattaro, kikötőkkel. A nagyobb dalmát szigetek: Arbe, Pago, Brazza, Lessina, Lissa, Curzola, Lagosta és Meleda.

13. **Csehország.** (Királyság.) Székhelye Prága, a Moldva mindkét partján, fekvése olyan mint Budapesté. A csehek anyagi és szellemi életének közép-pontja, egyetemmel. (Hradsin). Rumburg, vászonszövéssel. Reichenberg, posztógyártással. Königrätz, hangszerkészítéssel, (1866. VII. 3.). Budweis, czeruzagyártással. Pilsen, sörfőzéssel. Marienbad, Franzensbad, Karlsbad, világhírű fürdőhelyek. Az utóbbi nevezetes még porcellángyártásáról és lábbeli készítéséről is.

14. **Morvaország.** (Órgrófság.) Székh. Brünn, sok posztógyárral. Austerlitz, (1805.). Olmütz, r. k. érsek-séggel. Znaim, : öldségtermesztéssel. Nikolsburg, (1621.)

15. **Szilézia.** (Herczégseg.) Székhelye Troppau, az Oppa mellett. Gräfenberg és Lindewiese, hidegvízgyógyító-intézetekkel. Oderberg, vasuti gőczpont.

16. **Galicia.** (Királyság.) Székhelye Lemberg, egyetemmel. Brody és Tarnopol, átmeneti kereskedéssel Oroszország felé. Przemysl, nagy erősség. Krakó, a Visztula mellett, egyetemmel. Wielicska és Bochnia, gazdag sóbányákkal.

17. **Bukovina.** (Herczégseg.) Székhelye Czer-novitz, a Pruth mellett, egyetemmel. Radautz, állami ménessel. Suczawa, börgyártással. Hadikfalva, András-falva, Istensegíts, csángó falvak.

Lichtenstein.

(Fejedelemség.)

A Boden-tótól délre, a Rajna jobb partján, Ausztria és Svájc között fekszik ez a kis fejedelemség.

melynek 10 ezernyi német ajkú és róm. kath. vallású lakossága földműveléssel és állattenyésztéssel foglalkozik. Kereskedelem és vám tekintetében Ausztriához tartozik. Fővárosa Vaduz, közel a Rajnához.

Németország.

(Császárság. Területe 540.483 km.²)

Világhelyzete. Németország keleten Oroszországgal, délen Ausztriával és Svájczzal, nyugaton Franciaországgal, Belgiummal és Hollandiával, északon Dániával határos. De északon a főhatárvonalat a Keleti- és az Északi-tenger alkotja. Mig északon Schleswig-Holstein szögellik ki az ország törzséből, addig keleten Orosz-Lengyelország s délkeleten Csehország bevégyódását találjuk.

Vízszintes tagoltsága. A Keleti-tenger partvidékét a Kurlandi-Haff, Danzigi-öböl, Frisches-Haff, Pommeraniai- vagy Stettini-öböl, továbbá a Lübecki- és Kieli-öblök, az Északi-tengerét pedig az Elbe-, Weser- és a Dollárt-öblök csipkézik. A Haffokat a homoktorlatok csaknem egészen elzárják a tengertől. A homoktorlatot (Nehring) a Stettini-öbölnél Usedom és Wollin szigetek pótolják.

Szigetei közül a Keleti-tengerben Rügen, az Északi-tengerben pedig Helgoland érdemel említést. Az utóbbi-tól délre sorakoznak a Keleti-Frieslandi-szigetek.

Domborzati viszonyai. A német birodalom földjét az északi nagy sík, és a közép és déli hegyes-dombos vidékre lehet felosztani.

Déli részén, a Duna jobb partján, az Alpok északi nyúlványait találjuk és pedig az Allgauer- és a Bajor-Alpokat (Zugspitz 2970 m.). Az Alpok é-i lábánál terül el a Duna felé menedékesen ereszkedő Sváb-bajor-fensík.

A Duna balpartján, a Maas és Elbe közt terül el a Német-középhegység, melyet a Majna völgye két övre oszt. A déli övhöz tartozik a Lotharingiai-Jura, Wasgau és a Haardt, a Schwarzwald, az Odenwald, a Sváb-Jura és a Frank-Jura. Ide számítható még a Cseh-erdő és a Bajor-erdő is. Az északi övbe esik a Hunsrück, az Eifel, a Taunus, a Westerwald. Ezek együtt a Rajnai-palahegységet alkotják. Ettől keletre van a Hesseni-hegyvidék, melynek legészakibb nyúlványa a Teutoburgi-erdő. A Fulda bal partján van a Vogelsberg; a Fulda és a Werra közt a Rhön; a Werra és a Saale közt a Thuringiai-erdő, melyhez délen a Fichtel-hegység

csatlakozik. Mint magánosan álló hegység említhető fel a Harz (Brocken). A cseh-morva határon húzódik el az Ércz-hegység, a Homokkő-hegység (szász Svájcz), Lausitzi-hegység, Oriási-hegység és a Szudeták.

A középhegységtől északra terül el a Germán-síkság, melyet az Elbe völgye oszt két részre. Termékeny síksága a Felső-rajnai-alföld.

Vizekben gazdag. Folyói három tenger vidékéhez tartoznak. Az Északi-tengerbe ömlik a Rajna, Ems, a Fulda és Werra egyesüléséből származó Weser és az Elbe. A Keleti-tengerbe folyik az Odera, Visztula, Pregel és a Memel. A Fekete-tenger vidékéhez tartozik a Duna, mely a Schwarzwaldból ered s jobbról az Iller, Lech, Isar és Inn fölvétele után Passaunál osztrák területre lép. Legészakibb kanyarulatát Regensburgnál éri el. Csatornai közül nevezetesebbek: a Lajos-csatorna, a Duna és a Majna közt; a Finow- és Vilmos-csatorna, mely a Havel és Spree útján az Elbét az Oderával; a Brombergi-csatorna, mely a Warthe, és a Netze által az Oderát a Visztulával, s az Északi- vagy Kieli-csatorna, mely a Keleti-tengert az Északi-tengerrel köti össze. Nagyobb tavai a Boden-tó és a Chiemi-tó.

Éghajlata mérsékelt és egyenletes; valamivel hűvösebb mint Magyarországé.

Terményei. A növényországi termények közül terem sok gabona, burgonya, cukorrépa, len, kender, komló, dohány, gyümölcs, s a Rajna vidékén sok és jó bor (Liebfrauenmilch). Erdeje van annyi mint Magyarországnak. A közönséges házi állatok mind megvannak. Hires a pommerániai lúd. Ásványországa a Rajna vidékén, Sziléziában és Szászországban sok vasat, szenet, meg ezüstöt stb. szolgáltat.

Ipara nagyon fejlett. Legkiválóbb iparcikkei a gépek, műszerek, órák, posztó, pamut és vászon, cukor, sör stb. Mind szárazföldi, mind pedig tengeri és folyóvízi forgalma igen élénk.

Lakosai (50 millió) nyelvre nézve legnagyobb részt németek, vallásra nézve pedig az északi részen ág. h. evangélikusok ($\frac{2}{3}$), a déli vidékeken róm. katolikusok ($\frac{1}{3}$). Foglalkozásuk a földmivelés, ipar és kereskedés. A népműveltség magas fokú. Van 21 egyeteme.

Államszerkezete és politikai felosztása. A német birodalom 26 állam szövetségéből álló alkotmányos császárság; császára a porosz király. Az államok belügyeiket egymástól függetlenül intézik, de a külügy, hadügy és a kereskedelem (vám) birodalmi

közösügy. A birodalom 4 királyságból (Poroszország, Szászország, Bajorország, Württemberg), 6 nagyhercegségből, 5 hercegségből, 7 fejedelemségből, 3 birodalmi szabad városból (Hamburg, Bremen, Lübeck) és 1 birodalmi tartományból (Elsass-Lotharingia) áll.

Németországnak Európán kívül is vannak birtokai. (Afrikában, Uj-Guineában stb.)

Városai.

Poroszországban: Berlin, a birodalom fővárosa, a Spree mellett. A tudomány, művészet, ipar, kereskedelem és a forgalom középpontja. Frankfurt az Odera mellett. Stettin, Pommerania főhelye, az Odera torkolatánál. Danzig a Visztula torkolatánál. Königsberg a Pregel torkolatánál. Mindhárom élénk tengeri kikötővel. Posen, a Warthe mellett, a h. nevű tartomány főhelye, erőddel. Porosz-Szilézia főhelye Breslau, az Odera mellett; nagy gyapjú kereskedéssel. A Szász-tartományban fekszik: Magdeburg, az Elbe mellett; Wittemberg, az Elbénél; itt van eltemetve Luther. Hannovera tartományban: Hannover és Göttingen, híres egyetemmel. Schleswig-Holsteinban: Altona, Hamburggal szemben. Kiel, a h.-nevű csatorna mellett. Westfaliában: Münster, az Ems közelében. Minden, a Weser áttörésénél, melyet Westfaliai-kapunak neveznek. Hessen-Nassauban: Frankfurt, a Majna mellett, híres börzével. Homburg és Wiesbaden, fürdőhelyek. A Rajnai-tartományban: Düsseldorf, a tartomány főhelye. Aachen, a nyugati határon, hajdani koronázó város. Essen, Krupp-féle ágyúöntéssel. Köln, a Rajna mellett, híres dómmal. Bonn, egyetemmel. Koblenz, a Mosel és a Lahn torkolatánál; élénk kereskedést űz rajnai borokkal. Trier, a Moselnél, régi templommal.

Szászországban: Dresden, az Elbe mellett, híres képtárral. Meissen, porcellángyárral. Leipzig, a legelső könyvpiacz. Chemnitz, nagy pamutiparral. Freiberg ezüstbányákkal. Glashütte, kitűnő óragyártással.

Bajorországban: München, az Isar mellett, híres képtárral és festőakadémiával. Augsburg, a Lech mellett. Regensburg, hajdan a német birod. gyűléseket itt tartották. Passau, az Inn torkolatánál. Nürnberg, a Lajos-csatorna mellett, világhírű gyermekjátékgyártással. Speier, Bajor-Pfalz főhelye, a Rajna mellett.

Württembergben. Stuttgart, a Neckar mellett, híres zenemű-kereskedéssel. Tübingen, régi egyetemmel. Ulm itt válik a Duna hajózhatóvá.

Egyéb városai: Karlsruhe, a Rajna mellett, a Badeni-nagyhercegség fővárosa. Ugyanitt van Baden-

Baden, a Schwarzwald nyugati oldalán, híres kénes fürdőkkel, és Konstanz, a Boden-tó déli partján. A Hessen-Darmstadt nagyhercegségben: Darmstadt, Mainz, a Majna toroknál, és Worms, a Rajna mellett. Jena, Szász-Weimar nagyhercegségben, híres egyetemmel. Gotha, Szász-Coburg-Gotha hercegségben, híres műgyűjteményekkel.

Szabad városok: Bremen, a Weser torkolatánál. Hamburg, az Elbe torkolatánál. Lübeck, a hasonló nevű öbölnél. Hajdan mind a három híres hanza-város volt; élénk tengeri kikötők.

Birodalmi tartomány: Elsass-Lotharingia, melynek Strassburg a fővárosa, a Rajna mellett, nagy erőd. Metz, a Mosel mellett; szintén erösség.

Svájcz.

(Köztársaság. Területe 41.346 km.²)

Világhelyzete. Svájcz Közép-Európa d.-ny.-i részén a Középponti-Alpok vidékén terül el, csaknem egyenlő távolságra az egyenlítőtől és az északi sarktól. Földrészünk leghegyesebb s legmagasabban fekvő országa. Természetes határa északon és keleten a Rajna völgye és a Boden-tó, délen a Wallisi-Alpok gerincze, nyugaton a Genfi-tó és a Jura-hegység. Politikai határai pedig: északon Németország, keleten Ausztria, délen Olaszország, nyugaton Franciaország.

Domborzati viszonyai. A Genfi-tótól a Rajnáig húzódnak a Jura-hegység párvonalas lánczai. Az ország legnagyobb részét azonban a sokféleképp tagolt Középponti-Alpok borítják. Ezeket a Rhone és a Rajna völgye két övre osztja. A két öv a Szt.-Gotthárd-csoportban találkozik, melyen 1300 m. magasságban egy 14.800 m. hosszú alagút vezet keresztül. A déli övben találjuk a Mont-Blanc csoportot (M.-Blanc 4810 m.), a Wallisi-, Leponti- és a Rhäti-Alpokat a Bernina-val. Az egyes hegységeket hágók választják el egymástól. Az északi részen a Rhone és az Aar közt terülnek el a jegesekben gazdag Berni-Alpok (Aletschhorn, Finsteraarhorn, Jungfrau, Mönch 4000 m.-en felül). A Berni-Alpoktól é.-k.-re vannak a Vierwaldstätter-Alpok (Pilátus 2120 m.), tovább a Schwyzi- és a Glarusi-Alpok (Rigi 1800 m.). A Genfi- és a Boden-tó közt dél-nyugat-északkeleti irányban húzódik a Svájci-fennsík, melynek legmélyebb pontját (400 m.) az Aar völgye jelöli. Svájcnak alföldje nincs.

Vizei. Kisebb-nagyobb folyói minden irányban elágaznak s négy tenger vidékéhez tartoznak. A legtöbb folyója a Gotthard-csoportból ered. A Rhone a nyugati lejtőn. Ez a Genfi-tavon keresztül folyva, csakhamar francia területre lép. A három ágból eredő Rajna a Boden-tóba ömlik, melyből azonban nyugaton kifolyik és Schaffhausennél egy 20 m. magas és 110 m. széles zuhatagot alkot. Baselnél északra kanyarodik s Németországba megy át. A Ticino a Gotthard déli lejtőjén ered s a Lago Maggiore-n keresztül a Póba siet. Ugyancsak a Gotthardban ered az Aar és a Reuss folyó is. Az előbbi a Brienzi- és Thuni-, az utóbbi a Vierwaldstätti tavakon folyik keresztül s a Zürichi-tavat lecsapoló Limmat fölvétele után ömlik a Rajnába. Az Inn a Rhäti-Alpokban ered s a regényes Éngadin völgyön keresztül siet Ausztriába. Tavai: a Genfi-tó, Neuenburgi-, Bieli-, Boden-, Zürichi-tó, Vierwaldstätti tavak, Brienzi-, Thuni-tó, a Lago Maggiore és a Lago di Lugano, melyeken folyók folynak keresztül.

Éghajlata és terményei. Éghajlata szélességi fekvéséhez képest hűvös, általában kontinentális. Nevezetes déli szele a Föhn (lavinák). Földjének csak $\frac{1}{7}$ része művelhető. A Svájci-fensíkon megteremnek a gabonafélék és a gyümölcs, a délre nyúló völgyekben pedig a szőlő is. Ásványokban szegény. Allattenyésztése (svájci tehén) virágzó.

Lakosai északon németek, nyugaton francziák, délen olaszok. Vallásra nézve $\frac{2}{3}$ részben ev. ref. vallásúak, $\frac{1}{3}$ részben pedig róm. katolikusok. Főfoglalkozásuk a szarvasmarha-tenyésztés (Sennerei, emmenthali és gróji sajt.), továbbá az ipar, melynek üzésénél jó szolgálatot teljesítenek a gyors folyású és bővizű folyók. A népműveltség magas fokú.

Kormányformája 22 kantonból alakult szövetséges köztársaság, melynek élén a 7 tagú szövetségi tanács áll, mely elnökét 1 évre a saját kebeléből választja. A kantonok belügyeiket maguk intézik.

Városai. Bern, főváros, az Aar mellett. A Genfi-tó mellett fekszik Genf, világhírű óragyártással, továbbá Lausanne. A Neuenburgi-tó mellett. Neuenburg, nagy sajt kivittel. Habsburgvár, az Aar és Reuss találkozásánál. Basel, a Rajna könyökhajlásánál, régi egyetemmel (Erasmus Rotterdamus). Zürich, híres műgyetemmel. Schaffhausen, a Rajna jobb partján. Winterthur, gépgyártással.

Nyugat-Európa.

Franciaország.

(Területe 536.891 km.²)

Világhelyzete. Franciaország Közép-Európának nyugati részén csaknem ugyanazon szélességi fokok közt terül el mint Magyarország. (42°—51°). Északon, nyugaton, délen, délkeleten s részben keleten is természetes határai vannak. Ilyenek a Pas de Calais, a La Manche-csatorna, az Atlanti-óceán, a Pireneusok, a Földközi-tenger, a Nyugati-Alpok, a Jura és a Vogesek; északkeleten azonban csak politikai határ választja el Belgiumtól. Déli szomszédja Spanyolország, keleten Olaszországgal, Svájc-csal és Németországgal határos, északkeleten Luxemburggal és Belgiummal. Angliától a La Manche-csatorna és a Pas de Calais választja el.

Vízszintes tagoltsága. Partjait nyugaton és északon Bretagne és Normandia félszigete, délen a szabályos Provence-félsziget tagolja, míg öblei közül a Le Havre-i, Bresti, Gironde, Viscayai s a Lyoni-öböl csipkézi. Fontosabb szigetei nincsenek.

Függélyes tagoltsága. Az ország gerinczét a délről északra húzódó s közepes magasságú Francia-hegyvidék alkotja, melynek tagjai délen a Cevennek s az ehhez csatlakozó Auvergne-i-felföld a Mt. Dore s a Puy de Dôme csúccsal, továbbá a Forez-hegység, a Lyonnais-hegység; ettől északra helyezkedik el a Côte d'Or, s ettől ismét északra a Langresi-plateau. Németország határán vannak a Vogesek és északkeleten az Ardennek. A Vogesektől délre a Doubs, Saône és a Rhone völgye közt van a Jura-hegység, s ettől délre a Rhone és a Földközi-tenger közt a Nyugati-Alpok, melyeknek részei: a Graji-, Kotti- és a Tengeri-Alpok. A Nyugati-Alpok gerincze von határt Francia- és Olaszország közt. A Graji-Alpokban van három ország összeszögellésénél, Európa legmagasabb hegye: a Mont Blanc (4810 m.). Ugyancsak itt van a M. Cenis, melyen a 13 km. hosszú s Lyont Torinoval összekötő alagút vezet át.

A Pireneusoknak északi oldala tartozik Franciaországhoz. Ez a hegység éles választó vonal a két ország közt, mert gerinczének közepes magassága tetemes s csak gyalog vagy öszvérrel járható ösvények vezetnek át rajta. Legnevezetesebb hágója a Pic du Midi és a M. Perdu csúcsok közt levő Roland-hágó.

Mint szintén különálló dombszerű emelkedések említhetők fel a Bretagnei- és Normandiai-hegyek.

Franciaországnak északi, nyugati s részben középső része is csak halmoktól s alacsonyabb domb-soroktól megszaggatott síkság; ilyen a Seine, a Loire-és a Garonne-síksága. Mint különálló alföld említendő még a Saône és a Rhône völgye.

Vizei. Az ország folyóvizekben rendkívül gazdag. Folyói minden irányba folynak s az ország helyzetét igen kedvezővé teszik.

Legjelentékenyebb folyója a Rhône, mely Svájcban a Szt. Gotthard nyugati oldalából ered s a Genfi-tavon keresztül folyva, csakhamar áttöri a Jurát (Porte du Rhône) s Lyonnál magába veszi a Doubszal bővült Saônet. Lyontól kezdve a Saône déli irányát követi. Vize bő és egyenletes, mert az Alpok glecserei táplálják, hajózásra azonban alig alkalmas, mert az Alpokból gyors rohanással lefutó mellékfolyói (Isère, Durance) görgeteggel töltik meg medrét, torkolata pedig be van iszapolva. A Lyoni-öbölbe szakad.

Az Adour a Pireneusokból ered. A Garonne szintén a Pireneusokból ered s iránya Toulousig é.-k.-i. Itt kezdődik folyásának alsó szakasza s innen é.-ny.-ra kanyarodik. Nagyobb jobbparti mellékfolyói (Tarn, Lot, Dordogne) a Cevennekből jönnek. A Dordogne fölvétele után (Bordeauxon alul) tengeröböl-szerűleg kiszélesedik s Gironde nevet nyer.

A Charante Rochefortnál ömlik az Atlanti-óceánba. Hajózható.

A Loire az ország leghosszabb folyója. A Cevennekből ered s balparti mellékfolyójának, az Alliernek fölvétele után hajózhatóvá válik. Innen északkeletre halad egész Orleansig, a hol eléri legészakibb kanyarulatát. Orleanstól kezdve nyugatra foly s Nantesnél öböl alakú torkolattal éri el az Atlanti-óceánt. A Loire az országot északi és déli részre osztja.

A Seine, mely legtekintélyesebb jobbparti mellékfolyójával a Marne-nal együtt a Langresi-fensíkon ered, nagyságra nézve ugyan nem az első folyója az országnak, minthogy azonban az ország legtermékenyebb részén, Champagne-on folyik keresztül, s a fővárost is szeli, forgalmának élénkségére nézve elsőrendű kultúrfolyó. Le Hâvre-nál éri el a La Manche-csatornát. A Somme a Pa de Calaisba ömlik.

A Meuse (Maas) a Langresi-fensíkon ered s é.-ny.-i irányban Belgiumnak tart, a Meurthe (Mosel) a Vogesekből jön s Németországban a Rajnával egyesül.

Ezen két utóbbi tehát csak felső szakaszában tartozik az országhoz.

A vízvázalasztók alacsony volta tette lehetségessé annak a sok csatornának a létesítését, melyek az ország folyóit egymással s a Rajnával összekapcsolják. Legrégibb a Canal du Midi (1668-ból), mely Toulousnál a Garonne-ból szakad ki s Cette-nél éri el a Lyoni-öblöt. A Canal du Centre a Loire-t köti össze a Saónnal.

Az országnak számba vehető tava ninesen. A délnyugati homokpusztákon csak nagyobb kiterjedésű sekélyebb síkföldi tavak, tócsák vannak.

Éghajlata mind az ember egészségére, mind az őstermelésre a legkedvezőbb az európai országok közt. Nyugati és déli részének tengeri, a keleti résznek pedig szárazföldi éghajlata van. Az északi rész évi közép hőmérséklete $+10^{\circ}$, a középsőé $+13^{\circ}$, a délié $+15^{\circ}$ C; tehát jóval magasabb mint Magyarországé, melylyel pedig csaknem ugyanazon szélességi fokok közt fekszik. A Rhône völgyében dühöng olykor a Mistrál nevű északi szél.

Talaja az alföldeken és fensíkokon termékeny, csak a Rhône és a Garonne torkolatvidékén mocsaras; a magasabb hegyeken köves is így terméketlen.

Terményei a növényországból a gabonafélék; fő kenyérterménye a búza, továbbá a hüvelyes vetemények; burgonya, cukorrépa, len, kender, dohány, közönséges és déli gyümölcs, olaj (Aix). Erdeje, főleg délen, kevés. Az állatországból megvannak a közönséges háziállatok. A déli részen igen virágzó a méhészet és a selyemhernyó-tenyésztés, mely utóbbiaknak táplálására az eperfák egész erdőséget képeznek. Erdei vadakban, vizei halakban bővelkedik. Az ásványországa nemes fémekben ugyan szegény, de annál több vasat, kőszenet, rezet, meg porcellánföldet aknáznak ki a hegyes vidékeken.

Ipara nagyon virágzó s iparcikkeit az utánozhatatlan csínosság s a színek kellemes harmóniája jellemzi. Kiválóbb iparágai: a divatcikkék, selyem- és bársonyszövetek, porcellán, fayance, műtárgyak, gépek, órák, vászon, pamut, gyapju, bor, szesz italok (bor, cognac, liqueurok,) stb.

Lakóinak a száma 38 millió, kik nyelvre nézve csaknem mind francziák, vallásra nézve róm. katolikusok. Főfoglalkozásuk az ipar és a kereskedés, jóléhet sokan foglalkoznak őstermeléssel és különösen a tengerparton halászáttal is.

Kormányformája köztársaság. 87 departement-ra

oszlik. A törvényhozást a két kamarás parlament gyakorolja.

Városai. Páris, a Seine mindkét partján, a divat kiindulási pontja. Versailles, Páris közelében, régi kir. palotája most történelmi múzeum. Le Havre, Páris kikötője. Calais, átkelőhely Angliába. Lille, nagy erősség. Nantes, a Loire torkolatánál, megerősített kikötővel. Bordeaux, a Garonne bal partján, híres borkereskedéssel. Biarritz, tengeri fürdővel. Marseille, elsőrendű keresk. kikötő. Toulon, hadi kikötő. Nice, enyhe éghajlata miatt télen sok idegen látogatja. Aix, olajkészítéssel. Lyon, a Rhone és a Saône egyesülésénél, nagyon virágzó selyempiparral. Dijon, virágzó borkereskedéssel. Nancy Lotharingia főhelye. Reims, régi koronázó város, pezsgőjéről híres. Korszika szigetének főhelye Ajaccio, I. Napoleon szülővárosa.

M o n a c o.

(Hercegség.)

Ez a 22 km.² területű állam a Földközi-tenger partján fekszik. Lakosainak száma 13 ezer. Franciaország védelme alatt áll. Fővárosa Monaco, kártyabarlang. Európa szégyenfoltja.

Belgium.

(Királyság. Területe 29.457 km.²)

Világhelyzete. Belgium Franciaországtól északkeletre fekszik. Alig félakkora mint Erdély. Határos az Északi-tengerrel, Hollandiával, Poroszországgal, Luxemburggal és Franciaországgal. Tengerpartja rövid és szabályos.

Domborzati viszonyai. Északi és nyugati része alföld, mely a German-síkság folytatását képezi, délkeleti részét azonban a vasban és kőszénben gazdag erdős Ardennek borítják.

Vizei. Két nagyobbacska folyója van: a Schelde és a Maas. Egyiknek sincs sem forrása, sem torkolata Belgiumban. Folyóit részint egymással, részint a tengerrel számos esatorna kapcsolja össze.

Éghajlata mérsékelt s a tenperparton egyenletesebb mint a belső vidékeken, a hol az évi középhőmérséklet akkora mint a Nagy-Magyar-Alföldön (10° C.).

Talaja az északi és nyugati mocsaras és homokos rész kiyételével termékeny. A kis részekre eldarabolt földet a sűrű lakosság csaknem kertszerűleg műveli.

Terményei a növényországból a gabonafélék, burgonya, cukorrépa, len, kender, gyümölcs, repce, komló és dohány. A közönséges háziállatok száma nem nagy ugyan, de kiváló minőségű. Jó hírűek a brabanti igáslovak. Jelentékeny még házinyúl-tenyésztése és méhészete is; halászata azonban hanyatlik. Az ásványország sok vasat és kőszénat szolgáltat.

Ipara magas fokon áll s Belgium első sorban iparos állam. Az egész ország egy óriási műhelyhez hasonlít. Különösen fejlett a fémipara, fegyvergyártása, üveg-, posztó-, gyapotipara, vászon- és selyemszövése, csipke készítése, papiros- és cukorgyártása.

Lakosai $\frac{1}{3}$ részben francia nyelvű vallonok, $\frac{2}{3}$ részben pedig germán nyelvű flamandok. Vallásra nézve róm. katolikusok. A lakosság jó része analfabét. Népsűrűsége egész Európában a legnagyobb. (1 km.² = 215 l.)

Kormányformája alkotmányos királyság. Az ország tartományokra van felosztva.

Városai. Bruxelles, fő- és székváros. Csipkeverése világhírű. Anwers, a Schelde torkolatánál, Belgium legnagyobb forgalmi kikötője. Gand (Gent), a Schelde szigetein, melyeket 300 híd köt össze, gyárváros. Ostende, kikötőváros, látogatott tengeri fürdővel. Ettől keletre fekszik Bruges (Brügge), hajdan Gand versenytársa, szintén gyárváros. Liège (Lüttich), fegyvergyártással. Malines (Mecheln) a belga róm. kath. érsek székhelye. Spa, a híres fürdőhely.

Hollandia.

(Királyság. Területe 33.000 km.²)

Világhelyzete. Nyugatról és északról az Északi tenger, keletről Poroszország, délről Belgium határolja.

Vízszintes tagoltsága nem mondható kedvezőnek. Egyetlen tagja az Északi-tenger és a Zuider-Zee közé nyúló Holland-félsziget, melytől északra a Nyugati-Fries-szigetek húzódnak é.-k. felé a Dollárt-öbölíg.

Földje sík, s egy része alacsonyabban fekszik a tenger színénél, a mely ellen lakói hatalmas töltésekkel, a fakadó víz ellen pedig szivattyúzással védekeznek.

Vizekben gazdag. Folyói a Schelde, Maas és a Rajna. Ez az utóbbi Hollandia földjén igen lomha folyásúvá lesz s a Waal, Lek és Régi-Rajna nevű ágakra oszolva ömlik az Északi-tengerbe. Csatornahálózata igen sűrű. A főcsatornákon gőzösök is járnak.

Éghajlata tengeri, nedves. Evi középhőmérséklete 10° C. Esője sok van. Levegője többnyire ködös, de

a nyugati mocsáros partvidéktől eltekintve, a hol mocsárláz szokott uralkodni, egészséges.

Terményei a rozs, burgonya, hüvelyesek, czukorrépa, len és a dohány. Termesztenek ezenkívül sok zöldséget és virágot. Fája kevés van. Allattenyésztése, különösen szarvasmarhatenyésztése s a tejgazdaság nagyon virágzó (alkmaari és edami sajt). Jelentékeny még az aprójószág és a méhtenyésztés is, mely utóbbit a virágos rétek nagyon előmozdítják. Legfőbb fontosságú azonban a halászat (héring). Ásványokban, földjének alakulásánál fogva, szegény; agyagon és turfán kívül, mely csaknem egyetlen tüzelőszerűt, mást alig bányászhatnak.

Ipara szegényes, mert sem nyers anyaga, sem tüzelőszere nincs. Jelentékenyebb iparágai: a hajógyártás, vászonszövés, czukorgyártás, sörfőzés, dohánygyártás és gyémántesiszolás. Kereskedelme azonban, mely első sorban a tengerre szorítkozik, nagyon élénk. Hajói minden tengeren megfordulnak. Az iparüzéshez szükséges nyers anyagokat a gyarmatok szolgáltatják, a melyek a holland iparcikkek legbiztosabb piacai.

Lakosai a german nyelvű hollandok és friesek; vallásra nézve $\frac{2}{3}$ részben ev. reformátusok. Tisztaság-szeretetük közmondásos. A lakosság igen sűrű (1 km.² = 148 l.). A nép műveltsége elég magas fokú.

A lakosság főfoglalkozása az őstermelés, különösen az állattenyésztés és a kereskedés, mert az ország hosszú tengerpartja és sok nagy hajózható folyója, már régen erre utalta őket.

Kormányformája alkotmányos királyság, mely tartományokra oszlik.

Hollandiának mint kiválóan tengeri államnak, csaknem minden világrészben nagy kiterjedésű gyarmatbirtokai vannak.

Városai. Ámsterdam, főváros, észak Velenczéje, a gyémántesiszolás főhelye. Haarlem, nagyszerű kertészettel. Haag, a király és a kormány székhelye. Rotterdam, a második kereskedőváros. Utrecht.

Luxemburg.

(Herczégység. Területe 2587 km.²)

Franciaország, Németország és Belgium közt, a Mosel bal partján terül el. Földjét az Ardennek ágazatai birtkják. Nagyobb rész franczia lakosai őstermeléssel foglalkoznak. Fővárosa Luxemburg.

Nagy-Britannia és Írország.

(Királyság. Területe 314.950 km.²)

Világhelyzete. Európának ezen egyetlen szigetországát a La Manche-csatorna választja el a földrész törzsétől. Két nagyobb és több kisebb szigetből áll. A nagyobb szigeten Anglia és Skótország, a kisebb Írország helyezkedik el. A két nagyobb sziget közt az Északi-csatorna, az Ir-tenger és a Szt.-György-csatorna a választó vonal. A szigetcsoportokat a Hebrid-, Orkney- és a Shetland-szigetek alkotják. Magános-szigetek az Ir-tengerben: Man és Anglesey, a Csatornában a kis Wight. A Norman-szigetek a francia partokhoz vannak közelebb.

Vízszintes tagoltsága sziget természeténél fogva igen jó. Keleten a Thames-, Wash-, Humber-öböl, Firth of Forth, Firth of Tay és a Moray-Firth, nyugaton a Bristol-csatorna, Cardigan-, Liverpool-, Solvay-öböl Firth of Clyde és a Firth of Lorn szaggatják meg a többnyire magas partokat, melyek alkalmas kikötőkül kínálkoznak. Írország nyugati partját a Galvay- és a Donegal-öböl tagolja. Két félszigete is van: a Wales- és a Cornwall-félsziget.

Domborzati viszonyai. Anglia délkeleti részét az Angol-lapály foglalja el; Írország belseje tavakkal és mocsárokkal tarkázott síkság, melyet alacsony párkányhegyek határolnak. Magasabb hegyek a nagyobb szigeten sincsenek. Anglia délnyugati részén, a hasonló nevű félszigeten van a Cornwall-hegység, Walest a Cambrian-hegység borítja, az északi részen pedig észak-déli csapással a vasban és kőszénben kimeríthetetlen gazdagságú Pennin-hegység húzódik. Skócia déli részét a Cheviot-hegység, közepét a Grampians borítja, északi része pedig Skótfelföld név alatt ismeretes.

Vizei. Folyói ugyan az ország sziget alakjánál fogva nem igen fejlődhetek ki, de a sok csapadék miatt bővizűek, s minthogy köztük csupa alacsony vízválasztók vannak, könnyű volt azokat csatornával összekötni.

Az Északi-tengerbe ömlik: a Thames, Ouse, a Trent és Ouse egyesüléséből keletkező Humber, Tyne és a Tweed. A Bristol-csatornába siet: a Severn, Liverpolnál torkollik a Mersey, a Clyde-öbölbe ömlik a Clyde, a Moray-Firth és Firth of Lorn közt van a Caledon-csatorna, mely Észak-Skóciát szigetté

teszi. Írország legnagyobb folyója a több helyt tavakká kiszélesedő Shannon.

Éghajlata óceáni, mert a hűvös nyarakkal enyhe, esős telek váltakoznak. A mező télen is zöld. (Írország = smaragdsziget). Levegője csaknem mindig ködös; eső sok esik; havazni csak a Skót-felföldön szokott, de a hó itt sem igen tartós.

Terményei. A növényországi termények, mindamellet, hogy a földet igen intensiven művelik, nem elégségesek a belső szükséglet fődözésére, mert a lakosság nagyon sűrű. Az Angol-lapályon gabonát és komlót, Írországban és Skócziában jó minőségű lent termesztenek. Szőlő már itt nem terem, gyümölcs is kevés. Háziállatai közül legkiválóbb minőségűek verseny- és kocsi-, valamint igáslovak; sertései korán fejlődnek s igen jól híznak; a juhokat is inkább húsupért, mint gyapjújokért tenyésztik. Skócziában igen jelentékeny a halászat. Leggazdagabb azonban ásványországa, melynek termékei közt a legelső sorban ipari célokra szolgáló vas és kőszén említendő.

Ipara éppen ipari ásványainak nagy mennyiségénél fogva igen fejlett s csaknem minden iparágra kiterjed. Első helyen áll textil-ipara (posztó, pamut, vászon, selyem, szőnyeg) és fémipara (gépgyártás, pengekészítés, tügyártás). Iparcikkeit az anyag jósága és a kidolgozás szoliditása jellemzi.

Kereskedelme, mely az egész föld kerekére kiterjed, a legélénkebb. Hajóinak száma a legnagyobb.

Lakosai a kelták, rómaiak, angolszászok, brittek és normannok keverékéből előállott angolok; Skócziában a skótok és Írországban az írek. Vallásra nézve az angolok az angol püspöki egyház hívei, a skótok ev. reformátusok, az írek pedig róm. katolikusok. A lakosság sűrű (1 km.² = 125 l.)

Az angol dolgos, kitartó és vállalkozó szellemű, de kapzsi.

Kormányformája alkotmányos királyság, mely közigazgatásilag 52 grófságra oszlik.

Angolországnak Európán kívül minden világrészben, az anyaországot mind területre, mind a lakosság számára nézve messze túlhaladó gyarmatbirtokai vannak. Tengeri kereskedése érdekében különös előszeretettel foglalta el a tengerek bejárásait (Gibraltár, Malta, Ciprus, Aden, Singapore).

Városai. London, a Thames mindkét partján. Eddig dagály idején még a legmélyebben járó tengeri hajók is feljöhetnek. A föld legnagyobb terje-

delmű és legnépesebb városa. Területe több mint 300 km.² A királyság fő- és székvárosa. Középpontját képezi az iparnak, kereskedelemnek, tudományoknak és művészeteknek. Legősibb része a City, a pénzaristokratia fészke. A folyó két partját számos hid és alagút kapcsolja össze. Greenwich, csillagvizsgáló toronynyal. A rajta keresztül menő délkört veszik ma elsőnek. Oxford, régi egyetemmel. Cambridge, szintén régi egyetemmel. Canterbury, az anglikán hercegprimás székhelye. Dover, átkelő hely Calais felé. Southampton, Wight-szigettel szemben, az Európán kívüli világrészekbe járó póstagözösök kiinduló helye. Bristol, a hasonló nevű csatorna és a Severn folyó torkolata közelében, élénk forgalommal. Liverpool, a Mersey torkolatánál, az ország második kereskedő városa. Hull, a Humber mellett, az Északi-tenger egyik legélénkebb kikötője. Newcastle, a szénvidék főhelye, nagy hajógyártással. A belső vidéken fekszik Birmingham, nagy fémiparral. Manchester, a pamutipar középpontja. Sheffield, pengegyártással. Leeds, a posztógyártás főhelye.

II. Skótorszáiban: Edinburg, főváros; kikötője Leith. Glasgow, Skócia legelső gyárvárosa, nagy pamutiparral. Dundee, vászonszövés. Aberdeen, élénk kikötővel.

A Hebrid szigetek közt legnevezetesebb: Staffa-sziget, a híres Fingal-barlanggal. A Shetland-szigeteken apró lovakat tenyésztenek (pony).

III. Írorszáiban: Dublin, a főváros. Belfast, vászoniparral. Cork, nagy húskivitellel.

A Scilly-szigetek enyhe és egyenletes éghajlatukról nevezetesek.

Észak-Európa.

Dánia.

(Királyság. Területe 39.665 km.²)

Világhelyzete. Dánia a Jütland-félsziget északi részéből és a dán szigetekből áll. Ide tartoznak még a Far öer-szigetek és Island szigete is. (105.000 km.²) Norvégiától a Skager-Rak, Svédországtól a Kattegat és a Sund-szoros választja el; délen Németországgal határos. Csaknem szigetország.

Vízszintes tagoltsága különösen a szigeteken kedvező.

Függélyes tagoltsága egyhangú. Jütland-félsziget és a dán szigetek földje sík; csak Bornholm belseje felföld. A Far öer szigetek kopárak és sziklásak, Island pedig legnagyobb részben jegesekkel borított fensík, melyen több működő vulkán (Hekla, Jökul) és Geysir van.

Vizei, a tenger kivételével, jelentéktelenek.

Éghajlata tengeri és fekvéséhez képest enyhe. A dán tengereken gyakran nagy viharok szoktak dühöngeni.

Terményei. Megteremnek a gabonafélék (rozs, árpa, zab,) burgonya, hüvelyesek, zöldség. Fája kevés van; ezt a turfával pótolják. Állattenyésztése nagyon virágzó. Van igen sok szarvasmarhája, lova, juha, sertése. Halászata pang. Ásványországa szegény. Csak Bornholm szigetén bányásznak barna szenet; nyugati partvidékén borostyánt találnak.

Ipara. csekély. Legvirágzóbbak azon iparágak, melyeket a földművelés és a hajózás támogat. Ilyenek: a malom-ipar, sörfőzés, cukor-, dohány- és bőrgyártás. Tengeri kereskedelme a szomszédos országokkal és gyarmataival elég élénk.

Lakosai germán eredetű dánok, kik vallásra nézve ág. h. evangélikusok. A népműveltség magas fokon áll, mert még Island szigetén is majdnem mindenki tud írni és olvasni.

Főfoglalkozásuk a földművelés és állattenyésztés; a Far-öer-szigeteken és Islandon a juhtenyésztés. Itt már a gabonafélék nem teremnek meg, de természetnek burgonyát, cukorrépat s itt terem az izlandi zuzmó.

Kormányformája alkotmányos királyság, mely kerületekre van felosztva.

Városai. Kjöbenhavn fő- és székváros, Seeland szigetén. Odense Fünen szigetén. Korsör, Helsingör. A Far-öer-szigetek fővárosa Thorshavn; Izlandé Reikjavik. Évi középhőmérséklete 5° C.

Skandinávia.

(Svédország 450.574 km.², Norvégia 322.304 km.²)

Világhelyzete. Skandinávia Európa legnagyobb félszigete. Iránya észak-déli. Nyugati partjait az Atlanti-óceán és az Északi-tenger, a keletieket a Keleti- vagy Balti-tenger mossa. Az Északi- és a Keleti-tengert a Skager-Rak, Kattegat, Sund, Kis- és Nagy-Belt-szorosok kötik össze.

Partkifejlődése, különösen nyugaton, igen kedvező. Hosszú és a szárazföldre néha 100 km.-nél is messzebb benyúló öblei, melyeket itt fjordoknak hívnak, rendszeren mély vízűek, úgy, hogy ide még a tengeri hajók is bevezethetnek. A partokat igen sok sziklás sziget kíséri, melyek a hajózást nem kis mértékben veszélyeztetik, de másrészt a viharok ellen védelmet is nyújtanak s ezer meg ezer úszómadárnak szolgálnak tanyául (madárhegyek). A nagyobb szigetek közül említést érdemelnek a Lofot szigetek, az Atlanti-óceánban, meg Öland, melyet a Kalmar-Sund választ el Svédországtól, és végre Gotland a Keleti-tengerben.

Domborzati viszonyai. A félsziget nyugati részén emelkednek a Skandináv-hegyek, melyeknek nyugati lejtője rövid és meredek, míg keletre lépcsőzetesen ereszkednek le, s a tengerpart felé lassan mennek át a síkságba. A Skandináv-hegység nem lánczolat, hanem északon magánosan álló hegyekből, délen pedig magas fensíkok csoportjaiból alakul ki. A Skandináv-hegység csak közepes magasságú ugyan, magas északi fekvésénél fogva azonban itt-ott mégis jegesekkel van borítva. Dél felé mindinkább kiszélesedő alföldje a Keleti-tenger partját követi.

Vizekben bővelkedik. Folyóvizei a félsziget lejtősödésének megfelelőleg nyugat-keleti irányúak s a Göta-elf és a Glommen kivételével mind a Botteni-öbölbe ömlenek. Ilyenek az Oroszország felé határt képező Torne-elf és a Dal-elf. A folyók a talaj lépcsőzetessége miatt zuhatagokat alkotnak, miért is nagyobb hosszúságban nem hajózhatók, ha csak az ilyen helyeket mesterséges csatornával meg nem kerülik. Leghíresebb a Göta-csatorna, mely a Trollhättan zuhatagot kerüli meg.

Skandináviának sok állóvize van. A legnagyobbak a Mälar-, Hjelm-, Vener- és Vetter-tó, melyek egymással és a tengerrel összeköttetésben állanak.

Éghajlata a nyugati részekén az uralkodó déli szelek és a Golf-áramlat közelsége miatt sokkal enyhébb, mint geográfiai fekvésénél fogva várni lehetne. Norvégia kikötői sohasem fagynak be. Svédország éghajlata már szárazföldi, hideg telekkel s gyakori tavaszi fagyokkal.

Terményei. Minthogy a félszigetnek csak dél-keleti részét borítja televényföld, gabonatermeléssel csak itt lehet foglalkozni. Megterem továbbá a bur-

gonya és a len, ugyszintén a közönséges gyümölcs-félék. Erdeje sok van (40%). Fája az alacsonyabb vidékeken a bükk, a hegyeken a fenyő, míg a magas északon csak törpe fenyő, azután a moszatok, mohok és zuzmók élnek. Ásványországa sok és jó minőségű vasat, rezet és ezüstöt szolgáltat. A gazdaságban használt állatok közül van sok szarvasmarhája és juha; északon a rénszarvas a legbecsesebb háziállat, mely még táplálékát is maga keresi. Van sok vízi szárnyasa (dunnalúd). A tengeri halak közül a legértelmesebb a tőkehal és a hering.

Ipara nem jelentékeny. Első helyen áll a gyujtófa-gyártás, mely európai híru. Tengeri kereskedése élénk.

Lakosai germán nyelvű svédek és norvégek; északon lappok; vallásra nézve ág. hitv. evangelikusok. Számuk 7 millióra tehető, melyből 5 millió Svédországra, 2 pedig Norvégiára esik. A svédek főfoglalkozása a földmivelés és állattenyésztés, a norvégeké inkább a halászat és a hajózás. A nép-műveltség magas fokú, amennyiben majdnem mindenki tud írni és olvasni.

Kormányformára nézve a félsziget mindkét országa alkotmányos királyság, Svéd- és Norvég-országnak közös királya van, (personal-unio); közös ügyeik nincsenek.

Városai.

I. Svédországban: Stockholm, fő- és székváros, első iparos városa az országnak. Tőle északra esik Upsala, egyetemmel. Falun (réz). Jönköping, gyujtófa-gyártással. Göteborg, élénk iparos és kereskedőváros. Malmö, a Sund mellett. Kalmar (unio 1397.). Norrköping, Svédország első gyárvárosa (posztó). Haparanda, meteorologiai állomás.

II. Norvégiában: Kristiania a h. n. fjord északi végénél, fő- és székváros, egyetemmel. Bergen, a halászat és a halkivitel főhelye. Trondhjem a h. n. fjord mellett. Tromsø halászzattal. Hammerfest, a földkerekség legészakibb városa, az éjféli nap hazája.

Kelet-Európa.

O r o s z o r s z á g.

(Császárság. Területe 5,427.590 km.²)

Világhelyzete. Oroszország Európa é.-k.-i nagyobb felét foglalja el. A nyugati rész kivételével mindenütt természetes határai vannak. Északon az Északi-jeges-

tenger s ennek beltengere, a Fehér-tenger, nyugaton határos a Skandináv-félszigettel, a Keleti-tengerrel, Németországgal és Ausztriával, déli határa a Fekete- és a Káspi-tenger, keleten az Ural folyót és az Ural-hegységet szokták határnak venni.

Vízszintes tagoltsága. Jóllehet tengerpartjainak hossza igen tekintélyes, vízszintes tagoltsága még sem mondható kedvezőnek. Északon van a Kola- és Kanin-félsziget és Novaja Zemlya szigete. A két félsziget közé nyúlik be a Fehér-tenger. A Keleti-tengerben fekvő Aland szigetek, Ósel és Dago, valamint a Fekete-tengerbe nyúló Krim-félsziget és a lagunás Azovi-tenger is csak jelentéktelen tagok a birodalom nagyságához képest.

Domborzati viszonyai. Az ország legnagyobb részét az u. n. Szármát-síkság alkotja, melyet csak két földhát tesz egy kissé hullámossá. Az egyik az Ural-balti-, a másik az Ural-kárpáti-földhát. Legmagasabb pontjukat a Valdai-plateau-ban érik el, mely alig haladja meg a 300 m.-t. A keleti határon észak-déli irányban húzódik az érczekben és drágakövekben gazdag Ural-hegység 2600 km. hosszúságban, mely Északi-, Közép- és Déli- vagy Erdős-Uralra oszlik. Csak középhegység. Finnország földjét gránitsziklák és ezer meg ezer tó tarkázza. (Ezer tó országa.)

Vizekben igen gazdag. Folyói négy tenger vidékéhez tartoznak. A Keleti-tengerbe ömlik a Kárpátokban eredő Visztula, mely német területen torkollik. Ugyancsak német területen ömlik a Niemen is Memel név alatt a Kurlandi-Haffba. A Dűna Rigánál éri el a h. n. öblöt. A Neva, mely nem egyéb a Ladoga-tó levezető csatornájánál, Szankt-Peterburgnál jut a Finn-öbölbe. Az Északi-jeges-tengerbe ömlenek Észak-Oroszország folyói: az Onega, a Dvina, a Mesen s a Pecsora. A Káspi-tengerbe ömlik a Volga és az Ural. A Volga a Valdai-plateau-n ered, alsó szakaszában két ágra oszlik s deltás torkolattal éri el Asztrachánnál a tengert. Nisznij Novgorod körül veszi fel a jobb parton a Moszkvával bővült Okát, Kazányon alul pedig a Kámát. A Volga torkolatát annyira beiszapolja, hogy csak folytonos kotrással tudnak egy ágot hajózható állapotban tartani. A Fekete-tenger vidékéhez tartozik a Doneczcel bővült Don, a Dnyepr, a Bug és a Dnyeszter. Nagy tavai a Keleti-tenger vidékén helyezkednek el. Ilyenek a Ladoga-, Onega-, Bjelo-, Pejpusz- és Ilymen-tó.

Említést érdemel még a Volga alsó szakaszánál fekvő Elton nevű sós tó. (Só tartalma 25°/_o.)

Éghajlata és terményei. Az ország éghajlata szélsőséges (kontinentális). A sarkkörön felül 8—9 hónapig tart a tél, a miért is törpe bokrok, mohok és zuzmók képezik a vegetatiót. A gyér lakosság foglalkozása a halászat s a prémes állatok vadászása. A középső rész éghajlata már enyhébb, de még itt is eltart a tél 6 hónapig, melyre forró nyár következik. Itt már az u. n. „fekete föld“-ben (csernozem) kitünően megteremnek a gabonafélék. Óriási kiterjedésűek itt a hárserdők, melyek nagyon előmozdítják a méhészetet. A déli rész időjárása a legmelegebb. Ennek óriási kiterjedésű fátlan pusztáin (Steppe) megszámlálhatatlan mennyiségű ménes, gulya, csorda, juhnyáj és konda legel. Ásványországi terményekben leggazdagabb az Ural-hegység, a hol sok aranyat, platinát, ezüstöt, rezet, vasat és drágaköveket bányásznak.

Lakosainak száma 100 m., kiknek legnagyobb része orosz és lengyel, vannak ezeken kívül finnek, tatárok, zsidók és németek is. Vallásra nézve az oroszok gör. keletiek, a lengyelek róm. katolikusok, a tatárok mohamedánok, a finnek és németek pedig protestánsok. A lakosság főfoglalkozása a földművelés és állattenyésztés; az utóbbinál inkább a mennyiségre, mint a minőségre vetik a nagyobb súlyt. Ipart és kereskedést a nagyobb városok lakói űznek. Egyébként az orosz paraszt született iparos, a ki ruházati cikkeit és gazdasági eszközeit maga készíti.

Kormányformája önkényes császárság, melynek élén a czár áll, a ki Finnországnak, melylyel Oroszország personal-uniót képez, nagyfejedelme. Közigazgatásilag 68 kormányzóságra oszlik. Oroszországnak óriási birtokai vannak Ázsiában is.

Városai. Szankt-Peterburg, főváros, a Neva torkolatánál; erősségei: Kronstadt és Schlüsselburg. Riga, nyugat felé a gabnakivitel főhelye. Dorpat, egyetemmel. Moszkva, régi főváros és első gyárváros. (Kreml.) Tula, fegyvergyárral (tula-ezüst). Nisznij-Novgorod, 2 hónapig tartó vásárral. Archangelyszk, halászáttal. Vilna, Lithvánia főhelye. Kijev, az oroszok szent városa. Charkov, Ukraina főhelye, nagy vásárokkal. Odessza, nagy gabonakereskedéssel. Kisenev, Besszarabía főhelye. Szinferopol, a Krim-félszigeten, Tauria főhelye. Szevasztopol, hadi kikötő. Asztrachan (káviár). Kazany, a Volga könyökhajlásánál. Perm

és Jekaterinburg, az urali bányászat középpontja. Orenburg, a szibíriai vasút kiindulási pontja. Warszava (Varsó), nagy gyárváros, (posztó). Lodz, szintén posztógyártással. Finnországban: Helsingfors, főváros, egyetemmel.

Dél-Európa.

Pireneusi-félsziget.

(Spanyolország 497.244 km.², Portugallia 92.575 km.²)

Világhelyzete. A Pireneusi-félsziget, melyet a Pireneusok választanak el Európa törzsétől, elég szabályos négyszög alakú. Minden felől természetes határai vannak. Északon az említett hegységen kívül a Vizkayai-öböl és az Atlanti-óceán, nyugaton szintén az Atlanti-óceán a Cadizi-öböllel, délen és keleten a Földközi-tenger a Valenciái-öböllel.

Partjait a tenger nem igen csipkézi s így fiók-félszigetei sincsenek. Sok helyütt alacsonyok és mocsárosak a partok, melyek kikötőkül nem alkalmasak. Legmagasabb a part északon s legjobban meg van szaggatva é.-ny.-on, ahol kisebb, fjordszerű öblei vannak, melyeket itt riváknak neveznek.

Domborzati viszonyai. Az egész félsziget egy nagy, választó hegységektől kisebb részekre osztott, felföld. A középső nagyobb részt a Kastilii-választó-hegységtől két részre osztott: Ó-kastilii- és Új-kastilii-fenföld foglalja el. A választó hegység a Sierra de Guadarramával kezdődik, melynek nyugati folytatása a Sierra de Gredos és a Sierra de Gata, míg a már Portugalliában levő legnyugatibb rész Serra de Estrella nevet visel. A fenföldet északon az Asturia-Kantabriai-hegység, keleten az Iberiai-hegység s délen az érczekben gazdag Sierra Morena nevű párkányhegyek szegélyezik. A határszélen két alpi jellegű hegység emelkedik. Az egyik a Pireneusi-hegység, mely határt von Spanyolország és Franciaország közt. Jellemzi a tetemes gerincmagasság (2600 m.) és a hágók csekély száma. Északra meredeken támaszkodik a francia alföldre, dél felé mendedékesebb s fensikká alakul át. Legmagasabb csúcsai a Maladetta és a Mont Perdu. A másik határhegység a Sierra Nevada, a Mulahacen csúccsal (3481 m.) A félszigeten csak két nagyobb alföld van, az egyik az Aragoniai-alföld, az Ebro mentén; a másik az Andalusi-alföld, a Guadalquivir völgyében.

Folyói részint az Atlanti-óceánba, részint a Földközi-tengerbe ömlenek. Az előbbibe siet a Miño, Douro, Tajo, Guadiana és a bővizű Guadalquivir, az utóbbiba folyik az Ebro, Guadalaviar, Jucar és Segura. Folyói mélyen beágyalt mederben (canon) folyván s helyenként sellőket képezvén, nem igen alkalmasak a hajózásra. Némelyek nyáron csaknem egészen kiszáradnak. Az Ebrot a Császár-esatornával tették hajózhatóvá. Legbővebb vizű a Guadalquivir, mert a Sierra Nevada jegeseiből táplálkozik.

Éghajlata és terményei. Éghajlati tekintetben három részre osztható. A Vizkayai-öböl környékén mérsékelt tengeri az éghajlat, a hol szépen díszlenek a közönséges gyümölcsfák. A Kastiliai-felföld éghajlata szélsőséges, a nappali nagy hősségre hűvös éjelek következnek, a hosszú és forró nyárral kemény tél váltakozik. Ezen kevés esőben részesülő vidéken leginkább gabnatermeléssel és juhtenyésztéssel foglalkoznak. A déli és keleti rész időjárása a legmelegebb, hol a déli gyümölcsök és a legtüzesebb spanyol borok (Jerez, Malaga) teremnek. Erdeinek egyik legérdekesebb fája a paratölgy, melynek kérge minden 10 évben lefejtethető; ez szolgáltatja a parafát. Sem állattenyésztése, sem bányászata nem virágzó.

Lakosai a rómaiak, nyugati gótok és arabok keverékéből eredő spanyolok (18 millió) és az ezekkel rokon származású portugallok (5 m.), s az őslakosok utódait képező baskok. Vallásra nézve róm. katolikusok. Foglalkozásuk első sorban őstermelés, a tengerpart vidékén a hajózás és a halászat. Iparral és kereskedéssel leginkább a tengerparti városokban foglalkoznak. A népműveltség alacsony fokon áll.

Kormányformája és felosztása. A félsziget keleti nagyobb részén Spanyolország, nyugati kisebb részén pedig Portugallia foglal helyet. Mind a kettő alkotmányos királyság és tartományokra oszlik. A Pireneusok délkeleti részén van a 34 községből álló s 6000 lakost számláló kis Andorra köztársaság, mely Spanyolország és Franciaország védelme alatt áll. A félsziget déli csúcsát képező Gibraltar az angolok birtoka.

Városai.

I. Spanyolországban: Madrid, a félsziget geom. középpontjában. Székhelye a királynak és az országgyűlésnek (cortes). Aranjuez, királyi nyaralóhely. Toledo, régebben főváros; a spanyol első érsek székhelye. (Toledói kardpengék). Almaden, gazdag

higanybányákkal. Valladolid, itt halt meg Kolumbus (1506). Salamanca, egyetemmel. Az Ebro völgyének legnagyobb városa Zaragoza. A Földközi-tenger partján élénk iparos és kereskedő városok: Barcelona, Valencia, Murcia, Cartagena, Malaga. A Sierra Nevada északi lejtőjén Granada, az Alhambra romjaival. Cordoba, börtörtartással. Sevilla, a legjellegzetesebb spanyol város. Cadiz, hadi kikötő. Jerez, kitünő bortermeléssel (sherry). A Földközi-tengerben fekvő Balearok (Mallorca és Menorca) és a Pityuzok (Ibiza, Formentera) lakosai leginkább halászattal foglalkoznak.

II. Portugalliában: Lisboa (Lissabon) főváros, a portugallok anyagi és szellemi tevékenységének középpontja; tágas kikötővel. Egyike a legszebb fekvésű városoknak. Coimbra, egyetemmel. Porto, a portugall borok főkiviteli helye.

Olaszország.

(Királyság. Területe 286.589 km.²)

Világhelyzete. Ez az egységes királyság az Appennin-félszigeten és több kisebb-nagyobb szigeten terül el. Három oldalról a Földközi-tenger s annak részei határolják; északon és észak-nyugaton az Alpok által függ össze Európa törzsével, a hol Ausztriával, Svájc-czal és Franciaországgal határos. A Földközi-tengert csaknem a közepén osztja két részre.

Vízszintes tagoltsága. Partjainak szaggatottságára nézve is közép helyet foglal el Európa három nagy déli félszigete közt. Kevésbé jól van tagolva mint a Balkán-félsziget, de jobban mint a Pireneusi. Fiókfélszigetei közül a Gargano- az Adriai-tengerbe, az Apuliai- és a Kalabriai-félsziget pedig a Joni-tengerbe nyúlik. Nyugaton csak kisebb félszigetei vannak, ilyen pl. a Pozzuoli-félsziget. Nevezetesebb öblei: a Genovai-, a Pozzuoli-, Nápolyi- és a Policastrói-öböl nyugaton, a Tarantói-öböl délen, és a Manfredoniai-öböl keleten. A szigetek közül Szardinia, Szicília, Elba, Ischia, Capri, az Egadok, a Lipari-szigetek és Pandellaria tartoznak Olaszországhoz, míg Korszika a francziáké, a Malta-csoport pedig az angoloké.

Függélyes tagoltsága. Az ország legnagyobb összefüggő síksága a Po alföldje.

Olaszországnak két hegyrendszere van, u. m. az Alpok és az Appenninek.

Az Alpok a Ligur-tengernél kezdődnek és félkörben egész az Adriai tengerig húzódnak. A Tengeri-Alpokat a Giovi hágó választja el a Ligur-Appenninektől.

A félsziget alakját és irányát az északnyugatról délkeletre húzódó Appenninek szabják meg. Ez a hegység a félszigetet egy nagyobb nyugati és egy kisebb keleti részre osztja s egyszersmind vízválasztó a két rész között.

Az Appennin-hegységet három részre oszt-hatjuk, u. m.:

a) az Északi-Appenninekre, a Giovi hágótól az Arno és Tiber forrásvidékéig;

b) a Középső-Appenninekre, az Arno és Tiber forrásvidékétől a Volturno forrásáig, és

c) a Déli-Appenninekre, a Volturno forrásától a Messinai-szorosig.

A Messinai-szorosban levő tenger alatti küszöb kapcsolja a Szicíliai-Appenninekét a Déli-Appenni-nekhez.

A legmagasabbak a Középső-Appenninek, melyek-nek két ága az Abruzzokat fogja közre. A keleti ág legnagyobb csúcsa a Gran Sasso d'Italia (2921 m.). A Déli-Appenninek legnevezetesebb hegye a Nápoly mellett elszigetelten álló Vezuv (1282 m.). Szicília szigetén van az Etna (3313 m.), a Liparii-szigeteken pedig a folyton működő Stromboli vulkán.

Vizei. Az országnak négy tengere van. Keleten az Adriai-tenger, melyet az Otrantói-szoros kapcsol össze a Joni-tengerrel; nyugaton a Tirreni- meg a Ligur-tenger. A félsziget hosszú, keskeny alakja nem kedvez a folyók kifejlődésének.

Legnagyobb folyója a Po, mely a Monte Visoból fakad s rohamos folyással csakhamar lejut a Lombárd-velencei-síkságra, hol vize megcsöndesedvén, hordalékát lerakja s medrét folytonosan emeli. Mocsaras deltával ömlik az Adriai-tengerbe. Bővebb vizü mellékfolyóit az Alpokból nyeri. Ilyenek a Dora Riparia, Dora Baltea, Ticino, Adda, Oglio és a Mincio. Jobbparti mellékfolyói nyáron ki is száradnak. Az Adige alsó szakaszában a Póval egyközűen haladva jut el az Adriai-tengerbe. A Brenta, Piave és Tagliamento kis parti folyók.

Az Arno, Pisán alul éri el a Ligur-tengert.

A Tiber észak-déli irányú folyással Rómán alul ömlik a Tirreni-tengerbe.

Ugyancsak a Tirreni-tengerbe siet a Garigliano és a Volturno is.

Az Appenninek keleti lejtőjén eredő kisebb folyók gyors folyással jutnak az Adriai-tengerbe.

Alpi tavai a Lago Maggiore, Como, Iseo és a Garda; az Appenninek vidékén van a Trasimeno és a Bolsena-tó.

Éghajlata általában mérsékelt meleg. Északon a négy évszak szabályosan váltakozik, délen azonban a nyár hosszú és forró, a tél pedig rövid és esős. Hó ritkán esik és nem tartós. A nyári félévben szokott fújni a Sirocco nevű vízpára nélkül való meleg szél. Északi szele a hideg Bora.

Talaja az alföldeken nagyobbrészt termékeny s különösen északon kertszerűen van megművelve; a magasabb hegyvidékeken azonban köves s a tengerpart vidékén sok helytt mocsaras; ez csak téli legelőnek használható.

Terményei. A növényországból a gabonafélék és a rizs, továbbá a déli gyümölcsök, olajbogyó, gesztenye és a szőlő.

Ásványi termékei a márvány (Massa és Carrara) és a kén (Szicilia), van továbbá sok vasa (Elba), de nemes fémekben szegény. A só-t nagyrészt a tengerből nyerik.

Az állatországból van szarvasmarhája (Alpok), juha, kecskéje, öszvére, szamara és kevés lova. Méh- és selyemhernyó-tenyésztése virágzó. A vizek elég gazdagok halakban (szárdella).

Ipara nem oly virágzó mint őstermelése. Egyes iparcikkék gyártásában azonban magas fokot ért el, (szalámi, sajt, maccaroni, gyümölcs-conserv, halak); virágzó továbbá selyem-ipara (Milano) és szalmafonása (Firenze); gipsz- és márvány szobrocskák készítése, üveggyártása (velencei tüköruveg) s a mozaik munkák készítése.

Lakói nyelvre nézve csaknem mind olaszok, vallásra nézve róm. katolikusok; számuk 31 millió. (1 km.²-re több mint 100 ember jut.) A lakosság első sorban őstermelő. A népműveltség alacsony fokon áll. Az olasz heves vérű, tudatlan s ennél fogva babonás. A déli vidékek lakói, a nagy meleg miatt is, lusták, de csekély igényűek. Igen kifejlett műérzékük van, sok köztük a művész, énekes és zenész.

Államszervezete és felosztása. A félsziget legnagyobb részét Olaszország foglalja el, mely köz-igazgatásilag 69 megyére oszlik. Kormányformája alkotmányos királyság.

A félszigeten van még az 59 km.² területű San-Marino köztársaság, mely az olasz király védelme alatt áll.

Városai. Róma, temérdek műkincese számos idegent vonz az „örök város“-ba. Firenze, Olaszország Athen-je. Hiresek szalmakalapjai. Genova, Torino. Milano, elsőrendű selyemparral. Velence, a lagunák városa. Régi nagyságának morzsáiból élőködik. Verona, a híres várnégyszög egyik városa volt. Bologna, a legrégebb egyetemmel. Massa és Carrara, fehér márványukról híresek. Livorno, Nápoly, az ország legélénkebb városa, híres muzeummal. Mellette emelkedik a Vezuv. Fekvése egyike a legszebbeknek a világ összes városai közt. Palermo, Szicilia legnépesebb városa. Messina. Tőle keletre van az Etna, Európa legmagasabb vulkánja. Girgenti kénbányáiról, Marsala boráról nevezetes. Cagliari és Sassari Szár-dinia legnagyobb városai.

A Balkán-félsziget.

Világhelyzete. A háromszög alakú Balkán-félsziget Európa három nagy déli félszigete közül a legkeletibb. Nyugaton, délen és keleten a Földközi-tenger s annak részei határolják, míg északon a Duna, Száva és a Kulpa völgye választja el Európa törzstétől.

Vízszintes tagoltság tekintetében az északi szélesség 40°-a a félszigetet egy kevésbé tagolt és kontinentális jellegű északi, s egy igen jól tagolt déli részre osztja. Az északi rész tagjai a Szaloniki- és Orfanoi-öblök közt elhelyezkedő három újjú Chalkidike-félsziget; a fiókfélszigetek közt nyúlik be a Hagion-Orosz- és a Kasszandra-öböl; a Szárosz-öböl és a Dardanellák közt terül el a Cherszonzes-(Gallipoli-) félsziget; a Marmara-tenger és a Fekete-tenger közé ékelődik a Trák- vagy Konstantinápolyi-félsziget. Nyugaton Dalmáciát fjordszerű öblök s a partok előtt elhelyezkedő sziklás szigetek tagolják. A félsziget déli kisebb részének partjait keleten a Voloi-, Lamia-, Egina- és Nauplia-öblök, délen a Marathoniszi- és a Koroni-öböl, nyugaton a Patraszi- és a Korinthetai- meg az Artai-öblök csipkézik.

Szigetekben mind a Joni-, mind az Egei-tenger igen gazdag. (Joni-szigetek, Északi-Sporádok, Déli-Sporádok, Kikládok, Euboea, Kréta.)

Domborzati viszonyai. Az egész félsziget hegyes. Hegyei részint kelet-nyugati, részint északnyugat-

délkeleti irányban húzódnak. Kelet-nyugati irányú a Balkán, mely Nyugati-, Magas- és Kis-Balkánra oszlik. A Balkánból ágazik ki a Rilo-daggal kezdődő Rodope-hegység. Északnyugat-délkeleti irányúak a Dinári-Alpok, melyek Dalmáciát, Boszniát, Hercegovinát és Montenegrót ágazzák be. Albániában van a hegy-csomót képező Sar-dag és Kara-dag. Epiruszt The-száliától a Pindosz választja el. A Visztricza és a Szalamvria közt terül el, a keleti részen, az Olimposz. Mint elszigetelt hegységek említhetők Közép-Görögországban az Otrisz, Parnasz, Helikon és Kiteron. Az Olimposztól délre az Ossa és Pelion. Peloponnesosz északi nagyobb részét az Árkádiai-felföld foglalja el, déli részén pedig a Parnon- és a Pente-daktilon-hegység emelkedik, mely a Matapan-fokban ér véget. A félszigeten terjedelmesebb síkságok csak a nagyobb folyók mentén és az Egei-tenger partján vannak, egyébütt csak hegyektől párkányozott magas fekvésű medenczék találai. (Pristina környékén a Rigó-mező.)

Vizei. A Duna és a Száva csak mint határfolyók szerepelnek. A Szávába siet a Kulpa, Una, Vrbasz, Boszna és a Drina; a Dunába ömlik a Morava, Timok, Iszker, Oszma és a Jantra. Az Adriai-tenger vidékéhez tartozik a Narenta és a Drin; a Patraszi-öbölbe ömlik az Aszpropotamosz; az Egei-tengerbe: a Szalamvria, Visztricza, Vardar, Sztruma, Kara-Szu és a Tundsával bővült Maricza. Tavai közül a Szkutari-tó, Ochrida-tó és a mocsaras Kopaisz említhetők.

Éghajlata a Balkántól és a Sar-dagtól északra eső részen mérsékelt; olyan mint Magyarországé; Görögországban és a szigeteken azonban, a hol az enyhe tengeri szelek az uralkodók, meleg. Itt már az olajfa és a déligyümölcsök is szépen tenyésznek.

Terményei. A növényország gabonát, rizst, gyapotot, olajat, dohányt s különösen Görögország tüzes bort és sok aprószőlőt szolgáltat. Kazanlik rózsatermeléséről és rózsaoaljkészítéséről híres. Allatai közül Szerbiában és Romániában sok sertést; délen, Görögországban sok kecskét tenyésztenek. Az ásványország szegényes és a bányászat el van hanyagolva. Leghíresebb a parosi márvány.

Lakosai igen sokfélék. Keleten törökök, északon és nyugaton szlávok (szerbek, bulgárok, montenegróiak, bosnyákok); a Dunától északra románok vagy oláhok; Albániában arnauták; Görögországban görögök. Vannak ezeken kívül örmények, cigányok

és zsidók is meg frankok (nyugati idegenek). Vallásra nézve legnagyobb részt gör. kel. keresztények és mohamedánok. Foglalkozásuk őstermelés; az ipar, mely csak néhány iparczikk gyártására szorítkozik (fegyverkészítés, szőnyegszövés, bőrgyártás), valamint a kereskedés is fejletlen. A népműveltség alacsony fokon áll.

Politikai felosztása. A félszigeten Dalmáciaán, Bosznián és Hercegovinán kívül, mely utóbbi kettő Ausztria-Magyarországnak (occupált) tartománya, Európai-Törökországot, Szerbiát, Montenegrót, Bulgáriát és Kelet-Ruméliát és délen Görögországot találjuk. Románia nem tartozik a szorosan vett félszigethez, mert a Duna bal partján foglal helyet.

Államai és városai.

I. Törökország, önkényes császárság, mely négy tartományra oszlik (Thráéczia, Macedónia, Albánia, Novibazar). Területe 165 ezer km.², 4 millió lakossal. Fővárosa Konstantinápoly, gyönyörű fekvésű város, mely hét halmon épült a Boszporusz partján. Galata és Pera külvárosaiban keresztények laknak. Ázsiai külvárosa Üszküdar (Skutari). Edirne (Drinápoly), a Tundsa és Maricza összefolyásánál. Rodoszto, a Marmara-tenger partján. Szelanik (Szaloniki), a h. n. öböl mellett, élénk forgalmi kikötőváros. Szkodra (Skutari), Észak-Albánia főhelye. Dél-Albánia legnagyobb városa Joannina (Janina).

II. Szerbia, alkotmányos királyság. Területe 48.590 km.², 2,3 millió lakossal. Fővárosa Belgrád. Sabac. Semendria. A délvidék legnagyobb városa Nis, a Morava mellett.

III. Montenegro, önkényes fejedelemség. Területe 9085 km.², lakosainak a száma 250 ezer. Tulajdonképeni városai nincsenek, hanem a szétszórt házakból álló községek valamely kolostor körül épültek. A fejedelem (vladika) székhelye Cetinje. Valamivel nagyobb Podgoricza és Dulcigno; ez az utóbbi a tenger partján fekszik.

IV. Bulgária és Kelet-Rumélia, 1886 óta egyesített alkotmányos fejedelemség, a török szultán hűbérese. Területe 96.660 km.², 3,3 millió lakossal. Fővárosa Szofia, a Vitos hegy lábánál. Innen vezet át a Maricza völgyébe a Traján-szoros. Trnovo, régi főváros. Varna, tengeri kikötőváros. Plovdio (Filippopolis), Kelet-Rumélia fővárosa. Kazanik, rózsaolajkészítéssel. Tőle északra van a Magas-Balkánon átvezető Sipka-szoros. Kikötővárosa Burgasz.

V. Görögország, alkotmányos királyság. Területe 65.119 km.², 2-3 millió lakossal. Az ország nomarchiákra oszlik. Fővárosa Athene, kikötője Pireusz, melylyel vasút köti össze. Livadia, a Parnasz lábánál, a régi Thebae helyén. Miszolongion és Patre, a Patraszi-öböl mellett. A Szalamvria völgyében van Larissza. A Korinthoszi-esatorna mellett fekszik Korinthosz, Nauplia. A régi Sparta helyén fekszik Sparti, az Eurotasz mellett. Euboea szigetén van Chalkisz, melyet hid köt össze a görög szárazfölddel. Kerkira szigetének főhelye Korfu. A Kikládok közt fekvő Szira-sziget főhelye Hermupolisz, élénk tengeri forgalommal.

VI. Románia, alkotmányos királyság. Területe 131.020 km.², 5-5 millió lakossal. Magyarországtól délkeletre fekszik a Kárpátok keleti és déli lejtőjén és az Oláh-Alföldön. Bulgáriától a Duna, Oroszországtól a Pruth választja el, míg Magyarország felé a Kárpátok gerinceze a határ. Földje igen termékeny; sok búzát és kukoriczát termeszt. Vizei a Pruth, Szeret, Jalomicza, Dimbovicza, Aluta és Zsil a Kárpátokból erednek s a Dunába ömlenek. Lakosai oláhok (rumunyok), kik leginkább földmiveléssel és baromtenyésztéssel foglalkoznak.

Városai. Bucuresci (Bukarest), a Dimbovicza mellett, gyorsan fejlődő keleti város. Giurgiu, Braila és Galati, a Duna bal partján, iparos és kereskedő városok. Jasi a régi Moldva fővárosa volt. Tulcea, a Duna Szt.-György nevű ága mellett, Dobrudsza főhelye.

Európa összefoglalása.

(Területe 10 millió km.²)

Világhelyzete. Európa legnagyobb része az északi félgömb keleti felén foglal helyet s úgy tűnik fel, mint Ázsia nyugati félszigete. Nagy tagosultsága, sűrű és nagy számú lakossága s ezek magas fokú műveltsége miatt azonban mégis külön világrésznek tekintjük. Az é. sz. 36°—71° s a ny. h. 9° és a k. h. 65° közt fekszik. Legszélsőbb pontjai, északon az Északi-fok (Magerő szigetén), délen a Matapan-fok, nyugaton a Roca-fok s keleten a Kara-fok. Északon az Északi-jeges-tenger, nyugaton az Atlanti-óceán, délen a Földközi-tenger, Egei- és Fekete tenger meg a Kaukasz, keleten a Káspi-tenger, Ural folyó és az Ural-hegység határolják.

Tagosultsága mind vízszintes, mind függőleges irányban nagyon változatos. Törzsének alakja derékszögű háromszöghöz hasonlít. A törzset a Rajna és a Visztula völgye osztja Nyugat-, Közép- és Kelet-Európára.

Öblei: a Fehér-tenger, az Onega, Dvina és Mezen-öböllel. Az Északi-jeges-tenger felől az Északi-csatornán jutunk be az Ir-tengerbe s innen a Szt.-György-csatornán a La Manche-ba, ebből a Calais-szoroson az Északi-tengerbe, melyet a Skager-Rak, Kattegat, Sund, Kis- és Nagy-Belt köt össze a Keleti-tengerrel. Ennek nagyobb öblei: a Rigai-, Finn- és Botteni-öböl. Nyugaton van a Vizcayai-öböl. A Gibraltarszoros vezet be a Földközi-tengerbe, melynek tagjai: a Lyoni-öböl, Ligur-tenger v. Genovai-öböl. Korszika és Szardínia közt van a Bonifacio-szoros, mely a Tirreni-tengerbe nyit utat s a honnan a Messinai-szoroson át juthatni a Joni-tengerbe s innen az Otranto-szoroson az Ádriai-tengerbe, mely északon a Trieszti- és a Fiumei-öböllel (Quarnero) végződik. A Matapan-fok megkerülése után az Egei-tengerbe érünk, melyet a Dardanellák kötnek össze a Marmara-tengerrel s ezt a Boszporusz a Fekete tengerrel, melyből a Kertsch-szoros az Azóvi-tengerbe vezet.

Félszigetei: északon a Kanin-, Kola-, Skandináv- és Jütland-félsziget; nyugaton Normandia- és Bretagne-félsziget, délen a Pireneusi-, Provence-, Appennin-, Isztria-, Balkán- és Krim-félsziget.

Szigetei: Vajgács, Novaja-Zemlya, Lofot-szigetek, Island, Brit-szigetek, Helgoland, Dán-szigetek, Rügen, Normann-szigetek, Balearok, Korszika, Szardínia, Elba, Szicília, Malta, Isztriai-, Dalmát-, Joni-, Euboea, Kykladok, Sporadok és Kréta.

Függőleges tagjai, a nagyszámú alföldek és fel-földek, felszínét változatossá teszik. Alföldjei: a Szármát-síkság, Germán-alföld, Francia-alföld, Nagy- és Kis-Magyar-alföld, Havasalföld, Po-lapály, Angol- és Ir-lapály, a Rhone-, az Ebro- és a Guadalquivir-alföld. Felföldjeit keresztül-kasul hegyek ágazzák be.

Európa hegyrendszereinek középpontját az Alpok alkotják, melyekhez nyugaton a Jura és a Francia-középhegység, északon a Német-középhegység, keleten a Kárpátok, délkeleten a Balkán-félsziget hegyei, délen az Appenninek s délnyugaton a Pireneusok csatlakoznak. Ezek vagy közvetlenül csatlakoznak az Alpokhoz, vagy csak folyóvölgyek választják el őket azoktól. Különálló hegyek: a Kaukasz, Ural-

hegység, a Skandináviai-magas-hegység, Anglia s a Pireneusi-félsziget hegységei.

Vizei. Európa mind állóvizekben, mind pedig folyókban igen gazdag. Tavai a Keleti-tenger és az Alpok köré csoportosulnak (Oroszország, Svédország, Finnország, Svájc, Ausztria, és Olasz- meg Magyarországon). A törzs folyói nagyrészt a Szt.-Gotthardtól, a Fichtel-hegységből és a Valdai-plateau-ból erednek s öt tenger vidékéhez tartoznak. Az Északi-jeges-tengerbe ömlenek Észak-Oroszország folyói; a Keleti-tengerbe Nyugat-Oroszország, Svédország s Németország keleti részének folyói; az Északi-tengerbe Angolország, Hollandia és Németország nyugati részének folyói; a Csatornába és az Atlanti-óceánba sietnek Franciaország és a Pireneusi-félsziget folyói; a Földközi-tenger nyugati medencéjébe Spanyolország, Franciaország és Olaszország folyói; az Adriai- és a Joni-tengerbe, részben Olaszország és a Balkán-félsziget kisebb folyói; az Egei-tengerbe a Balkán-félsziget nagyobb folyói; a Fekete-tengerbe a Duna és Dél-Oroszország folyói, melyek közül csak a Volga és az Ural ömlik a Káspi-tengerbe.

Éghajlata általában mérsékelt, mert csak egy kis része esik az északi hideg övbe, azért legalkalmasabb az összes földrészek között a termelésre és az emberi egészségre. Nyugati részén tengeri, keleti felében szárazföldi az éghajlat, délen meleg mérsékelt, téli esőzéssel. A csapadék mennyisége nyugatról kelet felé fokozatosan csökken. A verőfényes napokat az északkeleti szeleknek köszöni.

Terményei a természet mind a három országából bőven vannak. Nagy mennyiségű gabonát, gyümölcsöt és bort termel; délen megteremnek a déligyümölcsök is. Legtöbb erdeje van északon és északkeleten. A közönséges háziállatokhoz északon a rénszarvas, délen a teve járul. Az ásványország mind nemes, mind ipari fémekben s egyéb ásványokban bővelkedik (Ural, Kárpátok, Alpok). Ipara nyugaton és középen virágzó.

Lakosainak a száma 360 millió; a népesség sűrűsége keletről nyugatra emelkedik. Fajra nézve 340 millió fehér és 20 millió mongol. A fehérek nyelvre nézve árják (330 millió) és sémiak (6 millió). Az árja nyelvtörzshöz tartoznak a germánok (105 m.) (német, angol, flamand, holland, dán, svéd, norvég); a románok (105 m.) (olasz, portugál, spanyol, francia, oláh, albán, görög) és a szlávok (110 m.) (orosz,

lengyel, ruthén, cseh, morva, tót, szlovén vagy vend, horvát, szerb, montenegrói, bosnyák, hercegócz, bolgár); a kelták (10 m.) (britt, skót, ír, breton). A sémi nyelvtörzshöz tartoznak a zsidók és az örmények. A mongol fajból az ural-altáji nyelvtörzshöz tartozik: a finn-ugor nyelvcsalád (13 m.) (magyar, finn, lapp) és a török-tatár nyelvcsalád (7 m.), (török, tatár, kirgiz, kalmuk). Vallásra nézve legtöbben vannak a keresztények (340 m.), kevesen a mohamedánok (8 m.) és az izraeliták (6 m.). A keresztények közül 160 m. róm. és gör. kath., 90 m. protestáns s ugyanannyi gör. keleti vallású. Foglalkozásra nézve őstermelők, iparosok és kereskedők. A műveltség legmagasabb fokán állanak a germánok (német, angol), ezeké a jelen; a románoké a múlt s a szlávoké a jövő.

Államainak a száma 26, melyből 4 császárság, 13 királyság, 5 fejedelemség és 4 köztársaság. Hat nagyhatalom van: Osztrák-Magyar monarchia (42 m.) Oroszország (100 m.), Németország (50 m.), Franciaország (38 m.), Angolország (40 m.) és Olaszország (30 m.). Világvárosok: London (4 $\frac{1}{2}$ m.), Páris (2 $\frac{1}{2}$ m.), Berlin (1 $\frac{3}{4}$ m.), Bécs (1 $\frac{1}{2}$ m.), Sanct-Petersburg (1 m.).

Ázsia.

(Területe 44 millió km.²)

Világhelyzete. Ázsiát Európától az Ural-hegység, az Ural folyó, Káspi-tenger, a Kaukázus, a Fekete-, Marmara- és az Egei-tenger választják el. Afrika felé a Szuezi-esatorna és a Vörös-tenger von határt. Délről az Indiai-, keletről a Csendes-óceán s északról az Északi-jeges-tenger határolja. Ezen legtömegesebb kontinens a szárazföldek középpontja.

Vízszintes tagoltsága. Partvonala eléggé csipkézett ugyan, de a belső területhez képest mégis sokkal szegényesebben van tagolva mint Európa. Az Északi-jeges-tengernek kevés öble és félszigete van. A Kara-tenger és az Ob-öböl közt terül el a Szamojéd-félsziget, ettől keletre a Taimir-félsziget, mely Ázsia legészakibb pontjában, a Cseljuszkin-fokban végződik (78°). Északkeleti részén a Csukcs-félsziget van, melynek megkerülése után a Csendes-óceánba jutunk, melynek részei: az Anádir-öböl, a Bering-tenger, Ochoczki-tenger, melyből Szachalin-sziget mellett a Tatár-öböl vezet a Japáni-tengerbe; ebből a Korea-szoroson a Keleti-Khinai-tengerbe

érünk, melynek a Pecsili-öböl és a Sárga-tenger képezik a részeit. A Keleti-Khinai-tenger a Tong-king- és a Sziam-öblöt alkotó Déli-Khinai-tengerrel a Fukián-szoros köti össze. Az Indiai-óceánba a Malakka-szoros visz. Részei: a Martaban- és a Bengal-öböl, melyből a Palk-szoroson az Arab tengerbe jutni, ebből pedig az Ormus-szoroson át a Perzsa-öbölbe, míg az Adeni-öbölből a Bab el Mandeb-szoros vezet a Vörös-tengerbe. A Vörös-tengert a 162 km. hosszú Szuezi-csatorna köti össze a Földközi-tengerrel. Ázsia keleti tagjai: Kamszatka- és Korea-félsziget, a déliek pedig: Hátsó-India, Elő-India és Arábia. Nyugatra nyúlik Kis-Ázsia. Szigetei közül az Északi-jeges-tengerben az Uj-Szibiriai-szigeteket találjuk. A Csendes-óceán szigetei: az Aleut-, Kurili-szigetek, Szachalin, a Japáni-szigetek, Formosa, Hai-nan, a Nagy-Szundák, Kis-Szundák, Molukki- és Filippi-szigetek. Az Indiai-óceánban vannak az Andaman- és Nikobár-szigetek, Czejlön, Lakkadiva-, Malediva- és Csagosz-szigetek; a Perzsa-öbölben a Bahrein-szigetek, a Földközi-tengerben a Sporadok (Rodusz).

Függőleges tagoltsága. Ázsiának $\frac{1}{3}$ -da alföld, $\frac{2}{3}$ felföld. Keleti részén van a Khinai-alföld, északon Szibiria, délen a Hindusztáni-alföld, a Tigris és az Eufrat közt Mezopotamia, a Káspi-tótól keletre a Turáni-alföld. Ázsiában a felföldek az uralkodók, melyeket a Hindukus-hegység választ két részre: a Belsőázsiai- és az Előázsiai-felföldre. Az előbbinek a részei: Tibet, Keleti-Turkesztán és a Han-hai, a Gobi-sivataggal. Az Előázsiai-felföld Iran-ra és Kisázsiai-felföldre oszlik. Hegységei a Pamir-felföldből indulnak ki. Keletre a Himalaja (Gauriszankar 8840 m.), Karakorum, Kven-lun, Tien-san, Ala-tau, Altai, Jablonovi- vagy Sztanovoi-hegység. Khinában a Nagy-Khingan-hegység, Ész.-Khinai- és Dél-Khinai-hegyvidék; Koreában a Pepi-san. A Pamirtól délre találjuk a Hindukus-t és a Szulejman-hegységet, a Káspi-tenger déli partján az Elbursz-hegységet (Demavend 5464 m.), a Káspi- és a Fekete-tenger közt a Kaukázust (Elbrusz 5631 m.); ettől délre az Arméniai-hegységet, Szíriában a Libanont és Kisázsiaiában a Tauruszt és a Pontuszi-hegységet. Elő-Indiában a Dekani-felföldet, melyet a Vindja, Nyugati-Ghatsz, Nilgiri és a Keleti-Ghatsz nevű párkányhegyek szegélyezik.

Vizei. Folyói a felföldek szélein erednek s részint az óceánokba, részint beltengerekbe, vagy tavakba

ömlenek. Sok köztük az ikerfolyó, melyek párosával erednek és egymás közelében torkollanak. (Gangesz és Brahmaputra; Tigris és Eufrat.) Az Északi-jeges-tengerbe ömlik: az Ob, Jenisszei, Lena, Jana, Indigirka és a Kolima; az Anadir-öbölbe folyik az Anadir; a Csendes-óceánba siet: az Amur, Pei-ho, Hoang-ho, Jang-cze-kiang, Szi-kiang, Me-kong és Me-nam; az Indiai-óceánba torkollik: a Szaluin, Irvadi, Brahmaputra, Gangesz, Godavari, Kisztna, Narbada, Indus, Sat-el-Arab (Tigris és Eufrat); a Fekete-tengerbe ömlik a Kizil-Irmak; a Káspi-tengerbe: az Ural és a Kura; az Aral-tóba: az Amu Darja és Szir Darja; a Balkas-tóba az Ili; a Lob-norba a Tarim; a Holt-tóba a Jordán. Tavai: a Van-, Uramia-, Hamun-tó, továbbá a Tengri és a Kuku-nor, a Balkas- és a Baikal-tó.

Éghajlata. Ázsiát, észak-déli irányban való nagy kiterjedésénél fogva, időjárás tekintetében több vidékre lehet osztani. India éghajlata forró és sok a csapadék: a Csendes-óceán melléke mérsékelt éghajlatú, Kis-Ázsiának meleg mérsékelt éghajlata van; a Belsőázsiai-felföld klimája kontinentális. Szibiriában általában véve zord időjárás uralkodik; a 9 hónapig tartó szigorú telet elég meleg, de rövid nyár váltja fel.

Terményei. Flórája az egyes vidékek időjárásához képest nagyon változatos. Míg Szibiria tundrai csak moh terem, s a belső vidékeket a fátlan, füves puszták (Steppe) jellemzik, addig a keleti és a déli részen a bambusz, czukornád, kámforfa, tea-cserje, kamélia, továbbá a pálmák, narancs- és fügefák, majomkenyérfa, ében-, tik-, szantál- és a vasfa, úgyszintén a kávé, rizs, dohány, jutta s a fűszerfélék szépen virulnak. Az Előázsiai-felföld a közönséges gyümölcsfák hazája. Asványi termékei közül aranyat, ezüstöt, grafitot, ólmot, rezet, ónt, vasat és sokféle drágakövet bányásznak. Jellemző állatai a prémes állatok, a vastagbőrűek, a bengáliai király-tigris, a mérges kigyók, a selyemhernyó, a széles orrú majmok, a kasmir-kecske, a teve és a púpos ökör (zebu).

Lakói. Ázsiában mintegy 850 millió ember lakik. Sűrűsége félakkora mint Európáé. A lakosok nagyobb része a mongol fajhoz tartozik, de a fehérek száma is tetemes. Ezek inkább nyugat- és Észak-Ázsiát népesítik. A malájok Hátsó-Indiában és a Szundaszigeteken laknak, míg a dúshajú dravidák India belsejébe és Czejlonba szorultak. Vallásra nézve legtöbben vannak a buddhaisták, a Brahma-vallásúak

és a mohamedánok. A keresztények száma a legkisebb. Ázsiában sok még a pogány is. Műveltség tekintetében az európaiaktól nagyon elütnek. Magas, de sajtáságos műveltséggel bír a kínai és a japán. Ez utóbbiak azonban elfogadták mesterüknek az európaiakat s tőlük igen sokat tanultak.

Politikai felosztása.

1. Ázsiai Oroszország a Fekete-tengertől a Bering-tengerig terjed s magában foglalja Ázsia nyugati és északi részét. Területe 17 m. km.². Felsőzlik Kaukáziára, Turkesztánra és Szibiriára. Kaukázia hegyes, a másik két rész azonban északra lejtősödő síkság. Vizekben bővelkedik. Legnagyobb folyói az Északi-jegestengerbe ömlenek. Ilyenek: az Irtussal bővülő Ob, a Felső-, Köves- és Alsó-Tunguszkával erősbödött Jenisszei, a Lena, Indigirka, Kolima. Az Anadir a h. n. öbölbe, az Amur pedig a Tatár-öbölbe szakad. A Balkas-tóba ömlik az Ili, az Aral-tóba az Amu Darja és a Szir Darja. Allóvizei: a Káspi-tenger, Aral-, Balkas- és Baikál-tó. Éghajlata általában kontinentális. Leggazdagabb az ásványországa, mely sok aranyat, ezüstöt, ólmot és grafitot szolgáltat. Szibiriában sok prémes állatot fognak hurokkal. Lakói oroszok, cserkeszek, kalmukok és kirgizek. Az utóbbiak nomád életet élnek. Városai. Kaukáziában: Tiflis, a Kura mellett. Turkesztánban: Kokand, Taskend és Szamarkand. Szibiriában: Tobolszk, Tomszk, Tjumen, Barnaul, Irkuczk, Kjachta és Vladivosztok. Oroszország hűbérállama Bukhara és Khiva, h. n. fővárosokkal.

2. Ázsiai Törökország a kontinens nyugati és délnyugati részén terül el. Területe 1·8 m. km.², 15 m. lakossal. Kis-Ázsiára, Török-Örményországra, Kurdisztánra, Mezopotámiára, Sziriára (Palesztinával) és Török-Arábiára oszlik. Vizei: a Tigris, Eufrát, Kizil-Irmak, Menderesz és a Jordán folyó, továbbá a keserű-sós vizű Van- és a Holt-tó. Éghajlata változó, de inkább meleg. Talaja helyenkint elég termékeny. Főbb terményei: a dohány, mák, indigó, a gyapot s a déligyümölcsök. Lakói törökök, görögök, arabok, cserkeszek, kurdok és zsidók. Városai: Szmirna, szónyegiparral. Erzerum, erősség. Moszul, Bagdad, Damaszkusz; Jeruzsálem, kikötője Jaffa. Mekka, a mohamedánok szent városa. Medina, Mohamed sírjával. Mokka, Szana, Hodeida kávétermelő helyek. Ide tartozik az angoloktól megszállva tartott Cziprus-, továbbá Rhodus-sziget is.

3. Arábia. Azsiának ezen felföldet alkotó déli félszigetét a Vörös-tenger, Adeni-öböl, Arab-tenger és a Perzsa-öböl határolja. Belsejében nagy sivatagok is vannak. Folyói a sivatag homokjában vesznek el. Eghajlata forró; csapása a Számum nevű szél. Terményei: a kávé, gyapot, pálma, dohány és déli-gyümölcs. Allatai közül említést érdemel a teve; lovai világhírűek. Lakói a kóborló arabok (beduin), kik többnyire pásztorkodással foglalkoznak, vagy mint élelmes kereskedők messze földeket bejárnak.

Oman szultánság, Maszkat fővárossal, Arábia délkeleti részén fekszik.

4. Irán. Így nevezik azt a $2\frac{1}{2}$ m. km.² területű felföldet, a mely Mezopotámiától csaknem az Indus völgyéig terül el. Északon a Turáni-alföld és a Káspi-tenger, délen a Perzsa-öböl és az Arab-tenger határolja. Három egymástól független ország van rajta; nyugaton Perzsia, keleten Afghanisztán és Beludsisztán. Párkányhegyei: az erdős Elbursz nyugaton, a Hindukus és a Szulejman-hegység keleten. Belsejét is hegyek ágazzák be, melyek közt nagy terjedelmű sivatagok helyezkednek el. Vizekben szűkölködik. Folyói közül a Hilmend a Hamun-mocsárban vész el, a Kábul pedig az Indusba ömlik. Eghajlata forró és szélsőséges. Terményei: a gyümölcs, dohány, gyapot, mák, rózsa stb. Lakói perzsák, afghánok és beludsok; vallásra nézve mohamedánok. A tűzimádó párszik száma fogyóban van. Városai. Perzsiában: Teheran, a perzsa sah székhelye. Tebriz, Iszpahan, Siraz. Ez az utóbbi sok rózsaoilajat termel. Afghanisztánban: Kabul, Herat, Kandahar. Beludsisztánban: Kelat, a khán székhelye.

5. Elő-India. Ázsia három déli félszigete közt a középső. Afghanisztánnal, Beludsisztánnal, az Arab-tengerrel, az Indiai-óceánnal, a Bengal-öböllel és a Himalájával határos. Területe 4 m. km.², 280 m. lakossal. Fölszine változatos. Északon van a Hindusztán-alföld, a Pandşab, meg a futóhomokkal borított Tharr sivatag. Északon az Indus áttörésétől a Brahmaputra völgyéig húzódik el Földünk legmagasabb hegysége, a Himalája, a 8000 métert is meghaladó csúcsokkal. A félsziget közepén van a párkányhegyektől körülfogott Dekan-felföld.

Eghajlata tropikus; terményei ennek megfelelőleg leginkább a fűszerfélék és a haszonfák. Drágaköveiről már az ó-korban híres volt. Vizei: az Indus, Gangesz, Brahmaputra, Narbada, Kisztna és a Goda-

vari. Lakói a bevándorolt európai gyarmatosokon kívül, a Brahma-vallású hindúk. A félsziget legnagyobb része az angolok birtokában van. Nepal és Bhután államok még függetlenek. Városai: Kalkutta, Benaresz, Patna, Delhi, Lahor, Bombay, Madrasz, Czejlön-szigetén: Kolombo.

6. Hátsó-India. Ázsiának ezen jól tagolt félszigete Elő-Indiával, az Indiai-óceánnal és a Déli-Khinai-tengerrel meg Khinával határos. Területe 21 m. km.², 38 m. lakossal. A félsziget felföld, melyet a folyók völgyei szaggatnak meg. Vizei: az Iravadi, Szaluin, Menam, Me-kong és a Szong-kho. Éghajlata ennek is forró. Terményei sokfélék. Különösen híres Malakka, ónjáról. Lakosai hindúk, malájok és khinaiak. A félsziget é.-ny.-i részén fekvő Birma (főv. Rangun), és Szingapur az angoloké; Kokhinkhina, Kambodsa és Anam meg Tong-king a francziáké. Sziam (főv. Bangkok) és Malakka egy része független.

7. A Keletindiai - szigetvilág a következő részekből áll: a) Nagy-Szunda-szigetek (Szumatra, Java, Borneo, Czelebesz). b) Kis-Szunda-szigetek (Bali, Lombok, Szumbava, Szumba, Flores és Timor). c) Molukka-szigetek. d) Filippi-szigetek (Luzon, Mindanao). e) Szulu-szigetek. Ezek legtöbbje hegyes. Éghajlatuk forró. Termékenységük nagy. Legkiválóbb termények: a rizs, dohány s a fűszerfélék. Lakosai malájok. A szigetek legtöbbje a hollandok birtokában van.

8. Khina. Azsia keleti és középső részét foglalja el. Területe 11½ m. km.², 360 m. lakossal. Feloszlik: a) a tulajdonképeni Khinára; b) Tibetre; c) Keleti-Turkesztánra; d) Mongol- és e) Mandsuországra. Hátsó-India kivételével mindenfelé természetes határai vannak. Keleten elég jól van tagolva vízszintes irányban. Magasan fekvő, belső vidékeit több hegység osztja medenczékre. Északi részén terül el az óriási Gobi-sivatag, keleten van a nagy folyóktól öntözött s kertszerűleg megművelt Khinai-alföld. Vizekben bővelkedik. Folyói: a Pei-ho, Hoang-ho, Jang-cze-kiang és a Szi-kiang, melyek a Csendes-óceán vidékéhez tartoznak. Tavai közül a Kuku-nor és a Lob-nor említendő. Éghajlata vidékenként változó. Legkedvezőbb időjárása van a tulajdonképeni Khinának, legszélsőségesebb az éghajlat Mongol- és Mandsuországra. Terményei igen sokfélék. Terem sok rizs, gyapot, tea, bambusz és czukornád. Jellemző állatai

a fáczán és a selyemhernyó, melyek innen származtak Európába is. Lakói khinaiak, mandsúk, mongolok, tibetiek. A legtöbben Buddha vallását követik. A khinaiaknak ősrégi és magas fokú, de sajátságos műveltsége nagyon elüt a fehérekétől. Jellemző tulajdonságuk a kevéssel való megelégedés és a nagy utánzó képesség. A birodalom korlátlan egyeduradalom, élén áll a császár, kit az ég fiának hívnak. Városai. Peking, Tien-csin, Nan-king, Sang-hai, Kanton. Mandsuországban: Kirin és Mukden. Mongolországban: Urga és Maimacsin, teakereskedéssel. Keleti-Turkesztánban: Kasgar és Jarkand. Tibetben: Lassza, a Dalaj-láma székhelye.

9. Japán. Ázsia ezen egyetlen szigetországa 4 nagyobb s több száz kisebb-nagyobb szigetből áll. A nagy szigetek: Nipon, Jesszo, Szikoku és Kiusziu. Területe Formosával együtt 417 ezer km.², 44 m. lakossal. Földje hegyes. Sok rajta a tűzhányó (Fuzijama 3730 m.) Folyói nem hosszúak, de bővizűek. Eghajlata tengeri. Nyers- és ipari terményei a rizs, tea, selyem, réz (a legjobb), papiros és papirosárúk, bronztárgyak. Lakosai a khinaiakkal rokon japánok, kik a földkerekség legügyesebb kertészei. Nagy mesterek a gyümölcsfák törpítésében. Nem zárkóznak el a fehérektől, a kiktől már is sokat tanultak. Vallásra nézve buddhaisták. Kormányformája alkotmányos monarchia; császára a mikádó. Városai. Tokio (Yeddo), Oszoka, Jokohama, Nagaszaki.

10. Korea Ázsiának alakra nézve Olaszországhoz hasonló félszigete önkényes uralmú királyság. Területe 218 ezer km.², 8 $\frac{1}{2}$ m. lakossal. Fővárosa Szül.

Afrika.

(Területe 30 millió km.²)

Világhelyzete. Afrika a Szezei-csatorna létesítése óta szigetnek tekinthető. Európától a Földközi-tenger választja el. Nyugati partjait az Atlanti-óceán mossa, keleten a Szezei-csatorna és a Vörös-tenger meg az Indiai-óceán határolja, délen az Indiai- és az Atlanti-óceán találkozása. Az egyenlítő csaknem a közepén osztja két részre. Legészakibb pontja a Blanco-fok, legdélibb a Tú-fok, legnyugatibb a Verde- és a legkeletibb a Guardafui-fok.

Vizszintes tagoltsága sziget volta mellett is kedvezőtlen, mert partjai egyenes vonalúak s így

kevés öble és félszigete van. Északi partjait a Gábeszi- és a Nagy-szirtisz-öböl meg Tunisz és a Barka-félsziget tagolják. Nyugaton a Guineai-öböl nyúlik be Afrika törzsébe. Keleten az Indiai-óceán a Delagoa-öblöt, Mozambik-tengerszorost, a Zanzibári és az Adeni-öblöt alkotja. Legnagyobb félszigete keleten a Szomali-félsziget. Afrikához tartoznak az Azor-, Madeira-, Kanári- és Verdefoki-szigetek, továbbá a Guineai-öböl szigetei; Szt.-Ilona- és Ascension-sziget, az Atlanti-óceánban; Madagaszkár, a Komori-, Amirante-, Seychelles- és Mascarenhas-szigetek meg Szoktora, az Indiai-óceánban.

Domborzati viszonyai. Amily egyszerű Afrika körrajza, ép olyan egyhángú domborzata is. Belseje többé-kevésbé összefüggő fensík, melyet párkány-hegyek választanak el a tengertől. Hégyei északnyugaton az Atlasz-, a Biafra-öbölnél emelkedik a Kámerum-hegység. A Fokföldön a Zwarte-hegység; az Oranje és a Limpopo folyók közt a Draken-hegyek húzódnak. A nagy tavaktól keletre találjuk Afrika legmagasabb hegyeit a Kenia-t (5600 m.) és a Kilimándsáro-t (6010 m.). A Viktoria-Nyanzától nyugatra van a Ruvenzori (5060 m.). Különálló hegyvidéket képez az Abessziniai-felföld.

Vizei. Afrika nagyobb folyói a belső vidékeken erednek, a honnan csak számos zuhatagot képezve juthatnak a tengerbe. Ezért nehéz Afrika belsejét megközelíteni. A Földközi-tengerbe csak egy nagy folyó ömlik, a Nilus. Az Atlanti-óceánba folyik a Szenegal, Gambia, a Niger, az Ogove, az óriási Kongo, a Kuanza, Kunene és az Oranje. Az Indiai-óceánba siet a Limpopo, Zambézi, Rovuma és Jub. A Czad-tóba ömlik a Sári. Afrikának igen sok nagy tava van, melyek nagy folyókat táplálnak. A Viktoria- és az Albert-Nyanza a Fehér-Nilust, a Tanganyika- és a Bangveolo-tó a Kongót, a Nyassza-tó a Zambézit és a Tana a Kék-Nilust. A Szudánban levő Czad-tónak és a Kalahári-sivatagbeli Ngami-tónak nincs lefolyása.

Éghajlata általában forró, csak az Atlasz vidékén és a Fokföldön meleg mérsékelt. A legnagyobb meleg nem az egyenlítő alatt van, hanem a Szaharán, ahol árnyékban is 40° C. Itt szokott fújni a tikkasztó Számum. Legkevesebb a csapadék a Szaharán és a Kalahári-sivatagon.

Terményei. Jellemző növényei az óriási majomkenyérfa (baobab), datolyapálma, kávé, olajfa, banán

és a földi mogyoró meg a durra-köles. Allatai a nagy ragadozók, a vastagbőrűek, a majmok, a strucz, teve, zsiráf, zebra, az antilópok, a krokodil, a csecselégy és a vöröshangya meg a természet. Az ásványország aranyat, söt, vasat és gyémántot szolgáltat. Az európai növények és háziállatok a mérsékeltbb vidékeken csaknem mind meg vannak honosítva.

Lakosai. Afrika lakosságát 200 millióra becsülik. Ennek $\frac{3}{4}$ része néger, kik számos törzsre oszlanak. Az egyenlítőtől északra lakók szudáni néger, a déliek bantu-néger. A délafrikai fajtához számítják a hottentottákat és a busmanokat, továbbá a kaffereket és zulukat. A fehér faj északon és délen lakik. Északon laknak a berber, arabok, koptok és a bevándorolt európaiak, délen az angolok és a hollandok (boer = búr), Madagaszkár szigetén a maláji fajhoz tartozó hóvák. A benszülöttek műveltsége alacsony fokú. Vallásra nézve vagy féttisimádók vagy mohamedánok; keresztény kevés van.

Felosztása. Afrikának csak partvidékein vannak európai gyarmatbirtokok, míg a kontinens belsejében saját főnökeik alatt élnek a benszülöttek.

Észak-Afrikát, mely az Atlanti-óceántól Egyiptomig s a Földközi-tengertől a Szaharáig ér, **Berberiának** nevezek. Részei:

a) **Marokko,** szultánság. $2\frac{1}{3}$ -szer nagyobb mint hazánk, de csak harmadrésnyi lakossága van. Az ország az Atlasz vidékén terül el. Lakói arabok és néger. Városai: Marokko és Fez.

b) **Algeria,** a Kis- és Nagy-Atlasz vidékén fekszik. Két akkora mint Magyarország, de csak 3 m. lakosa van. A francziák birtoka. Városai: Alger, Oran és Constantine.

c) **Tunisz,** a régi Karthagó helyén. Franciaország védelme alatt áll. Fővárosa Tunisz.

d) **Tripoli, Fezzan és Barka,** a török szultán hűbérállamai. Városai: Tripoli, Bengazi és Murzuk.

Egyiptom a Nilus alsó szakasza mentén, a Libiai-sivatag meg a Földközi- és a Vörös-tenger közt terül el. Egyetlen folyója a Nilus, melynek áradásai termékenyítik meg a földjét. Ez két ágból, a Fehér- és a Kék-Nilusból ered, melyek Khartumnál egyesülnek. Éghajlata forró és száraz. Termel gabonát, gyapotot, rizst és datolyát. Lakosai koptok, arabok, törökök és európaiak; többnyire földműveléssel foglalkoznak. Vallásra nézve mohamedánok, de a koptok keresztények. Az ország a török szultánt ismeri el főúrának,

de az angolok tartják megszállva. Városai: Kairo, Afrika legnagyobb és legnépesebb városa. Alexandria, Rosette, Damiette, Port-Szaid és Szuez.

Nubia, Egyiptomtól délre a Nilus S-alakú kanyarulatánál fekszik. Városai: Khartum, Omdurman és Szennar.

Abesszinia, Nubiától délre, a Kék-Nilus és az Atbara felső folyásánál, a h. n. felföldön terül el. Eghajlata magas fekvése miatt mérsékelt. Kevert lakosai keresztények és mohamedánok. Korlátlan hatalmú császára a Negus. Fővárosa: Antotto.

Kelet-Afrika, mely a Guardafui-foktól a Limpopo torkolatáig az Indiai-óceán partján terül el, a következő részekből áll: a) Szomáliák földje, a h. n. félszigeten. b) Brit-Kelet-Afrika a Nilustól a Wanga folyóig. c) Német-Kelet-Afrika, a Viktoria-Nyanza, Tanganyika, Nyassza, a Rovuma folyó és az Indiai-óceán között. d) Zanzibar-szultánság, a h. n. szigeten; az angolok védelme alatt. e) Portugal-Kelet-Afrika, a Rovumától a Limpopóig.

Dél-Afrika, a Limpopo és Kunene folyótól délre, magában foglalja: a) a Cape-gyarmatot, Cape Town fővárossal; az angolok birtoka. b) Oranje köztársaságot, az Oranje és a Vaal folyó közt; független. c) a Délafrikai-köztársaságot, a Vaal, Limpopo és Portugal-Kelet-Afrika közt. d) Német-Dél nyugat-Afrikát, a Damarák és a Namák földjével.

Nyugat-Afrika. Alsó-Guinea, a Kunene folyó és a Gabun-öböl közt. Részei: a) Angola, portugál birtok, a Kunenetől a Kongóig terjed. b) A Kongó-állam, a belga király főhatósága alatt. c) Francia-Kongo, a Kongo alsó szakaszától északra. d) Britt-Közép-Afrika, a Zambézi középső szakaszának mindkét partján. Felső-Guinea, a Gabun-öböltől a Niger és Szenegal forrásvidékéig. Részei: a) Kamerun, a németek birtoka. b) Joruba-állam, angol védelem alatt. c) Dahome. d) Togo, a németeké. e) Asanti. f) Liberia, néger köztársaság. g) Sierra Leone, az angoloké. Szenegambia, Afrika legnyugatibb részén.

Afrika belsejében van földünk legnagyobb sivataga a Szahara, és a Czad-tótól két részre osztott Szudán, a Szaharától délre. Itt találjuk: a) Masszina-államot, Timbaktu fővárossal; b) Bambara-államot; fővárosa Szegu; c) Gando- és d) Szokoto-államokat; e) Bornut, Kuka főhellyel; f) Bagirmit, fővárosa Masszénya; g) Vadai, fővárosa Abesehr.

A Szahara oázisait tibbuk és tuaregek lakják. Afrika szigetei az európaiak birtokában vannak.

Amerika.

(Területe 40 millió km.²)

Világhelyzete. Amerika a nyugati félgömb egyetlen kontinense. Északon az Északi-jeges-tenger, keleten az Atlanti-, nyugaton a Csendes-óceán határolja, míg délen a két utóbbi óceán találkozása a határ. Észak-déli kiterjedése aránytalanul nagyobb mint a kelet-nyugati. Minthogy Amerika északi és déli részét csak a keskeny Panama-szoros köti össze, kontinens-párnak tekinthető. Mind Észak-, mind Dél-Amerika derékszögű háromszöghöz hasonlít.

Vízszintes tagoltsága. Észak-Amerika csaknem olyan jól van tagolva mint Európa; északi tagozata azonban a nagy hideg miatt hasznavehetetlen. Legnagyobb öble északon a Hudson-öböl, melytől keletre Labrador-félsziget terül el. Az Északi-jeges-tengerből a Smith-szoros vezet a Baffin-öbölbe, ebből a Davis-szoros az Atlanti-óceánba. A Hudson-szoros a h. n. öblöt köti össze az óceánnal. Labrador és Uj-Foundand közt a Belle Isle-szoros visz a Szt.-Lőrincz-öbölbe. Uj-Skóczia mellett van a Fundy-öböl. A keleti parton ezeken kívül csak kisebb bevágódások vannak. Florida-félsziget és Kuba közt, a Florida-szoroson juthatni a Mexikói-öbölbe s innen a Jukatan-félsziget megkerülésével, a Jukatan-esatornán a Karibi-tengerbe, melynek részei: a Hondurasi- és a Darien-öböl.

Dél-Amerika partfejlődés tekintetében Afrikához hasonlít, mert az Amazon és a La Plata torkolati öblétől eltekintve, csak a Blanca-, Szt.-Mátyás- és Szt.-György-öblöket találjuk. Amerika nyugati partjai szintén tagolatlanok. Dél-Amerika szárazföldjébe a Guayaquili-öböl, Közép-Amerikáéba pedig a Panama-, Fonseca- és a Tehuantepeki-öböl nyomul be. Mexiko és a Kaliforniai-félsziget között van a Kaliforniai-öböl, s ettől északra a San-Francisco-öböl kanyarodik be a szárazföldbe.

Domborzati viszonyai. Amerika felszínének $\frac{2}{3}$ -da síkság, $\frac{1}{3}$ -dát pedig hegyek borítják. Hegységei a nagy kiterjedésű síkságokat közrefogják. Észak-Amerikában, a Csendes-óceán partján, Alaszkától a Tehuantepeki-horpadásig terjed a Rocky Mountain v. Sziklás-hegység, melylyel csaknem egyközűen húzódnak az óceán partján az Észak-Amerikai-Tengeri-Alpok, a Fraser folyó völgyéig; ettől délre van a Cascad- és a Parti-hegység, s a Sierra-Madre,

melyhez dk.-re a Mexikói-felföld csatlakozik. A Tehuantepeki-horpadástól a Panamai-földsorosig a Közép-Amerikai-Cordillerákat találjuk. Innen délfelé egész a Horn-fokig nyúlnak el az Andok, melyek Dél-Amerikát két egyenlőtlen, nyugati és keleti részre osztják. Egyes csúcsok 6—7000 m.-ig nyúlnak fel (Kotopaxi, Csimborazo, Ilimani, Aconcagua). Különálló hegységek: Észak-Amerikában az ipari ásványokban gazdag Alleghany-hegység; Dél-Amerikában a Guajanai és a Brazíliai-hegyvidék. Az előbbi smaragdjáról, az utóbbi topázáról és gyémántjáról híres. A parti lapályoktól eltekintve, Észak-Amerikában a Hudson-öböl környéki síkságot és a Misszisszippi völgyében elterülő Prairie-ket és Szavanná-kat; Dél-Amerikában pedig az Orinoko melléki Llano-kat, az Amazon vidéki Selva-kat, a Paraguay mentén a Gran Chaco-t és a La Plata-tól délre a Pampa-kat különböztetjük meg.

Vizei. A vizekben oly gazdag földrész, folyói három óceán vidékéhez tartoznak. a) Az Északi-jeges-tengerbe ömlenek: a Mackenzie, mely az Athabaszka-, N.-Rabszolga- és a N.-Medve-tó fölösleges vizét vezeti le, és a Gr.-Fish folyó. b) A Hudson-öbölbe sietnek: a Churchill, a Vinnipeg-tavat levezető Nelson, a Severn és az Albany. c) Az Atlanti-óceánba folyik a Kanadai tavak levezető csatornája: a Szt.-Lőrincz folyó, a Misszurival, Arkanszaszszal, Red-del és Ohio-val bővült Misszisszippi, továbbá a Colorado és a Rio Grande del Norte. Dél-Amerikából: a Cauca-val bővült Magdolna, Orinoko, Amazon, a Paraguay, Parana, Uruguay, Pilcomayo, Bermejo és Salado egyesüléséből származó La Plata, a Colorado és a Rio Negro. d) A Csendes-óceánba ömlik a Colorado, Sacramento, Kolumbia, Fraser és Jukon, melyek mélyen bevágódott mederben (cañon) folynak. Tavai közül legnevezetesebbek: a Felső-tó, Michigan, Huron, Erie és az Ontario. A két utóbbi közt van a világhírű Niagara-zuhatag, mely 50 m. magas és 300 m. széles. Közép-Amerikában van a Nikaragua- és Dél-Amerikában a Titikaka-tó, csaknem 4000 m. magasságban.

Éghajlata. Minthogy Amerika 15.000 km. hosszúságban nyúlik el észak-déli irányban, egyes részei mind az öt éghajlati övbe beleesnek. Általában véve ugyanazon szélesség alatt alacsonyabb az évi középhőmérséklet mint Európában. (N.-York + 10°, Róma + 16°)

Terményei a természet mindhárom országából igen változatosak. Jellemzőbb növényei: a kukoricza, burgonya, dohány, vanília, khinin s a festőfák. Ásványai: arany (Kalifornia), ezüst (Mexiko, Peru, Bolivia), réz (Felső-tó környéke), higany (Mexiko), vas és kőszén meg petroleum (Allighany-hg.), gyémánt (Brazília). Allatországa ugyan fajokban szegényebb mint az ó-világé, de az Európából meglo nösítot ház állatokat mind megtaláljuk. Prémés állatokban gazdagabb mint Szibíria.

Lakosainak a száma 125 millió, ezek $\frac{2}{3}$ -da Észak-Amerikára esik. Belsőülött lakói a vörösbőrű indiánok. Vannak még eszkimók, négerék és nagy számmal fehérek. Európa minden népe képviselve van Amerikában; az északi részen a germán, a közép és déli részen a román elem. Kevert vérűek a meszticzek (európai és indián), mulattok (európai és néger), és a zambók (indián és néger szülék leszármazói). Az amerikai angolokat yankee-knek, a spanyoloknak tiszta vérű utódait pedig kreoloknak hívják.

Felosztása. Észak-Amerika 2, Közép-Amerika 5 és Dél-Amerika 10 önálló államra oszlik.

I. Észak-Amerika. 1. **Az északi sarkvidéki földségek** között legnagyobb a dánok birtokában levő Grönland, melynek délnyugati partjain laknak az eszkimók, kik nyomorúságosan tengetik életüket. A legészakibb lakott hely Amerikában Upernivik.

2. **Brit-Észak-Amerika.** Észak-Amerika északi fele az angolok birtoka. Felszine csak nyugaton hegyes. Vizekben, különösen tavakban, gazdag. Éghajlata, a délkeleti rész kivételével, hideg. Kanada azonban mérsékelt éghajlatú, ahol a gabonafélék szépen megteremnek. Fája sok van. Északi partvidékein a halászatból élő eszkimók, a belső vidékeken pedig indiánok laknak, Kanadát angol és francia származású gyarmatosok népesítik, akiknek nagyobb része őstermeléssel foglalkozik. Prémkereskedése élénk. Nagyobb és népesebb városai a Szt.-Lőrincz folyó vidékén vannak. Ilyenek: Ottawa, Montreal, Quebec. Uj-Braunschweigban: St. John; Uj-Skócziában: Halifax; Uj-Foundland szigetén: St. Johns.

3. **Egyesült-államok (Unio).** Világhelyzete. Amerikának ezen legérdekesebb állama Brit-Amerika, Mexiko, a Mexikói-öböl, a Csendes- és az Atlanti-óceán közt fekszik. Alakja hosszúkás négyszög.

Területe csaknem akkora mint Európáé. ($9\frac{1}{2}$ m. km.²) **Vízszintes tagoltsága** csak az északkeleti részen mondható kedvezőnek, de ezért számos jó kikötője van. Nyugaton a szépen kiképződött San-Francisco-öblöt találjuk.

Domborzati viszonyai. Középső része, melynek legalacsonyabb pontját a Misszisszippi jelöli, alföld. Ezt keleten az Alleghany-, nyugaton a Sziklás-hegység határolja. Az óriási síkság helyenkint embermagasságú fűvel van benöve, némely helyen azonban sivatagszerű (Llano-Estacado). Legregényesebb vidéke a Yellowstone és a Misszuri forrásvidékén elterülő „Nemzeti-park“, ahol hideg és meleg források egymás tőszomszédságában fakadnak. Ezt a kormány őseredetiségében hagyta; fáit még fejszét nem láttak. A Sziklás-hegység, a Sierra-Nevada és a Cascad-hegység közt van a Nagy-Sós-tó vidéke, melyet sivatagból változtattak át a mormonok termékeny területté. **Vizei.** Az Unió legtöbb folyója az Atlanti-óceán vidékéhez tartozik, csak kevés ömlik a Csendes-óceánba. Legnagyobb folyója az Itaska-tóból eredő Misszisszippi, melynek főforrásfolyója a Jellowsstone folyóval bővült Misszuri, melylyel St.-Louisnál egyesül. A balparton a Tennesseevel egyesült Ohiot veszi föl. Tavai a Kanadai tavak. **Éghajlata és terményei.** Időjárása az állam nagy kiterjedése miatt vidékenként különböző; általában véve mérsékelt; a belső vidékeken kontinentális. Termel sok gabonát, különösen kukoriczát, gyapotot, dohányt, czukornádat, rizst, gyümölcsöt, szőlőt stb. Háziállataink mind meg vannak honosítva. Kalifornia aranyban és ezüstben, az Alleghany-hegység vasban, kőszénben és petroleumban kimeríthetetlen gazdagságú. **Lakóinak** száma 70 m., kiknek többségét a fehérék teszik. Uralkodók az angol bevándorlók utódai, a yankee-k. Az indiánok száma erősen apad. Főfoglalkozásuk ugyan az őstermelés, de a gépgyártásban az európaiaknak erős versenyzőtársai. Kereskedelmük nagyon élénk. **Kormányformája** köztársaság, melynek élén a négy évre választott elnök áll. Az Uniót 45 állam, 4 vidék, 1 kerület szövetsége és Alaszka alkotja. A közös ügyeket a Washingtonban üléselő congresszus intézi, mely a senatusból és a képviselőházból áll. Belügyeikben egymástól függetlenek.

Városai. New-York. Az Unió legnagyobb és első kereskedő városa. Boston. Philádelphia, iparos város. Baltimore. Washington, az Unió politikai fő-

városa. Buffalo. Chicago nagy gabonakereskedéssel. Cincinnati nagy sertésvágóhidakkal (Porkopolis). St.-Louis. N.-Orleans, a gyapotkivitel főhelye. San-Francisco. Az utóbbi időben Alaszkán fölfedezett aranybányák a hideg éghajlat és a nagy drágaság mellett is sok embert csábítottak a félszigetre, ahol Klondyke a főtelep.

4. **Mexikó** köztársaság, a Csendes-oczeán és a Mexikói-öböl közt fekszik. Területe 2 m. km.² Tagjai: a Kaliforniai- és a Jukatan-félsziget. Jó kikötőkben szegény. Az egész ország felföld, mely a tenger felé hirtelen ereszkedik. Éghajlata a tenger színe fölött való magasság szerint változik. A tengerparton forró, a felföldön mérsékelt, tavaszias, de a hegycsúcsokat hó borítja. Főbb terményei a cukornád, gyapot, kakaó és a cochenill, melyből a kárminfesték készül. Van sok ezüstje és higánya. Lakosai indiánok, meszticzek és kreolok. Főfoglalkozásuk az őstermelés. A köztársaság 27 állam szövetségéből áll. Városai: Mexikó főváros. Puebla és Vera Cruz.

II. Közép-Amerika alatt azt a keskeny földszalagot értjük, mely Észak-Amerikát Dél-Amerikával kapcsolja össze. Tropikus növényekben bővelkedik. Területe 440 ezer km.² Öt köztársaságra oszlik: Guatemala, S.-Salvador, Honduras, Nikaragua és Costa-Rica. Jukatan-félsziget délkeleti részén van Brit-Honduras, mely az angolok birtoka. Valamennyi állam lakosai vegyes vérűek.

III. Nyugat-India. Azon szigeteket értjük ezen név alatt, melyek Észak- és Dél-Amerika közt terülnék el. Többnyire hegyesek; tropikus éghajlatukat a tengeri szelek mérséklék. A parti lapályok egészségtelenek. Főbb terményeik a dohány, cukornád, kávé, kakaó és a festőfák. Lakosai kreolok és néger, meg vegyes vérűek. A szigeteket 3 csoportra osztjuk: a) Nagy-Antillákra, b) Kis-Antillákra és c) Bahama-szigetekre. A Nagy-Antillákhoz tartozik: **Kuba**, Habana fővárossal, ma már az Unió birtoka. — **Haiti**, melynek nyugati részén egy francia nyelvű néger köztársaság van. Fővárosa Port-au-Prince. A keleti részé pedig S.-Domingo név alatt mulatt köztársaság, hasonlónevű fővárossal. — **Jamaika**, Kingston fővárossal, az angoloké. **Puerto-Rico**, a spanyoloké. A Kis-Antillák közt a legnagyobb: Trinidad, egy 100 hold nagyságú aszfalttóval. Tabago, a dohány ettől vette nevét. A Bahama-szigetek az angolok birtokában vannak. Legnevezetesebb sziget Watling,

ahol Kolumbus először kikötött (Guanahani = S. Salvador.)

IV. Dél-Amerika. Az új világ ezen déli része, Guayana kivételével, csupa köztársasági kormányformával bíró államból áll. Paraguájon és Bolivián kívül mindegyiknek van tengerpartja. A nyugati államokat az Andok cordillerái ágazzák be, a keletiek fölszínét nagy síkságok és középhegyek borítják. Eghajlatuk forróságát magas fekvésük és a tengeri szelek mérséklik. Terményeik változatosak. Állattenyésztésük fejlett. Bányatermékeik közt kiváló helyet foglal el a gyémánt, smaragd és az ezüst. Iparuk fejletlen. Dél-Amerika a következő államokra oszlik:

1. **Venezuela**, (1 m. km².) az Orinoko mentén terül el. Partjait az Atlanti-óceán és a Karibi-tenger mossa. Lakói, mint Dél-Amerika köztársaságai általában, meszticzek, mulattok, indiánok, négerék és kreolok. Főfoglalkozásuk az állattenyésztés. Fővárosa Caracas. Kikötővárosa La-Guayra és Maracaibo.

2. **Kolumbia** (1·2 m. km²., 4 m. lakossal) a Cauca és a Magdolna folyók mentén fekszik. Fővárosa Bogota. Panama, a h. n. földszerzősön.

3. **Écuador** (307 ezer km²., 1·4 m. lakossal). A Csendes-óceán partján fekszik. Nyugati része hegyes a keleti sík. Eghajlatát magas fekvése teszi mérsékeltté. Fővárosa Quito, kikötője Guajaquil.

4. **Peru** (1·1 m. km²., 3 m. lakossal). A Maranon és az Ucajali folyók vidékén terül el. Ezüstben gazdag hegyei csaknem egészen beágazzák. Fővárosa Lima. Kikötője Callao.

5. **Bolivia** (1·3 m. km²., 2·3 m. lakossal). Braziliával, Argentínával, Peruval és Csilével határos. Hegyeiben sok az ezüst. Főfolyója a Madeira. Fővárosa La Paz. Potosi ezüst bányákkal.

6. **Csile** (776 ezer km²., 3½ m. lakossal). Hosszú keskeny partszalag alakjában nyúlik el a Csendes-óceán partján. Igen sok gabonát termel. Fővárosa Santiago. Kikötője Valparaiso. Csiléhez tartozik Juan Fernandez-sziget is, melyen Robinson élt.

7. **Argentína** (2·8 m. km²., 4·4 m. lakossal). A Pilcomayo folyótól a Tűzföldig terjed. Keleten az Atlanti-óceánnal, nyugaton Csilével szomszédos. Felülete nagyjából sík (Pampák). Félvad állapotban levő méneseit, baromsordáit és juhnyájait a kitűnő lovas gauchók őrzik. Főfolyója a La Plata. Fővárosa Buenos Aires, jó kikötővel.

8. **Uruguay** (179 ezer km.², 800 ezer lakossal). A La Plata, Uruguay folyó és az Atlanti-óceán közt. Főgazdagsága baromcsordáiban áll. Fővárosa Montevideo. Fray Bentos nagy húskivitellel. (Liebig-féle húskivonat).

9. **Paraguay** (253 ezer km.², 480 ezer lakossal). A Pilcomayo és a Parána folyók közt. Főterménye a maté v. paraguay-tea. Fővárosa Asuncion.

10. **Brazília** (84 m. km.², 15 m. lakossal). 1889. óta köztársaság, azelőtt Amerika egyetlen császársága volt. Óriási mennyiségű kávé, cukornádat, dohányt, gummit, kakaót és gyémántot termel. Lakói vegyes vérűek. Őserdőségeiben a botokúdi- indiánok csatangolnak. Városai: Rio Janeiro, Bahia, Pernámbuco és Santos.

11. **Guayana** három részre oszlik. Nyugati része az angoloké, a középső a hollandoké, míg a keleti a francziák birtoka, Georgetown, Paramaribo v. Surinam és Cayenne fővárosokkal, mely utóbbit a francziák politikai bűnösök számkivetési helyéül használják. (Ördög-sziget).

A Falkland-szigetek az angolok birtokában vannak; a Galopagos-szigetek pedig Ecuadorhoz tartoznak.

Ausztrália.

(Területe 9 millió km.²)

Világhelyzete. Ausztrália szárazföldjét (Uj-Hollandia) a baktérítő osztja két egyenlőtlen részre. A szárazföldet északon a Torres-útja választja el Uj-Guineától, délen a Bass-szoros Tasmaniától; nyugaton az Indiai-óceán, keleten a Korall- és a Tasmania-tenger határolja.

Vízszintes tagoltsága épen olyan szegényes, mint Afrikáé. Csak északon van az Arafura-tengernek egy mélyebben bevágódó öble, a Carpentaria-öböl, az Arnhem-föld és a Jork-félsziget közt. Délen a Nagy-Ausztráliai-öböl oszlik a Spencer és a Sz. Vincze-öbölre.

Függőleges tagoltsága is egyhangú. Belsejét homoksvatagok foglalják el. Jelentékenyebb hegyei délkeleten vannak. Ilyenek az Ausztráliai-Alpok (Victoriában), a Kék-hegyek (Uj-Dél-Walesben) és a Flinders-hegyek (Dél-Ausztráliában). Hegyei közepmagasságúak (Kosciusco 2236 m.).

Ausztrália szárazföldjéhez számítják a vulkanikus hegyektől beágozott Uj-Zeeland kettős szigetét és a szintén hegyes Tasmania-szigetet is.

Vizei. Legnagyobb folyója az Ausztrália-Alpokból eredő Murray, melynek forrásfolyói a Darling és Murumbidge. A többi folyók kicsinyek s nyáron ki szoktak száradni. Tavai: az Eyre, Torrens és a Gairdner meg az Amadeus-tó.

Éghajlata, az északi rész kivételével, mérsékelt. Eső csak a délkeleti partvidéket látogatja, ennél fogva belső vidékei sivatag jellegűek, a hol csak tüskés bokrok és sásféle fű terem. A szigetek éghajlata tengeri.

Terményei. Délkeleti részein meghonosították az európai gyarmatosok a gabonaféléket, szőlőt és a gyümölcsfákat, a keleti részen pedig a gyapotot és a cukornádat. Erdeje kevés. Fái árnyékot nem vetnek, mivel a levelek éllel állanak lefelé. Említésre méltó fája az óriási eukaliptusz. Állatvilága is szegényes. A bevándorlók csak a dingót (ausztráliai kutya), a csőrös állatot, a hangyaevőt, a kengurut és az emut találták itt. Ma már közönséges háziállataink mind meg vannak honosítva. Különösen sok a juha. Asványországa gazdag. Sok aranyat, ezüstöt, rezet és kőszenet bányásznak; nem rég óta nemes opált is.

Lakói. Benschülött lakosai, a sötétbarna színű ausztrálnégerek, nagyon megfogytak. Ellenálló képességük csekély, a szellemi műveltségnek alacsony fokán állanak. Tasmania őslakói kihaltak. Uj-Zeeland benschülöttjei, a maorik, szintén fogynak. Az uralkodó elem az angol. Ausztrália szárazföldjét 6 gyarmatállamra osztották.

1. **Victoria,** a legvirágzóbb gyarmat-állam, fővárosa Melbourne, a déli részen, legelső kikötő.

2. **Uj-Dél-Wales.** az előbbtől északra; fővárosa Sydney, a kőszénbányászat középpontja.

3. **Queensland,** fővárosa Brisbane.

4. **Dél-Ausztrália.** melyhez az Északi-terrioriumot is hozzákapcsolták; fővárosa Adelaide.

5. **Nyugat-Ausztrália,** fővárosa Perth, a Hattyú folyó torkolatánál.

6. **Tasmania,** fővárosa Hobart, a délkeleti részen. Jó kikötővel.

A sziget-világ.

Ausztrália szigeteit, melyek a Csendes-óceánban óriási területen vannak szétszórva, három övre szokták felosztani. Az Uj-Guineától Uj-Zeelandig, a kontinens partvonalalaival csaknem egyközűen elhelyezkedő szi-

geteket Melanéziának hívják, a szárazföldtől távolabb eső, vulkáni vagy korallképződésű kisebb szigetek Mikronéziát alkotják, míg keletre a legtávolabbiakat Polinézia néven ismerjük. Melanézia legnagyobb szigete Uj-Guinea. TROPIKUS vidéke őserdőkkel van borítva; csak partvidéke ismeretes. BENSZÜLÖTT lakói a pápuák. Színes tollazatú madarai közül legszebb a paradicsommadár. A szigethez az angolok, hollandok és a németek formálnak jogot.

Uj-Zeeland két nagyobb és több kisebb szigetből áll. A két nagyobb szigetet a Cook-szoros választja el egymástól. Nagyságra nézve akkora mint Magyarország. Az egész sziget hegyes. Legnevezetesebb terménye az uj-zeelandi len, melyből szép és tartós szöveteket készítenek. Fővárosa Wellington, az Északi-sziget déli részén. Auckland az északi részen. Melanézia említésre méltó többi szigetei északról dél felé haladva: az Admirális-, Bismarck-, Louisiade-, Hebrid- és az Uj-Kaledoniai-szigetek. Lakóik a civilizálatlan pápuák, kik azonban ügyes hajósok. Házaikat czölöpökre építik.

Mikronéziai szigetek: a Mariana-, Palau (pelev)-, Karolina-, Marshall-, Fidsi-, Szamoá- vagy Hajós-, Tonga- vagy Barátság-, Társaság-, Paumatu- vagy Alacsony- és a Marquesas-szigetek. Ezek többnyire korallképződésűek. Lakói világosbarna színűek s szintén igen ügyes hajósok.

Polinézia szigetei közül legnevezetesebbek a ráktérítő alatt fekvő Havaii-szigetek, Honolulu fővárossal. Az Egyesült államok védelme alatt állanak. A Csendes-óceán szigetein különben az angolok, francziák, németek és a spanyolok osztozkodnak.

TARTALOM.

Bevezetés.

A földrajz fogalma és felosztása	3
A. A csillagászati földrajz elemei	3
A Föld	4
A Hold	7
A Nap	7
A bolygók és a holdak	8
Üstökösök. Meteorok. Hullócsillagok	8
B. A fizikai földrajz elemei	8
A szárazföld és a víz eloszlása	8
A szárazföld	9
A víz	10
A levegő	11
Az ember	12
C. Politikai földrajz	13
Közép-Európa	13
Magyarország	13
Ausztria	22
Lichtenstein	26
Németország	27
Svájcz	30
Nyugat-Európa	32
Franciaország	32
Monaco	35
Belgium	35
Hollandia	36
Luxemburg	37
Nagy-Britannia és Írország	38

Eszak-Európa	40
Dánia	40
Skandinávia	41
Kelet-Európa	43
Oroszország	43
Dél-Európa.	46
Pireneusi-félsziget.	46
Olaszország	48
A Balkán-félsziget	51
Európa összefoglalása	54
Azsia	57
Afrika	63
Amerika	67
Ausztrália	73
Szigetvilág	74

Jelen művecske kiegészítéséül megvételre ajánl-
hatók :

a **Hickmann** és **Péter-féle**
földrajzi és statisztikai tabellák.

Ára 60 fillér.

(Tudományos zseb-könyvtár 1. füzet.)

Továbbá :

a **Hickmann** és **Péter-féle**
földrajzi és statisztikai zseb-atlasz

Ára 5 korona.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa, valamint minden hazai könyvtárától megszerezhető

Tudományos zseb-könyvtár.

Minden egyes füzet 30 kr. = 60 fillér.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ időhöz nem kötött, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

A „Tudományos zseb-könyvtár“ idővel mindazt felöleli, ami az általános műveltség körébe tartozik. A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, bárki könnyen megszerezheti, aki pedig a hasznos tudnivalók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az föltétlenül vegye meg a „Tudományos zseb-könyvtárt“. A jó magyarsággal és eleven stílussal megírt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetlenül tudnia kell.

Eddigélé a következő füzetek jelentek meg:

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Arithmetikai és algebrai példatár. Irta Dr. Lévy E.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
4. Magyar irodalomtörténet. Irta Gaal Mózes.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
6. Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky Alajos.
9. Római jog. II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky Alajos.
10. Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.
12. Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes.
13. Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.
14. A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévy Ede.
15. Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.
16. Magyarok oknyomozó története. Irta Cseh Lajos.
17. Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling Sándor.
- 18—20. Egyetemes irodalomtörténet. Irta Hamvas J.
21. Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. Magyar poétika. Irta Gaal Mózes.
23. Planimétria példatárral. Irta Dr. Lévy Ede.
24. A római nemz. irod. tört. Irta Márton Jenő.
25. Német nyelvtan. Irta Albrecht János.
26. Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.

- 27—30. **Áruisme-lexikon.** Irta Dr. Koós Gábor.
 31—34. **Magyar magánjog.** Irta Dr. Katona Mór.
 35. **Számtán.** Irta Dr. Lévy Ede.
 36. **Logarithmustáblak.** Összeállította Polikeit Károly.
 37—38. **Magyarország őskora.** Irta Darnay Kálmán.
 39—40. **Magyar büntetőjog.** Irta Dr. Atzél Béla.
 41—42. **Bűnvádi perrendtartás.** Irta Dr. Atzél Béla.
 43. **Kis növénygyűjtő.** Összeállította Cserey Adolf.
 44. **Algebra.** Irta Dr. Lévy Ede.
 45. **A magyar helyesírás törvényei.** Irta Gaal Mózes.
 46. **Abrázolástan. I. füzet.** Irta Dr. Kolbaí Arnold.
 47. **Ábrázolástan. II. füzet.** Rajzok az ábrázolástanhoz.
 48—49. **Növényhatározó.** Irta Cserey Adolf.
 50. **Stereometria.** Irta Dr. Lévy Ede.
 51. **Világtörténet. I. rész.** Irta Cseh Lajos.
 52—53. **Stilisme.** Irta Boros Rudolf.
 54. **Levelező gyorsírás.** Irta Bódogh János.
 55. **Magyar közigazgatási jog.** Irta Dr. Falcsik Dezső.
 56. **Alkotmányi politika.** Irta Dr. Gratz Gusztáv.
 57. **Magyar pénzügyi jog vázlat.** Irta Dr. Bartha Béla.
 58. **Általános földrajz.** Irta Hegedüs István.
 59. **Ethika.** Irta Dr. Somló Bódogh.
 60. **Ásványhatározó.** Irta Cserey Adolf.
 61. **Zene-műszótár.** Összeállította Goll János.

A „Tudományos zseb-könyvtárban“ legközelebb, de időhöz nem kötötten, a következő kötetek megjelenése van tervbe véve:

Aesthetika	Jogtörténet	Paedagógia
Államszámviteltan	Kereskedelem-isme	Pénzügytan
Anthropologia	Keresk. földrajz	Polg. perrendtartás
Áruisme és vegytan	Kereskedelmi jog	Phys. repetitorium:
Astronomia	Keresk. szokások ism.	Mechanika és akusztika
Chémia (szerves)	Közjog	Optika és hőtan [ség]
Chémia (szervetlen)	Lélektan	Elektromosság és mágnes-
Egyházjog (Prot.)	Logika	A kosmogroph. elemét
Egyháztörténet	Művelődéstörténet	Rajzolás
Észjog	Mythologia	Statisztika
Fejlődéstan	Német helyesírás	Természetráajz:
Fogalmazványok	Német irodalom tört.	Állattan
Földrajz (politikai)	Nemzetgazdaságtan	Bogárgyűjtő Növénytan
Földtan	Népisme	Rovargyűjtő Gombaisme
Geológia	Oktatási módszertan	Lepkegyűjtő Ásványtan
Geometria (analytica)	Olasz nyelvten	Tornatanítás
Görög irod. tört.	Orosz nyelvten	Váltójog
Görög régiségek	Ötvösség	Zeneelmélet és összhangzattan
		Zománcz.

 Minden egyes füzet 60 fillér.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és általa, valamint minden hazai könyvárustól
megszerezhető :

Földrajzi és statisztikai zseb-atlasz.

Ezen zseb-atlaszt mindenki élvezettel fogja tanulmányozni,
mert közérdekű dolgok oly sokaságát közli világos előadás-
ban, mint a mennyi ily alakban eddigelé egyáltalában
még nem került nyilvánosságra.

Ára díszes vászonkötésben 5 korona.

Nemzetünk nagy költői.

Szerkeszti Gaal Mózes.

Ezen vállalatban a magyar szellem kiválóbb képviselői-
nek: a költőknek, a regény- és drámairóknak élvezetesen
és érdekesen megírt jellemképeik, műveiknek az életrajz
keretébe foglalt esztétikai fejtegetései fognak megjelenni.

Eddig megjelentek: **Tompa, Petőfi, Arany, Balassa, Gyöngyösi, Zrinyi, Csokonai, Berzsenyi, Kazinczy, Kölesey és Kisfaludy S.** élete és költészete. Ezeket követni fogják: **Kisfaludy K., Vörösmarty, Jósika, Eötvös, Kemény, Jókai, Katona, Szigligeti és Madách** élete és költészete.

A csinosan és izléssel kiállított füzetek ára egyenkint 40 fillér.

Életpályák.

Útmutató minden pályára, az arra előkészítő összes tan-
intézetek, tanfolyamok és vizsgálatok ismertetésével
különös tekintettel a katonai nevelő- és képzőintézetekre,
az ipari, kereskedői és általában kevésbé ismert pályákra.

Összeállította

Ferenczy István.

Ára füzve 4 korona, díszes kötésben 5 korona.

